

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

GYARMATOSÍTÁS ÉS ANTIMILITARISTA
HARC MAROKKÓBAN
(1900 – 1926)

Doktori értekezés

Soós Edit

SZEGED, 1989.

TARTALOM

BEVEZETÉS

IV

I. FEJEZET: MAROKKÓ A NAGYHATALMI TÖREKVÉSEK KÖZÉPPONTJÁBAN A XIX. ÉS XX. SZÁZAD FORDULÓJÁN

1.1.	Marokkó gazdasági-társadalmi viszonyainak jellemzői a századfordulón	1.o.
1.2.	Imperialista ellentétek Marokkóban a XIX. és a XX. század fordulóján. A "békés behatolás" időszaka	7.o.
1.3.	A francia tőke és a francia diplomácia tevékenysége Marokkóban. Az első marokkói válság (1905) és lezáródása: az algecirasi konferencia (1906)	11.o.
1.4.	A második marokkói válság (1911), és következménye: a protektorátus felállítása (1912. március 30.)	17.o.

II. FEJEZET: MAROKKÓ ÉS AZ EURÓPAI MUNKÁSMOZGALOM. A MAROKKÓI VÁLSÁGOK HATÁSA A SZOCIALISTA PÁRTOKRA

2.1.	Az első marokkói válság (1905–1906) visszhangja a német és a francia szocialista állásfoglalásokban és a nemzetközi munkásmozgalomban. Stuttgart 1907.	23.o.
2.2.	A marokkói krízis elmélyülésének tükröződése a spanyol szocialisták magatartásában	31.o.
2.3.	A Németországi Szociáldemokrata Párt viszonya a második marokkói válsághoz	35.o.
2.4.	A Francia Szocialista Párt állásfoglalása	39.o.

III. FEJEZET: A KOMMUNISTA VILÁGMOZGALOM VISZONYA A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOMHOZ. ELMÉLET ÉS GYAKORLAT: A RIF ESET (1920–1926)

TARTALOM

3.1.	A kommunista Internacionálé és a nemzeti- gyarmati kérdés	42.o.
3.2.	A nemzet ifelszabadító mozgalom mint a nemzetközi proletárforradalom része.	48.o.
3.3.	A Kommunista Internacionálé és a rif háború	51.o.
3.4.	A pániszlámizmus: A nemzeti eszmék keleti specifikuma	59.o.

IV. FEJEZET: AZ ABD EL-KRIM VEZETTE ANTIKOLONIALISTA KÜZDELEM

4.1.	Az anuáli ütközet (1921. július 21–26)	65.o.
4.2.	A Rif Köztársaság	74.o.
4.3.	A rif háború nemzetközi visszhangja	82.o.
4.4.	A közös spanyol–francia támadás a rifek ellen. A Rif Köztársaság bukása	89.o.

V. FEJEZET: A FRANCIA ÉS A SPANYOL MUNKÁSMOZGALOM A RIF HÁBORÚRÓL

5.1.	A rif háború és a spanyol munkásmozgalom	96.o.
5.2.	A háborúellenes munkásmozgalom kibontakozása Franciaországban	103.o.
5.3.	A marokkói háború elleni harc megszervezése: az akcióbizottság tevékenysége	110.o.
5.4.	A háborúellenes harc és az egységfront fejlődése	115.o.
5.5.	A háborúellenes egységfront és a szakszer- vezeti mozgalom	118.o.
5.6.	Az 1925. október 12–i 24 órás általános sztrájk	122.o.

ÖSSZEGZÉS	126.o.
-----------	--------

IRODALOM	131.o.
----------	--------

BEVEZETÉS

Az értekezés Marokkónak az európai expanzióval szemben folytatott küzdelmének politikatörténeti, diplomáciatörténeti aspektusait tárgyalja a XX. század első negyedében.

Marokkó történetéből egyetlen átfogó történeti munka sem jelent meg Magyarországon. A könyvkiadás nem követi a szerteágazó külföldi irodalmat. A magyar könyvtárak állománya nem adhat még hozzávetőlegesen sem teljes képet a tárgyalt időszakról.

Ezért az anyaggyűjtés döntő többségében Moszkvában illetve Leningrádban történt. A szovjet keletkutatás fejlettségéből eredően számos aéapmunka (dokumentumkötetek, feldolgozások) megtalálható a két város egyetemének Keleti Intézetében, illetve Fakultásán. Az orosz nyelvű irodalom mellett felhasználtam angol, német és francia nyelvűeket is.

Marokkónak a Maghreb-országokon belül is elfoglalt sajátos helyzetéből adódóan fontosnak tartottam egy átfogó képoet adni a politikailag még független, de gazdaságilag már egyre inkább az európai tőkétől függő állam gazdasági—társadalmi viszonyairól.

Ennek elemzése támpontul szolgált a Spanyol—Marokkó területén megalakult szuverén Rif Köztársaság (1921—1926) sajátos politikai alakulatának elemzésekor. Mennyiben maradt fenn a hagyományos struktúra az Abd el—Krim irányította rif államban, illetve hogyan ötvöződik az európai civilizáció a berber (rif) törzsek demokratikus hagyományaival.

A rif antikolonialista küzdelem eszmei orientációját illetően különböző, egymásnak szélsőségesen ellentmondó vélemények léteznek a történészek között. Ezért az egyes szerzők következtetéseit erős kritikával kellett kezelni.

N. Sz. Luckaja (N. Sz. Luckaja: Reszpublika Rif. Moszkva, 1959.) – álláspontját osztják a szovjet történészek – olyan nemzeti felszabadító mozgalomnak tekinti a rif függetlenségi harcot, amelyre ideológiai téren a törzsek körében meglévő sajátos patriotizmus, a "feudális nacionalizmus" a jellemző. A másik szélsőséges véleményt két egyiptomi történész (Muhammad al-Muhami – Muhammad Abd al-Warith al-Sufi: Al amir Abd al-Karim al-Khattabi Batl al-Shamal al-Ifriqi. Cairo, 1958.) képviseli, akik a rif háborút dzsihádnak tekintik. Germain Ajache marokkói történész (G. Ajache: Etudes d'Histoire Marocaine. Rabat, 1979.) a nemzetté válás folyamatában a már kialakult nemzeti öntudattal indokolja a rif antikolonialista mozgalom sikereit a hódítókkal szemben.

A Marokkó körül már a század elején kialakult háborús válságok a nemzetközi munkásmozgalomban is igen jelentős visszhangot váltottak ki. Az első marokkói válság (1905.) hatással volt a II. Internacionálénak a militarizmus és a gyarmatosítás problémakörében formálódó elvi álláspontjára. A marokkói válságok nyomában Európában kibontakozó háborúellenes tömegmozgalmak jelezték – s ez a hazai sajtóban (Népszava, Budapesti Hírlap) is tükröződik –, hogy a háború komolyan veszélyeztette a kontinens békéjét.

A gyarmati felszabadító mozgalmak és a világ forradalmi munkásmozgalma kapcsolatának kialakulásában jelentős eszmei és gyakorlati szerep jutott a Kommunista Internacionálénak. Lényegesnek tartottam a rif antikolonialista harcnak az I. világháború után kibontakozó nemzeti felszabadító mozgalmak folyamatában történő elhelyezése céljából néhány elmélet kérdés elemzését. Így a

BEVEZETÉS

muzulmán országokban ideológiai síkon jelentkező pániszlám áramlatokat és az elmaradott gazdasági-társadalmi viszonyokból eredő stratégiai és taktikai célkitűzéseket, figyelembe véve Marokkó sajátos helyzetét. A Komintern kongresszusain és Végrehajtó Bizottsági ülésein folyó vitákba a hozzáférhető jegyzőkönyvek és dokumentumanyagok adtak betekintést.

Hasonlóan fontosnak ítélttem meg, hogyan viszonyult a rif háborúhoz a Kommunista Internacionálé, s hogy a rifek politikai függetlenségért folytatott harca milyen szolidáris megnyilvánulásokat váltott ki a muzulmán világban, különös tekintettel a szomszédos Maghreb-országok kommunista pártjainak vonatkozásában.

A születőben levő spanyol és francia kommunista pártnál is a rif ellenállókkal való szolidaritás konkrét formái figyelhetők meg. A Komintern folyóiratok (Kommuniziszticheszkij Internacionál, Internationale Presse-Correspondenz), korabeli feldolgozások rávilágítottak arra, hogy a háborúellenes megmozdulások követelései meghaladták a századeleji megmozdulások célkitűzéseit. A munkásosztály szociális problémáinak, napi politikai követeléseinek hangoztatásával a munkás-egységfront megteremtésére tett kísérlet hiányosságai ellenére is hozzájárult ahhoz, hogy jelentős előrelépés következzen be a gyarmati népek antikolonialista harcának megítélésében.

Köszönetet mondok Dr. Nagy László tanszékvezető egyetemi docensnek a téma kutatása és az értekezés elkészítése során nyújtott iránymutatásaiért és segítségéért.

Szeged, 1989. május

Soós Edit

"Marokkó a világimperializmus egyik veszélygóca volt. Azok az események, amelyek az utóbbi két évtized alatt Északnyugat-Afrikának ebben a kis zugában játszódtak le, több ízben is lángralobbantással fenyegették a világot."

(Frunze)

I. FEJEZET

MAROKKÓ A NAGYHATALMI TÖREKVÉSEK KÖZÉPPONTJÁBAN A XIX. ÉS A XX. SZÁZAD FORDULÓJÁN

1.1. Marokkó gazdasági-társadalmi viszonyainak jellemzői a századfordulón

Marokkó a XX. század elején még politikailag független, de gazdaságilag már az európai tőkétől függő állam volt. Olyan *teokratikus monarchia*, amelynek uralkodója, a *szultán* mind világi, mind vallási természetű hatalommal rendelkezett, s így mint legfőbb vallási vezetőnek kijárt a *serif* cím. Ezért országát gyakran a *serifi állam* elnevezéssel is illették.

Marokkó a XX. század elején nem volt európai értelemben vett központosított állam, abszolutizmusa sem mérhető össze az európai abszolút monarchiákkal. Ezért belpolitikai, gazdasági viszonyainak megközelítésénél – a

századfordulón – szakítanunk kell az *Európa-centrikus* terminológiákban való gondolkodással.

A XX. század elejére Marokkóban amellet, hogy folyamatos volt a tradicionális társadalom bomlása, az imperialista hatalmak gazdasági kibontakozása következtében meggyökeresedett a gazdasági és társadalmi életben kialakult pluralitás. Az európai expanzió miatt nem fejlődhetett ki egy uralkodó termelési mód. Az ország gazdasági rendszerére a különböző típusú termelési viszonyok egyidejű jelenléte volt a jellemző.

Marokkókó körülbelül 6 millió lakosának nagy része földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott, s alig 10–12%–a koncentráldott a városokban. Egy-egy város a közműipar és kereskedelem központjául és a feudális urak székhelyéül szolgált.¹

A marokkói állam valójában csak névleg volt egységes, a szultán hatalma nem azonos mértékben és minőségben tejredt ki az ország egész területére. A független és egymással is viszálykodó törzsek és családok egy része a szultánnak csak vallási természetű hatalmát ismerte el, de az állam világi vezetőjének nem fogadta el. Csupán a *serifi impérium*hoz való tartozás tette ezen törzseket az ország integráns részévé. A síkvidékeken – amelyek a szultán hatalmának voltak alárendelve – a föld nagy része a szultán és kormánya hatáskörébe tartozott. Az *aradi*² *el-makzen* azokat a területeket jelentette, ahol érvényesült a szultán gazdasági és pénzügyi befolyása. Az itt élő ún. *naib* törzsek adót fizettek a szultánnak, s a föld sem saját tulajdonuk volt, csupán használatba kapták az uralkodótól. Az adót a szultán által kinevezett *kaidok*nak, az ősi muzulmán

¹ N. Sz. Luckaja: *Reszpublika Rif*. Moszkva, 1959. 13.o.

² *aradi*: arab szó, földet jelent.

kormány helyi vezetőinek voltak kötelesek befizetni. Az *aradi el-makzen* területén kaptak földet a *gis* törzsek, amelyek a szultán katonai expedícióiban vettek részt, s szolgálataik fejében mentesítve lettek az adófizetés terhe alól.

A "le nem igazott", a *bled es-siba* (lázadók) elnevezésű területeken az ország déli részén a távoli oázisokban és a hegyekben élő, a szultánnak csupán vallási fennhatóságát elismerő törzsek, csak névleges kapcsolatban álltak a szultán kormányával. E területeken erős volt a szokásjog, s a legfelsőbb hatalmat gyakorló *dzsemaa*, a törzsi gyűlés ennek megfelelően kormányzott.

A földeket a feudálisok birtokolták, akik mint a törzsek és a helyi közösségek irányítói gyakran a közös földekkel is rendelkeztek, és a földjüket részesbérlet formájában megművelő *fellahok*tól terményadót szedtek. Időnként erőszakkal kisajátították a szomszédos törzsek földejeit és ún. *védnökségi* adót szedtek, amely ellenében garantálták fegyveres védelmüket.

Meg kell említeni az ugyancsak a *bled es-sibá*hoz tartozó Atlasz- és Kis-Atlasz-hegységek mögötti tágas déli oázisok, Észak-nyugaton a Dzsibala vidékén és a *Rif-hegységben* az ún. *vallási testvériségek* birtokában levő földeket, az *aradi el-habusz-t*³. A *marabutok*, ezen muzulmán közösségek vezetőinek gazdasági-társadalmi szerepe is jelentős volt. Gyakran bérbe adták a helyi feudálisoknak vagy a *fellahok*nak a közösség földjét, de a kereskedők megadóztatásából is jelentős jövedelemhez jutottak. A lakosság megadóztatása, "kizsákmányolása" miatt kollektív feudálisoknak tekinthetők.

³ A *marabutok* kultusza széles körben elterjedt volt Marokkóban és valamennyi Maghreb országban. Aszkéta életmódot folytató szent emberek, akiknek isten (Allah) különleges erőt és hatalmat adott a csodatételekhez. Gyakran a világi élettől visszavonulva, tanítvánnyokat gyűjtöttek maguk köré, akik haláluk után sokáig hirdették hitüket. Családjaik kitüntetett helyet foglaltak el a társadalmi hierarchiában.

A fent vázoltakból is kitűnik, hogy adót csak a fellahok fizettek. Az adókat a XIX. század közepéig naturális formában szedték be. Ezek közül a legfontosabbak az *asar* (a termés tized része) és a *zakat*, az állatok után fizetett adófajta. A polgárság és a városi kézművesek elvben szintén kötelesek voltak a *zakat*-ot⁴ befizetni, de számukra ez csupán vallási kötelezettséget jelentett. A városok a XIX. század közepéig privilegizált helyzetben voltak az adófizetés terén.

Az 1860-as évektől azonban az *asar* és a *zakat* pénzben történő befizetését követelte a *Makzen*. Az adórendszerben bekövetkezett jelentős változás szoros összefüggésben állt az európai hódítók megjelenésével. A szultán 1860-as *tetuáni* vereségét⁵ követően a *Makzenre* kirótt hadisarc súlyos teherként nehezedett a törzsek vállára az elkövetkező 25 év folyamán. A *Makzen* az adófizetőkre rótt terhek növelésével próbált az európai hódítók követelésének eleget tenni, ami azonban idővel a *fellahok* teljes tönkretételével járt együtt, hisz az adóbevételek jelentős részét a mezőgazdasági szektor szolgáltatta.

A megnövekedett adóterhek elleni tiltakozás gyakran a szultán elleni felkelések formájában öltött testet. Amikor pedig a hadisarc fedezésére egy újabb

⁴ A *zakat*, az ún. szegényadó. A vagyon és a jövedelem után fizetendő adó, amelyet a muzulmán közösség szükségleteire fordítottak, illetve a szegény, vagyontalan muzulmánok között osztották szét. A családfő megközelítően a jövedelem 2,5%-át volt köteles beszolgáltatni termés vagy pénz formájában a Ramadan alkalmából.

⁵ Az 1859-ben kibontakozó spanyol-marokkói háború során O'Donnel marsall csapatai megverték a marokkóiakat, és elfoglalták Tetuánt. Az angolok azonban beavatkoztak a békeszerződés menetébe, és nem adtak a spanyoloknak lehetőséget, hogy kihasználják győzelmük gyümölcseit. Mohamed szultán az 1860. április 16-án megkötött tetuáni békében új területeket volt kénytelen átengedni Ceuta körül, s 25 millió Peseta kifizetésére lett kötelezve. Az angoloktól kért kölcsön a kamatokkal együtt 69 millió Peseta visszafizetési kötelezettséget jelentett. Ezzel Marokkó visszafordíthatatlanul alárendelődött az európai tőkés gazdaságnak.

Aspect de la crise financiere au Maroc apres L'Expedition espagnole de 1960.

In: Germain Ayache: Etudes d'histoire marocaine. Rabat, 1979. 105.o.

adót, a maksz-ot⁶ is kénytelenek voltak bevezetni, amit a kereskedőkre, a kézművesekre és a városi polgárságra is kivetettek, olyan nagy lett a felháborodás, hogy 1868-ban Fez lakossága Sidi Mohamed halála után, az új szultán elismerését a maksz visszavonásához kötötte.

A Makzen mögött nem állt egy kiépített intézményrendszer, amely a központi intézkedések végrehajtását garantálta volna. Így az európai nagyhatalmak behatolása Marokkóba fokozta a belpolitikai bizonytalanságot. Sok helyen a tradicionális közösségek helyébe adminisztratív egységeket állított. A hegyvidékeken és az oázisokban különösen erősek voltak az ősközösségi maradványok. A felfegyverzett nomád berber törzsek és a földművelő közösségek megőrizték a patriarchális életformát. A társadalmi viszonyok dezintegráltságát jelzi, hogy egyes törzseken belül elindult a vagyoni differenciálódás, az osztálytagozódás folyamata.

Lenin a társadalmi osztályok definiálásakor rámutatott a történelmileg meghatározott társadalmi formáció és e formáción belüli társadalmi struktúrák fejlődéstörténete közötti kapcsolatra. A világkapitalizmus centrumának nemzetállamaitól függő ország, Marokkó esetében egy sokszektorú társadalomról, vegyes struktúrákból álló gazdasági rendszerről volt szó. A kapitalista szektor kialakulása még fokozta az amúgy is fennálló gazdasági és társadalmi dezintegrációt, megsértette az elmaradott feudális gazdaság fejlődését.

Ennek világos kifejezője a szimszár-rendszer. Az európai hatalmak a szultánnal kötött egyezményekben, védelmükbe vették a szultán azon alattvalóit,

⁶ A maksz a városok kapuinál beszedett, a városba be- ill. kivitt termékekre kivetett adó. Alapjában véve a kereskedők, a kézművesek és általában a városlakók korábbi privilégiumaira mért komoly csapást.

1.1. Marokkó gazdasági–társadalmi viszonyai a századfordulón

akikkel üzleti kapcsolatot építettek ki. Ezen marokkói ügynökök mentesítve lettek az adókötelezettség és a *kaidok* bíraskodása alól, s az adott ország konzulátusa volt hivatott foglalkozni ügyeikkel. Az európaiak a szimszár–rendszert az évek során egy széles politikai ügynökhálózat kiépítésére használták fel.

1.2. Imperialista érdeellentétek Marokkóban a XIX. és a XX. század fordulóján

A "békés behatolás" időszaka

A természeti kincsekben (foszfát, vasérc, ólom, réz) gazdag ország rendkívül előnyös stratégiai helyzete következtében a XX. századra az imperialista érdeellentétek színhelyévé vált. A legrégebbi (XV. sz.) és legféltelenebb követelő *Spanyolország* volt. A *Földközi-tenger* partvidékén rendelkezett megerősített támaszpontokkal (*Ceuta*, *Melilla*, *Alhucemas*, *Chafasina*-szk.). Az ún. *Presidiós*⁷ lett az anakronisztikus Spanyolország gazdasági és politikai behatolásának bázisa. Követelései azonban az egész földközi-tengeri sávra irányultak. A spanyol burzsoázia gyarmati politikája a tőkés fejlődés megkésetttségéből eredő gyengesége miatt elsősorban gazdaságilag nem volt megalapozott, s "deklasszált" elemnek számított a gyarmatosító nagyhatalmak körében. A természeti kincsek kiaknázására alakult társaságok (*Compania espanola de minas del Rif*, stb.) jelentős francia tőkerészesedéssel alakultak.

A Spanyolország törekvéseit támogatta Anglia, amely szintén érdekelt volt abban, hogy a *Gibraltár* tengerpartján fekvő Marokkó ne egy olyan hatalom kezébe kerüljön, amely jelentős flottával rendelkezik, s veszélyt jelenthetett a *Szuezi-csatornához* – illetve onnan az *Indiába* – vezető úton. A Francia Észak-Afrika terv megvalósítására törekvő fináncsök csoportok (*Schneider*, *Banque de Paris et des Pays Bas*) az 1890-es évekre már keletről és délről bekerítették Marokkót. Az algériai-marokkói határon a nomád törzsekkel állandósult harcok a francia seregek fokozatos okkupációjához vezettek.

⁷ Presidios: spanyol szó, a presidio-ból: erődítményt jelent.

A fiatal, rendkívül gyorsan előretörő német imperializmus szintén gazdasági és Délnyugat-Marokkóra irányuló területi követelésekkel jelentkezett. A német monopóliumok (*Mannesmann*, *Krupp*) felbukkanása komoly konkurrenciát jelentett a kereskedelmi forgalom gyors növekedése következtében.

A világ, így Afrika teljes felosztásáért folytatott harcban a XIX–XX. sz. fordulóján Marokkó, – *Etiópia* mellett az utolsó politikailag független ország – esetében a nagyhatalmak érdekellentétei még kiélezettebb formában jelentkeztek. A protektorátus előtti évtizedekben két nemzetközi konferenciára került sor.

a *madridi konferencia* összehívását a szimszár-rendszer és általában a nagyhatalmak marokkói jogainak szabályozására.

Az 1880. július 3–i, 14 ország képviselői által aláírt *Madridi Konvenció* megerősítette a szimszár-rendszert és elismerte a külföldiek jogát ingatlanszerzésre. A 11. cikkely kimondja, hogy "Minden külföldinek Marokkóban elismerik a tulajdonjogát. Tulajdonjogra szert tevés a kormány előzetes beleegyezésével mehet végbe, és az erre vonatkozó dokumentumoknak az egyes országok törvényeinek kell megfelelniük."⁸

Minthogy az egyezmény minden hatalom számára egyenlő befolyást biztosított Marokkóban, a francia annexiós törekvések átmeneti vereségét jelentette. Viszont *Németország* számára, amely azonnal megkapta azokat a jogokat, amelyekért más hatalmak évtizedeken át harcoltak, a konferencia sikerrel zárult. Ezzel Marokkóban is felgyorsult az a folyamat, amelyet Lenin a tőkés imperializmus gyarmatpolitikájáról szólva akként jellemzett, hogy "a finánc-tőke és

⁸ Traktát po marokkánszkim gyélám. Zakljucsonnűj v Madrigye 3 ijulja 1880 goda. In: J. V. Kijncsikov – A. Szobanyin: *Mezsdunarodnaja polityiká novejszevo vremenyi v dogovorah, notah i gyeklaracijáh*. Csaszty 1. Izdányije Litizdáta. N. K. I. D. 1925. 233.o.

az ennek megfelelő nemzetközi politika, amely nem egyéb, mint a nagyhatalmak harca a világ gazdasági és politikai felosztásáért, az állami függőség több átmeneti formáját hozza létre. Erre a korszakra nemcsak az országok két fő csoportja jellemző: a gyarmatokkal rendelkező országok és maguk a gyarmatok, hanem jellemzők rá a politikailag, formailag önálló, a valóságban azonban a pénzügyi és diplomáciai függőség béklyójába vert országok különféle formái is.⁹

A madridi konferencia után hirtelen megnőtt a kereskedelmi forgalom Marokkóval. Amíg 1848-ban 15 millió frankot tett ki, 1883-ban 37,4 millió fontra nőtt, s 1900-ra már 85 millió frank volt a kiszélesedő kereskedelem értéke¹⁰. A kettős kizsákmányolás – egyrészt a hazai feudálisoké, másrészt a külföldi tőkéseké – a gazdaság teljes összeomlását vonta maga után. Abd el-Aziz (1894–1907) szultán a pénz- és áruforgalom, s az államháztartás szabályozására 1901-ben radikális adórendszert vezetett be, amely működése esetén, lehetőség nyílt volna a gazdaság modernizálására. A szultán megszüntette a korábban létező adófajtákat, s ezek helyett egy új, egységes adót a tertib-et léptette életbe¹¹. Az új adónak a kincstár költségvetését kellett volna növelnie, s ezzel együtt rendezni az adóügyet, s korlátozni a visszaéléseket. Ezért az adófizetők tömegei támogatták a reformot, de nagy ellenállást váltott ki a feudálisok körében, akiket megfosztott korábbi privilégiumaiktól. Különösen nagy volt a marabutok ellenállása, akik a gis törzsekben találtak szövetségesre, amelyek a tertib bevezetésével szintén

⁹ V. I. Lenin: Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. In: Lenin Válogatott Művei. I–III. kötet. Kossuth, 1980. I. kötet. 499.o.

¹⁰ A: Ajas: Marokkó. Itogi odnoj kolonyizacii. Moszkva, 1958. 36.o.

¹¹ A tertib adó bevezetéséről már a Madridi szerződés is rendelkezett, de Mulej Hasszán (1873–1894) halála miatt nem lépett életbe.

A 12. cikkely kimondja: "A külföldiek és az általuk támogatott személyek, akik földdarabbal rendelkeznek, vagy azok bérlői, a föld után adót fizetnek ("tertib")."

J. V. Kijncsikov – A. Szobanyin: i.m. 233.o.

elvesztették korábbi adómentességüket. Az új adó a privilegizált helyzetben levők ellenállása következtében nem lépett életbe, viszont a régi adók befizetése is félbeszakadt. A Makzen válságba került, s 1903-ban Ad el-Aziz szultán országa pénzügyi csődbe jutott. Világossá vált, hogy az imperialista hatalmak Marokkóban a már korábban – Egyiptom, Tunézia esetében – kipróbált módszereiket fogják alkalmazni. Céljuk az volt, hogy a szultánt hitelek, egyezmények, a nép körében népszerűtlen rendeletek elfogadására kötelezzék, s ezzel az országban zűrzavart keltsenek. Majd elkezdik az interrenciót, de úgy tüntetve fel, mintha a nép érdekében járnának el, miközben az országot az imperialista hatalmak gyarmatává teszik. Franciaország és Spanyolország egyenlő arányban nyújtotta a kért kölcsönt. De ez a 22,5 millió frankos kölcsön sem segített Marokkó helyzetén. 1904-ben már a francia bankok alkalmi társulása a Banque de Paris et des Pays vezetésével újabb 60 millió frank kölcsönt nyújtott, de ez már Marokkó egyetlen rendszeres jövedelemforrásának, a vámjövedelemnek 60%-át lefoglalta.¹²

¹² A. Ajas: i.m. 112. o.

1.3. A francia tőke és a francia diplomácia tevékenysége Marokkóban.

Az első marokkói válság (1905), és lezáródása:

az algecirasi konferencia

Marokkó elfoglalására már a világ újrafelosztásáért folyó imperialista háború feltételei között Franciaországnak meg kellett szereznie a Marokkóban gazdaságilag, diplomáciailag érdekelt többi nagyhatalom (Spanyolország, Anglia, Németország) beleegyezését "a más államok fináncsök csoportjaival a más országok fölötti uralomért folyó harc kiéleződése következtében."¹³

A század elején Franciaország a titkos szerződések egész sorát kötötte a gyarmatosító országokkal, ígérve nekik az ellenszolgáltatások legkülönbözőbb fajtáit. A francia politika sikerét elősegítette, hogy a XX. század elején a nagyhatalmak szövetségi rendszerében gyökeres változások mentek végbe. Az 1902-től fokozódó német–angol ellentétek is mindinkább megalapoztak – az olasz (1902) és spanyol (1904) beleegyezés megszerzését követően – egy angol–francia egyezményt. "Afrikán osztoznak. Háború készül Németország ellen."¹⁴ – jellemezte Lenin az 1904. április 8-i "entente cordiale"-t. Az egyezményben Franciaország kötelezte magát "Marokkó nyugalma ügyelni, és az országot minden közigazgatási, gazdasági, pénzügyi és katonai reform keresztülvitelén segíteni."¹⁵

A titkos megegyezés cikkelyei azonban ellentétben a nyilvános deklarációban foglaltakkal lehetővé tették, hogy Marokkó politikai helyzetét megváltoztassák.

¹³ V.I.Lenin: Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. i.m.: I.kötet.517.o.

¹⁴ V. I. Lenin: Tyetrágyi po imperializmu. Moszkva, 1939. 621.o.

¹⁵ J. V. Kijncsikov – A. Szobanyin: i.m. 302. o.

1.3. Az első marokkói válság (1905) és lezáródása

A francia kormány – Anglia támogatását maga mögött tudva – már 1905 februárjában egy reformtervezetet nyújtott át a szultánnak. A *Saint-Rene Taillander* vezette misszió feltételeinek az elfogadása – amely a következő főbb pontokat tartalmazza – egyet jelentett volna Marokkó "tuniszifikálásával".¹⁶

- A marokkói rendőrség szervezése francia irányítással (a spanyol hatáskörű területeken spanyol vezetéssel)
- marokkói állami bank szervezése a Banque de Paris et des Pays Bas vezetésével, a francia bankok ellenőrzése alatt
- a bank a kincstár készletét őrizve pénzt kezdene kibocsátani; engedélyezné a francia koncessziókat Marokkóban, valamint a Tanger–Fez vasútvonal építését.

1905. március 31-én II. Vilmos császár – Bülow javaslatára – a tanácstalan szultán meglátogatására Tangerbe utazott. Itt elhangzott felívásában hangsúlyozta a németeknek a mohamedán nép iránt érzett rokonszenvét, továbbá, hogy a Marokkóban bevezetendő reformoknak a Koránnal és a muzulmán tradíciókkal összhangban kell lenniük. A franciákkal közölte, hogy a szultánnal, mint független ország szuverén uralkodójával kíván tárgyalni.

Formálisan a vizit úgy tűnt, mint a szultán önzetlen támogatása a francia reformtervezettel szemben, a valóságban azonban a franciák tudomására kívánta hozni, hogy a német kormány nem hajlandó átadni Marokkót Franciaországnak. A látogatás határozott tiltakozás volt azon megegyezések ellen, amelyet Franciaország kötött Németország és Marokkó háta mögött, s amely kihívás

¹⁶ N. Sz. Luckaja: Marokko v nov obretájet nyezaviszimoszty. Moszkva, 1958. 11. o.

sértette Németország nagyhatalmi presztizsét. Hamarosan a Tattenbach vezette küldöttség nyolcmillió márka kölcsönt ajánlott a szultánnak, és egy nemzetközi konferencia összehívását kezdeményezte. Formális érvként azt hangsúlyozta, hogy Marokkó státuszának megváltoztatása csak a Madridi Egyezményt aláíró hatalmak beleegyezésével történhet, holott valójában Németországnak a madridi konferencián szerzett jogait kívánta továbbra is biztosítani. Az első marokkói válság kezdeti szakaszában a háborús félelem különösen Franciaországban lett úrrá a közhangulaton. A kormányban véleménykülönbség alakult ki a német követelés tekintetében a Delcasse külügyminiszter vezette szembeszegülés és a Rouvier miniszterelnök békéltető csoportja között. Clemenceau szenátor például, aki ellenezte a gyarmatpolitikát, s így mindig Delcasse ellen küzdött, most maga is felháborodott a németek cselekvésén, s a szakítást tanácsolta a francia kormánynak.¹⁷ Az ellenállás egyet jelentett a háborús kihívással. A német követelés elutasítása esetében azonban Franciaország esélyei egy esetleges háborúban nagyon kedvezőtlenek voltak.¹⁸ Így 1905. július 6-án a parlament leszavazta Delcasse-t, hogy Franciaország a császár háborús fenyegetését elkerülje.

Valójában Németország sem háborúval akarta célját elérni – hisz maga sem volt még erre felkészülve –, hanem háborús fenyegetéssel igyekezett megakadályozni a francia militáns körök agresszív terveit. Bülow továbbra is ragaszkodott a konferenciához, de hajlandó volt elismerni, hogy "különös érdeke Franciaországnak, hogy a béke fenntartassék a serifi birodalomban".¹⁹

¹⁷ Budapesti Hírlap, 1906. február 22.

¹⁸ Anglia hadserege a búr háború után felkészületlen volt, oroszországtól a mukdeni vereség és az 1905-ös forradalmi események után szintén nem várhatott segítséget. Annál is inkább, mert az orosz-francia egyezmény Franciaország gyarmati terveit számításba sem vette.

¹⁹ Budapesti Hírlap, 1906. február 22.

1.3. Az első marokkói válság (1905) és lezáródása

1905. július 8-án megállapodtak a konferencia összehívásának feltételeiben:

- a marokkói szultán szuverenitása
- az ország integritása
- a hatalmak gazdasági szabadsága, egyenlősége Marokkóban
- rendőri és pénzügyi reformoknak nemzetközi egyezmény alapján történő bevezetése.

A marokkói "nyitott kapu" politikája felülvizsgálatára az 1906. január 16-án kezdődő három hónapos algecirasi konferencián került sor. Tizenhárom ország – köztük Marokkó – részvételével. A konferencián a vitákban a marokkói küldöttek is szót kaptak, előterjeszthették a szultán álláspontját, követeléseit. *Mohamedan Mokrit*, a küldöttség vezetőjét beválasztották a fegyvercsempészet ügyében kiküldött bizottságba. Aktív jelenlétüknek köszönhető, hogy a konferencia elfogadta a szultán egy lényeges követelését: a fegyvercsempészekről lefoglalt fegyvereket minden esetben a Makzennek adják át. A vámkérdésben a marokkói képviselők átlag 20%-os, ezen belül a kávé és a tea esetében 40%-os vámemelésre vonatkozó követeléseket a konferencia nem támogatta, hanem 2,5%-ban határozták meg a Marokkóba bevitt külföldi áruk vámját. Sikerült azonban elérni azt, hogy az ópium és a dohány továbbra is a szultán monopóliuma maradjon.²⁰

²⁰ Genyerálnüj akt alzsseziraszkoj konferencii po marokkanszkim gylám. Zakljucsonnüj 25 marta 17 aprilja. 1906 goda. 4. fejezet. 66. cikkely. In: J. V. Kijncsikov – A. Szobanyin: Mezsduarodnaja polityika novejszevo vremenyi v dogovorah, notah i gyeklaracijah. Izdanyije Litizdata. N. K. I. D. 1925.

A marokkói küldöttek szerepléséről a konferencián szólnunk kell azért is, mert a magyar nyelvű irodalom (ld. Salgó László – Balogh András: A gyarmati rendszer története 1870–1955. Kossuth, 1980. 142. o. ill. Salgó László: Gyarmatpolitika Napóleontól de Gaulle-ig. Kossuth, 1977. 81.o.) szerint Marokkó képviselte nélkül zajlott le a fontos tanácskozás.

Megállapodás született a *Marokkói Állami Bank* létrehozásáról, amely "alapításában a német birodalmi, az angol bank, a spanyol bank és a francia bank alkalmi társulása vesz részt" a Banque de Paris et des Pays Bas vezetésével.²¹

A pénzügyi rendszer, a vámrendszer és a marokkói rendőrség külföldi ellenőrzés alá került, s a Főegyezmény megerősítette a Madridi Egyezményt: "a kereskedelem számára nyitott kikötőkben a szultán a külföldiek számára engedélyezi az ingatlanszerzést".²²

A tárgyalt kérdések közül Marokkó státuszának további alakulása szempontjából a rendőrség újjászervezése körül kialakult vita a legfigyelemreméltóbb. Habár a Főegyezmény "Határozat a rendőrség felállításáról" c. fejezetének 2. cikkelye kimondja, hogy "a rendőri szervezet a szultán fennhatósága alá tartozik", a 3. cikkely "a Szultán segítségére spanyol és francia tiszteket, altiszteket és instruktorokat küldenek ki az adott kormányok rendelkezése alapján".²³

A Főegyezmény a deklaratív részben megfogalmazottakkal szemben további rendelkezéseiben is fontos privilégiumok egész sorát nyújtotta Spanyolország és Franciaország számára. Németország a konferencián egyre növekvő izolációval találta magát szembe, s így a német delegációnak nem volt más választása, mint elismerni Franciaország privilegizált helyzetét Marokkóban, habár protektorátussá alakítását még sikerült elodáznia. Az *algecirasi egyezmény* tehát formálisan nemzetközi ellenőrzés alá vette a védővámokat, lehetőséget adott egy nemzetközi

²¹ Genyerálnüj akt alzseziraszkoy konferencii po marokkanszkim gyelám. Zakljucsonnüj 25 marta 17 apreljá. 1906 godá. i.m. 3. fejezet. 51. cikkely.

²² Genyerálnüj akt alzseziraszkoy konferencii po marokkanszkim gyelám. Zakljucsonnüj 25 marta 17 apreljá. 1906 godá. i.m. 4. fejezet. 60. cikkely.

²³ Genyerálnüj akt alzseziraszkoy konferencii po marokkanszkim gyelám. Zakljucsonnüj 25 marta 17 apreljá. 1906 godá. i.m. 1. fejezet. 23. cikkely.

1.3. Az első marokkói válság (1905) és lezáródása

bank alapítására, gazdasági szempontból minden országnak egyenlőséget és szabadságot, a "nyitott kapu" politikáját ígérte. Valójában azonban a zárócikk kimondta, hogy "a szerződést aláíró hatalmak és Marokkó között minden (korábban létrejött) értekezés és megegyezés érvényben marad."²⁴

²⁴ Genyerálnüj akt alzseziraszkoj konferencii po marokkansz kim gyelám. Zakljucsonnüj 25 marta 17 apreljá. 1906 godá. i.m. 123. cikkely — Zárócikkely.

1.4. A második marokkói válság (1911), és következménye:
a protektorátus felállítása (1912. március 30.)

Az európai hatalmakkal kötött megállapodás aláírta Abd el-Aziz tekintélyét. Zavargások törttek ki az országban, a nép azzal vádolta a szultán, hogy eladta az országot. Az algecirasi egyezmény rendelkezése értelmében Marokkóban tartózkodó francia és spanyol tisztek számára a rend fenntartása ürügyén megfelelő alkalomnak kínálkozott a Marokkó belügyeibe történő beavatkozásra. Kihasználva egy francia orvos meggyilkolását, a franciák elfoglalták (1907. márciusa) a kelet-marokkói *Oujda* vidékét. Ugyanez év augusztusában újabb provokációra került sor *Casablancában*, ahol a helyi lakosság meggyilkolta a kikötőben dolgozó 6 európaiat. Válaszul a franciák elfoglalták *Casablancát* és *Sauia* vidékét. A spanyolok *Melilla* környékén szereztek újabb területeket.

A külföld agresszív expanziójára a muzulmán lakosság a szultántól várta az igazhitűek egyesítését az ellenük való harcra. Ennek hiányában az elégedetlen törzsek vezetői 1907. augusztus 16-án *Marrakesben* szultánná kiáltották ki *Mulej Hafidot*, a szultán öccsét, aki a kibontakozó "polgárháborúban" 1908. júliusában győzelmet aratott *Abd el-Aziz* csapatain.

Hogyan sikerülhetett *Mulej Hafid*nak az Észak-Marokkóban élő elégedetlen törzseket a közös harcra egyesíteni? A megmozdulás hajtóereje egy közös motivációban keresendő, az izoláltan élő törzsek között az egyetlen összetartó erőben, a vallásban. *Mulej Hafid* mint szultán a muzulmán erőket az iszlám

1.4. A második marokkói válság (1911) és következménye

védelmére mozgósította a "hitetlenekkel" szemben. A francia és spanyol hódítók támadására a válasz a dzsihad²⁵, a szent háború lett. Annak ellenére, hogy az idegen uralom fenyegetésével szemben kibontakozó fegyveres ellenállás inkább a más vallású, mint más nemzetiségű uralom ellen irányult a törzsek magatartás objektíve antikolonialista és antiimperialista tartalmú volt.

A nyugati befolyás ellen küzdő Mulej Hafid örökölte bátyja nemzetközi adósságait, s a pénzügyi válság őt is az európai finánciókéskörökkel való tárgyalásra kényszerítette. Ez utóbbiak viszont a szultán elismerését az Algécirasi egyezmény sem foglaltak vállalásához és a dzsihad végének proklamálásához kötötték.

Németország, amely rossz szemmel nézte a francia befolyás megerősödését, csak a megfelelő alkalmat várta a közvetlen beavatkozásra. Közvetve már addig is támogatta ügynökségei révén fegyverrel a felkelőket. Amikor azonban a Francia Idegenlégió deklasszált elemekből álló katonái közül kettő megszökött, s a német konzulátuson talált menedéket, az incidens a német-francia kapcsolatokban újabb feszültséget okozott. A konfliktust ez alkalommal egy kétoldalú tárgyalássorozattal sikerült diplomáciai úton megoldani, idegen hatalom közvetítése nélkül.

1909. február 8-án Berlinben Cambon és Kiderlen-Vechter megállapodtak abban, hogy "a német kormány Marokkóban csak gazdasági érdekeket követ, s elismeri Franciaország különös politikai érdekeit, amelyek a rend és a béke

²⁵ A dzsihad, azaz a szent háború történetében két nagy periódus határolható el.

1. A muzulmán hívők közösségének (umma) az iszlám terjesztésére vonatkozó kötelezettsége — akár fegyveres úton is. Ebben a vonatkozásban a militáns iszlám eszköze a dzsihad.

2. A nemzeti felszabadító mozgalmak időszakában a dzsihad a kolonializmus elleni harcban fontos szerepet töltött be. Ekkor már az iszlám védelmi jellege, s az iszlám vallás békés úton történő terjesztése került előtérbe.

1.4. A második marokkói válság (1911) és következménye

megszilárdítására irányulnak"²⁶. Ez az újabb megállapodás a német gyarmatpolitika ún. "békés behatolás" híveinek érdekeit tükrözte. A *Gyarmatügyi Hivatal* megalakulása (1907) új szakaszát jelentette a marokkói politika alakulásának. A kormány komoly lépéseket tett a Marokkóval folyó kereskedelem kiszélesítésére, amely 1906-ban 7,3 millió márkát tett ki, s 1910-re már 14 millió márkára nőtt²⁷. A megkésve, de annál nagyobb intenzitással fejlődő német imperializmus az első marokkói válságot követő időszakban jutott el arra a szintre, amelyet Lenin így jellemzett; "fő sajátossága a legnagyobb vállalkozók monopolista szövetségeinek uralma. Az ilyen monopóliumok akkor a legszilárdabbak, amikor minden nyersanyagot egy kézbe ragadnak. Minél fejlettebb a kapitalizmus, annál erősebben érződik a nyersanyaghiány, annál élesebb a konkurrencia és a nyersanyagforrások utáni hajsza az egész világon, annál elkeseredettebb a gyarmatok szerzéséért folyó harc."²⁸

1905-ben Marokkó gazdasági súlya nem volt jelentős a német fináncióke szempontjából, de léte már politikai státusz – szimbólum volt nagyhatalmi–volta igazolására, s presztizskérdés volt kiseminizése. A túltermelés következtében expotorientált német gazdaság számára Marokkó már feltárt és potenciális nyersanyagára és piacára is egyre növekvő mértékben volt szükség. Két finánciókés csoport törekedett Marokkó kereskedelme monopolizálására: a *Marokkói Részvénytársaság* ill. az *Union de Mines* közös francia–német bányavállalat.

²⁶ Franko–germánsszkoje szoglásenyije po marokkánsszkomu vaproszu. Zakljucsonnoje v v Berlínye 8 fevráljá 1909 godá. In: Vázsnyejisje szoglásenyija v XX veke o Marokko. Dokumentü. Mezsduarodnaja Létopisz. Moszkva, 1925. N° 6–7.

²⁷ Helmuth Stoecker – Helmut Nimschowski: Morocco 1898–1914. In: German Imperialism in Africa. From the beginnings until the Second World War. (Szerk.: Helmuth Stoecker). Berlin, 1986. 242. o.

²⁸ V.I.Lenin: Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. i.m. I.kötet.497.o.

1.4. A második marokkói válság (1911) és következménye

Utóbbi – Thyssen, Kirdorf, Krupp – szöcsövétül használta az agresszív Pángermán Szövetséget, s Északnyugat-Marokkó anektálására sürgette a kormányt. Annál is inkább, mert az algecirasi konvenció, a francia–német szerződés megkerülésével a franciák egyoldalúan a bányatársaságok, a vasutak, a kikötők építésében mindinkább háttérbe szorították a németeket. 1910-re francia ellenőrzés alá került Marokkó jövedelmének nagy része, miközben a spanyolok a Mediterrán partvidéken szélesítették ki hatáskörüket újabb területfoglalásokkal.

A törzsek elégedetlensége nőtt, s az új szultánt Abd el-Aziz politikája folytatójának titulálták. Mindez azt eredményezte, hogy 1911 tavaszán Fez környékén újabb felkelés tört ki. A franciák a rend helyreállítása és az alattvalók védelme ürügyén 1911 májusában elfoglalták a fővárost és Meknest. Május 21-e után Marokkó, ha nevében még nem is, ténylegesen protektorátussá züllött. Az ezt követő agresszív német reagálás, a "Panther-ugrás" egy újabb nemzetközi konfliktus kezdetét jelentette, amelyről Lenin akkor így vélekedett: "Németország egy hajszálnyira van Franciaországgal és Angliával a háborútól. Osztyák Marokkót."²⁹

A Panther Agadírból való távozását a francia és spanyol csapatok kivonásához kötötték. A német sovinszta sajtó hol a legmesszebbmenő kompenzációkat követelte, hol nyíltan a Franciaország elleni háborúra uszított. A kormány a gyarmati ideológiát a nacionalista és faji propagandában a középrétegek és a kispolgárság körében a szocialista és demokratikus nézetek hatása ellensúlyozására igyekezett felhasználni. A Pángermán Szövetség által sokat bírált Bethmann-Holleveg kancellárnak külpolitikai sikerre volt szüksége ahhoz, hogy az 1912-es választások a győztes sovinizmus légkörében folyjanak. A sajtó nyíltan a

²⁹ V. I. Lenin: Tyetrágyi po imperializmu. Moszkva, 1939. 460.o.

1.4. A második marokkói válság (1911) és következménye

háborúra uszított. "A történelmet nem tollal, hanem fegyverrel írják." Ugyanakkor Franciaországban a propaganda a július 10-én kezdődő tárgyalások befejezését és a konfliktus megoldásának "más" módszerére irányult. Július 1-ét követően nem az volt a fontos, hogy milyen fordulatot vesznek a marokkói események. Ellenkezőleg, a továbbiakban a világ arra figyelt, mi lesz a következő lépés Berlinben, Párizsban, Londonban. A válság július 21-én tetőzött, amikor a háborús uszítás közepette *Lloyd George* kijelentette, hogy Anglia nem fogja megengedni Németország jelenlétét Marokkó partvidékén. Az angol álláspont Németországot meghátrálásra kényszerítette, de a végső döntés kialakításában szerepet játszottak a belpolitikai események is: a berlini tőzsdekrach, valamint a háborúellenes munkástüntetések. 1911. november 4-én Berlinben aláírták a francia–német megegyezést. Németország elismerte Franciaország Marokkó feletti *protektorátusát*, s ennek ellenében megkapta *Francia–Kongó* egy részét, bár ennél többre számított.

Erős francia nyomásra *Mulej Hafid* 1912. március 30-án aláírta a francia protektorátusról szóló egyezményt, a következő kijelentést téve:

"Vigyázzanak uraim, én olyan népet képviselek, amely sohasem volt gyarmat, sohasem volt alávetett, amely sohasem élt rabszolgasorban. Olyan birodalmat képviselek, amely évezredek óta szabad ország."³⁰

A szultán beleegyezett az új rezsim felállításába. A franciák szükségesnek találták közigazgatási, bírói, oktatási, gazdasági, pénzügyi és katonai reform végrehajtását. A szerződés rendezi a szultán státuszát is. "... továbbra is

³⁰ Jean Jaures: Válogatott beszédek és írások. Kossuth, 1973. 83.o.

1.4. A második marokkói válság (1911) és következménye

megmarad a szultán hagyományos presztisze és tisztelete, a rendszer vallási természete."³¹

A szultán hatalma azonban formálissá vált, a tényleges hatalom Franciaország kezébe került. Hatalma alá rendelődt a Francia Köztársaság teljhatalmú főmegbízottjának, aki egyben "egyedüli közvetítő, képviselő az idegen hatalmak és a szultán között. ő hagyja jóvá és teszi közzé a francia kormány nevében a serifi öméltóságától eredő dekrétumokat."³²

1912. november 27-én Madridban Franciaország és Spanyolország aláírta azt az egyezményt, amely meghatározta Francia-Marokkó és Spanyol-Marokkó protektorátusok határát. A szultánt kötelezték hatalmának megosztására a tetuáni kalifával.

1912 után már nem az európai hatalmak versengtek Marokkóért, hanem két európai hatalomnak kellett harcolnia a marokkóiakkal uralmuk stabilizálásáért. Akkor még úgy tűnt, hogy a Marokkó körül kirobbant vihar jó időre elcsendesedett.

³¹ Franko-marokkánszkij dagavor 30—ovo marta 1912 godá. In: Vázsnjejsije szoglásenyija v XX veke o Marokko. Dokumentü. Mezsdunarodnaja Létopisz. Moszkva, 1925. N° 6—7.

³² Franko-marokkánszkij dagavor 30—ovo marta 1912 godá. In: Vázsnjejsije szoglásenyija v XX veke o Marokko. Dokumentü. Mezsdunarodnaja Létopisz. Moszkva, 1925. N° 6—7.

II. FEJEZET

MAROKKÓ ÉS AZ EURÓPAI MUNKÁSMOZGALOM. A MAROKKÓI VÁLSÁGOK HATÁSA A SZOCIALISTA PÁRTOKRA

2.1. Az első marokkói válság (1905–1906) visszhangja a német és a francia szocialista állásfoglalásokban és a nemzetközi munkásmozgalomban.

Stuttgart, 1907.

1905-ben az első marokkói válság nyomán a feszült német–francia viszony Marokkó kapcsán először hozta Európába a háború közvetlen veszélyét. Ez a II. Internacionálé két pártját, a német és a francia szocialista pártot az elé a kérdés elé állította, hogy mit tesznek akkor, ha kormányaik kirobbantják a háborút. A nyugat-európai szociáldemokrata és szocialista pártok a megelőző években inkább a belspolitikai problémák illetve a gazdasági harc felé fordultak, a gyarmatpolitika vonatkozásában főleg deklarációkról és határozatokról, "felülről jövő" mozgalomról volt szó.

A háborúellenes megmozdulások nyilvánvalóvá tették, hogy a nemzetközi helyzet megköveteli a kormányok háborús céljai megfékezésére alkalmazható világosabb politika kidolgozását a nemzetközi munkásmozgalomban is.

II. Vilmos császár tangeri provokatív megjelenését követően Franciaországban és Németországban tömeges antimilitarista tiltakozó

2.1. Az első marokkói válság visszhangja

megmozdulásokra került sor. Bülow kancellár és a kormány is komolyan számolt a szervezett munkásság fellépéseinek következményeivel. Erre utal Bülownak Radovil párizsi német nagykövetkez 1905. július 6-i levele. Ebben megtiltotta Jean Jauresnek egy július 9-ére¹ tervezett berlini szocialista gyűlésen való nyilvános szereplését az alkotmányos rend védelmére hivatkozva: "a német szociáldemokrácia az ő jelenlétét arra használná ki, hogy a nemzeti érdekek ellen irányuló államellenes törekvéseket előmozdítsa".²

Bülow további nyilatkozataiban is legfőbb feladatának a szociáldemokrácia felől fenyegető "veszedelem" felszámolását, illetve a kormány és a polgári pártok egysége kialakítását tekintette: "a csöcselék kihágásait és lázadásait nem fogjuk tűrni. A tüntetések és fenyegetések semminő hatást nem gyakorolnak ránk".³

Franciaországban a szocialista párt a háborús veszély mielőbbi megszüntetése végett már áprilisban a Németországgal való tárgyalások megkezdését indítványozta a kormánynak. Jaures 1905. júliusában a parlamentben felelősségrre vont a Delcasse külügyminisztert, hangsúlyozva, hogy a konfliktus elkerülhető lett volna, ha nem a Marokkóban érdekelt országok – a madridi konvenciót aláíró hatalmak – beleegyezése és a kamara felhatalmazása nélkül kezdte volna meg marokkói politikáját.⁴

Franciaországban a munkásmozgalomban bekövetkezett erőeltolódások, így az *egységes francia szocialista párt* kialakulása (a továbbiakban SFIO) és a megerősödő *anarchoszindikalista mozgalom* is elősegítette a megmozdulások

¹ Jean Jaures berlini beszédére végül is sor került. Célja a háborúellenes megmozdulásokra történő agitálás volt.

² Népszava, 1905. július 7.

³ Budapesti Hírlap, 1906. január 26.

⁴ Népszava, 1905. július 10.

kiszélesítését.⁵

1905. októberében az *SFIO* az anachistákkal együtt mozgósítási parancs esetére sztrájkot és a felkelést helyezett kilátásba. A Párizsban 1906. január 17-én megtartott tiltakozó gyűlés szintén az antimilitarista hangulat egyik igen fontos megnyilatkozása volt.

A *CGT* 1906. január 18-án erélyes tiltakozó kiáltványt tett közzé a kormányok háborús politikája ellen. "A nép, amely egyedül viseli a háború költségeit, a békét akarja. A francia és a német proletariátus együttes és egyidejű akciókkal kényszerítse kormányait, adjon kifejezést hangosan akaratának. A békét akarjuk! Tagadjuk meg a háború viselését!"⁶

A háborúellenes megmozdulások az algecirasi konferencia idején ismét elszaporodtak. Párizsban 1906. január 19-én mintegy kétezres népgyűlésre került sor a marokkói krízis előidézte háborús veszély miatt. A gyűlésen résztvevők a marokkói titkor diplomácia elleni tiltakozás mellett határozatot fogadtak el, amelyben leszögezik, hogy a munkásságnak mindent meg kell tenni a béke fenntartása és biztosítása végett.⁷

Tiltakozó megmozdulásokra került sor Franciaország vidéki városaiban is. Lyonban egy hadseregellenes kiáltványt tettek közzé, több, mint kétezer aláírással. Felszólítja a katonákat, hogy hagyják ott csapataikat, ne riadjanak vissza semmilyen erőszaktól.⁸

⁵ Az 1901-ben megalakult Franciaország Szocialista Pártja 1905-ben egyesült a Francia Szocialista Párttal és a Forradalmi Szocialista Munkáspárttal. 1905. április 4-én a párt a Munkásinternacionálé Francia Szekciója (Section Française de l'International Ouvrière: SFIO) nevet vette fel.

⁶ Népszava, 1906. január 19.

⁷ Budapesti Hírlap, 1906. január 22.

⁸ Budapesti Hírlap, 1906. január 27.

2.1. Az első marokkói válság visszhangja

A rendőrség megtorló intézkedése követte az akciót. A kiáltványt elkobozták, több embert letartóztattak. Hasonló incidens történt Rheims-ben, ahol egy Dehoogy nevű kereskedelmi ügynököt az esküdtbíróság három hónapos fogságra ítelt háborúellenes kiáltvány terjesztése miatt.⁹

A marokkói válság a *világpolitika* és a *gyarmati kérdés* felé fordította a szocialista pártok figyelmét. Jaures, Vaillant, Liebknecht, Luxemburg és más baloldali szocialisták érdeme, hogy a háborúba való beletörődés doktrínér tételével szemben tényleges aktivitással vonták be a *militarizmus elleni harcba* a francia és német munkások ezreit már 1905–1906 folyamán is.

A marokkói válság idején a szociáldemokrata pártok feladatukat a *háború veszélyének* elhárításában a nemzetközi munkásosztály "testvérgyilkolásának" megakadályozásában látták. A proletárinternacionalizmus elvéből indult ki Jaures is – akinek álláspontja fokozatosan radikalizálódott az antimilitarizmus kérdésében – amikor a következő kijelentést tette: "Megnedzhető-e, hogy a francia és a német proletariátus a tőkés megbizásából és hasznából egymást gyilkolja anélkül, hogy a szocialista demokrácia egy végső erőfeszítését megtehesse."¹⁰

A *militarista szellem* térhódítása a politikai életben a tömegek szociális helyzetének alakulásában is éreztette hatását. Mégis, a krízis ellen irányuló kampány a világbéke megvédése céljával bontakozott ki. A német és francia szocialisták számára a konfliktus még csak *külpolitikai eseményt* jelentett. Valójában a marokkói nép sorsa kevésbé érdekelte őket, sokkal inkább az európai helyzet. A szocialisták többségének határozott, háborúellenes magatartását a

⁹ Budapesti Hírlap, 1906. február 13.

¹⁰ Jean Jauresnek az 1907. évi Stuttgarti Kongresszuson elmondott beszéde. In: Jean Jaures: Válogatott beszédek és írások. Kossuth, 1973. 158.o.

2.1. Az első marokkói válság visszhangja

fenyegető katonai konfliktus és nem a marokkóiak iránti szolidaritás érzési inspirálta.

Utólag a szocialisták nagy jelentőséget tulajdonítottak a háborúellenes magatartásuknak a válság elhárításában. A békés megegyezést nem nemzetközi diplomáciai aktussalnak, hanem a proletariátus határozott fellépésével magyarázták. Hasonlóképpen vélekedett a *Népszava* is a munkásmegmozdulások szerepéről. "Ahogy a háború veszélyét elhárították, abban nagy szerep jutott elvtársainknak, akik kijelentették, hogy a munkáság minden körülmények között a háború ellen foglal állást."¹¹

Az erősödő tömegmozgalom a szocialista pártok számára is nyilvánvalóvá tette a nemzetközi munkásmozgalomban is egy újabb *háborúellenes stratégia* kidolgozásának szükségességét. A marokkói helyzet is hozzájárult ahhoz, hogy a II. Internacionálé *stuttgarti kongresszusán* (1907) napirendre tűzzék a *militarizmust és a gyarmati kérdést*.¹²

A kongresszuson a háborús veszély elhárítására alkalmazható módszerek kérdésében a felkelés, a sztrájk, sőt forradalmi akciók alkalmazásának a lehetősége is megfogalmazódott.

A munkásmozgalomban a *stuttgarti határozat* néven fogalomná vált döntés eszmei-ideológiai téren jelentett előrelépést a pártok gyakorlati politikája számára. "Ha háború kitörése fenyeget, akkor az érdekelt országok munkásai és parlamenti

¹¹ *Népszava*, 1906. augusztus 2.

¹² Az 1907. augusztus 18–24. ülésű kongresszusnak három év eseményeit és új problémáit kellett összegeznie. E három év alatt a szocialisták háborúkkal (1905. orosz–japán háború), forradalmakkal (az 1905–ös orosz forradalom), pártalakulásokkal (a Labour Party, SFIO létrejötte) kerültek szembe. A fegyverkezési hajszák fokozódása, a militarista szellem térhódítása éreztette következményeit a politikai életben (a Kongó-kérdés, az 1907-es "hottentotta választások").

2.1. Az első marokkói válság visszhangja

képviselői kötelesek mindent megtenni, hogy a szerintük leghatásosabbnak látszó eszközökkel megakadályozzák a háború kitörését, amely eszközök az osztályharc és az általános politikai helyzet éleződése szerint változnak."¹³

A stuttgarti kongresszus jelentősége abban áll, hogy itt hozták először összefüggésbe a *gyarmatosítás gondolatát* a háborús veszély fokozódásával. "A gyarmatpolitika fokozza a háborús bonyodalmak veszélyét a gyarmatosító államok között, s a hadsereg és a flotta fenntartásával szaporítja azok terheit."¹⁴

Ez a megállapítás nem az imperializmus lényegét leplezi le – miszerint a militarizmus és a gyarmatosítás egyazon világpolitikai jelenség, az imperializmus két oldala – hanem csupán a *gyarmati expanziós politika* nyilvánvaló és tagadhatatlan ellentmondásaira mutat rá. Ezért a kongresszus már eleve hibát követett el, amikor a gyarmati kérdést és a militarizmus kérdését elszigetelten tárgyalta.

A militarizmust és a gyarmatok problémakörét két oldalról is vizsgálhatjuk. A gyarmatosító ország és a gyarmat illetve a gyarmatosító nagyhatalmak vonatkozásában. Ezek lényeges, közös eleme, hogy mindkettő hadsereget követel, mert fennáll a veszély, hogy a kapcsolat előbb–utóbb olyan konfliktushoz vezet,

¹³ A marokkói válságok vizsgálata szempontjából a határozat fent idézett része a lényeges. A továbbiakban megfogalmazódik a cselekvés forradalmi módszeréhez folyamodás a háború szülte válság esetére. "Ha mégis háború törne ki, kötelesek a háború gyors befelvezéséért sikraszállni, és minden erejükkel arra törekedni, hogy a háború által előidézett gazdasági és politikai válságot a nép felrázására kihasználják, és így a tökéletes osztályuralom megsemmisítését meggyorsítsák."

Internationaler Sozialisten-Kongress zu Stuttgart. Berlin, 1907. Idézi: Jemnitz János: A háború és a gyarmati kérdés a II. Internacionálé 1907. és 1910. évi Kongresszusán. Akadémiai Kiadó, 1978. 52.o.

¹⁴ Internationaler Sozialisten-Kongress zu Stuttgart. Berlin, 1907. Idézi: Jemnitz János: A háború és a gyarmati kérdés a II. Internacionálé 1907. és 1910. évi Kongresszusán. Akadémiai Kiadó, 1978. 55.o.

amely békés, diplomáciai úton már nem rendezhető, s távlatilag katonai konfliktust vetít előre.

A gyarmatosítás maga is militáns, s erre utalt Kautsky is, amikor a gyarmatosítás agresszív jellegére mutatott rá: "A gyarmatosítás lényege az idegen területek meghódítása, ami szükségszerűen csak terror útján tartható fenn."¹⁵

A kongresszus nem helyezett kellő hangsúlyt a *háborúk jellegének* vizsgálatára sem. A stuttgarti határozat ugyan kimondja, hogy háborús veszély esetén az érdekelt országok proletárjai kötelesek mindent megtenni, hogy a háború kitörését megakadályozzák. Felvetődik azonban a kérdés, hogy az a háború, amelyet valamely nagyhatalomtól függő, vagy gyarmati népek viselnek függetlenségük védelmében, szintén megtorlást követel-e. A gyarmatosítás elleni harcról és a gyarmati felszabadító küzdelemről a kongresszuson szó sem esett, pedig hamarosan az 1909-es és 1912-es marokkói felkelések idején a spanyol, a német és a francia szocialista pártok szembetalálták magukat kormányaik *militarista gyarmatpolitikája* következtében a marokkói nép ellenállásával.

A korábbiaktól eltérően 1907-ben a II. Internacionálé korábbi antikolonialista álláspontjának a megerősítése már éles konfrontáció eredménye volt. A gyarmati kérdésben végbemenő polarizáció során a szociáldemokrata baloldal erőfeszítései arra irányultak, hogy megakadályozzák az opportunisták tömegbázisának megerősödését. A *civilizációs-misszió* gyarmatpolitikai elméletével szemben a baloldali szocialisták internacionalista és racionális gazdasági érvek hangoztatásával a gyarmatok békés fejlődését biztosító politikát követeltek.

¹⁵ Internationaler Sozialisten-Kongress zu Stuttgart. Berlin, 1907. Idézi: Jemnitz János: A háború és a gyarmati kérdés a II. Internacionálé 1907. és 1910. évi Kongresszusán. Akadémiai Kiadó, 1978. 59.o.

2.1. Az első marokkói válság visszhangja

Az opportunisták nézetek elhatárolódása azt a körülményt tükrözte, hogy az "anyaországok" munkásosztályának egy része bizonyos mértékben szintén hasznot húzott a gyarmatokból. Lenin már a stuttgarti kongresszus értékelésekor rámutatott az európai munkásmozgalomban jelentkező gyarmati sovinizmusra.¹⁶

¹⁶ V. I. Lenin: A Stuttgarter Nemzetközi Szocialista Kongresszus. In: Lenin Összes Művei. Kossuth, 1954. 13. kötet. 66. o.

2.2. A marokkói krízis elmélyülésének tükröződése a spanyol szocialisták magatartásában

Az első marokkói válságot követő években egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az országok nagyhatalmi érdekei a *proletariátus nemzetközi stratégiája* fölé kerekedtek.

Spanyolországban (ha lehet ezt mondani) még népszerűtlenebb volt a háború mint Franciaországban és Németországban. Teljes odaadással csak a tisztikar támogatta, amely a spanyol–amerikai háborúban elszenvedett vereség következtében, Afrikában próbálta presztízst helyreállítani.

Franciaország aktív marokkói politikája azonban Spanyolországot is tettekre kényszerítette, és ha kisebb erővel is, de folytatta Észak–Marokkó "*pacifikálását*". Ez újabb korosztályok katonai behívását jelentette, ami növelte a háborúellenes hangulatot. Különösen a *sorozás igazságtalan rendszere* teremtett feszültséget minden mozgósítás alkalmával.¹⁷ A szocialisták is ennek támadására és eltörlésének követelésére alapozták antimilitarista propagandájukat és tevékenységüket.

1909. nyarán a *Rif-hegység bányáinak környékén* történt incidens nyomán a főparancsnok 40.000 fős erősítés kért Madridból. A hír hallatán a szocialisták nyomban *háborúellenes akciókat* kezdtek szervezni. Ebben még egy szervezet, a Radikális Köztársasági Párt vett részt, amelynek Valencia tartományban és Katalóniában jelentős munkásbázisa volt.

¹⁷ A "*redencion a metolico*" nevű sorozási rendszer lehetővé tette a katonai szolgálat pénzben történő megváltását, s így a katonák óriási többsége a szegényebb rétegekből került ki.

2.2. A marokkói krízis elmélyülésének tükröződése

A szocialisták első gyűlésüket június 11-én Madridban tartották. Szónokuk *Mariano Garcia Cortez*, a párt stuttgarti küldötte és *Pablo Iglesias* volt. Az elfogadott határozat kilátásba helyezte, hogy ha "figyelmeztetéseinket nem veszik figyelembe, kénytelenek leszünk minden módszert igénybe venni, hogy a háború véget érjen."¹⁸

Júliusban, amikor az első katonai egységeket útnak indították Marokkóba, a háborúellenes hangulat s vele a politikai feszültség hirtelen megnövekedett. Július 18-án Barcelonában a behajózásra készülő katonákat kísérő nők menete *antimilitarista* zendüléssé változott, a katonák közül sokan a tengerbe dobálták fegyvereiket és elvegyültek a tömegben, *dezertáltak*. Ezen a napon kezdődött a Katalán Szocialista Föderáció kongresszusa, ahol az egyhangúlag elfogadott határozat elítélte a marokkói háborút és a következményekért minden felelősséget a *Maura-kormányra* hárított. A küldöttek felvetették egy általános sztrájk megszervezésének gondolatát is.

Háborúellenesség, antikapitalizmus és a marokkói nép támogatásának eszméje keveredik abban a legradikálisabbnak tekinthető határozatban, amelyet a Barcelona melletti városban, *Tarrasoban* július 21-én tartott munkásgyűlésen terjesztett elő *Tabre Ribas*, katalán szocialista vezető. Az egyhangúlag elfogadott határozat tiltakozott az ellen, hogy a társadalom számára hasznos munkát végző dolgozókat küldik a háborúba. "Minden erőt koncentráljon a munkásosztály arra az esetre, ha szükséges lenne egy általános sztrájkot kirobbantani azért, hogy kényszerítsük a marokkóiak azon jogának elismerésére, hogy országuk

¹⁸ Amparo Alvarez Rubio: *Le guerra de los banqueros* (La guerra de Marruecos 1909.) Kézirat. 15.o.

2.2. A marokkói krízis elmélyülésének tükröződése

függetlenségét sértetlenül megőrizték."¹⁹

A dokumentum fontos elvi megállapítása Marokkó függetlenségének tiszteletben tartása azonban nem bizonyult mozgósító jelszónak, így a szocialisták továbbra is a katonai szolgálat igazságtalan rendszerére összpontosították támadásaikat.

A Panther agadíri megjelenését, 1911. július 1-ét követően erősödő sovoniszta hullám idején a spanyol szocialistáknál megmutatkozott periférikus szerepük tudata. 1911. július 6-án Carnille Hysmans, a Nemzetközi Szocialista Iroda titkára levélben fordult az egyes pártok titkáraihoz és kérte őket, hogy az illető pártvezetőség értesítse őt arról, hogy elérkezettnek tartja-e az időt egy német–francia–spanyol–angol szocialista értekezlet egybehívására egy nemzetközi szocialista tiltakozó megmozdulás koordinálása céljából. Pablo Iglesias válaszlevelében utal rá, hogy nem elleneznék a beszélgetést, időpontot azonban nem határozott meg.

A spanyol munkások körében már július elejétől nőtt az ellenállás a marokkói kalanddal szemben. Spanyolország városaiban nagygyűléseket tartottak, tüntettek a háború ellen. Valenciában július 5-én 20 ezres tömeggyűlés előtt mondott beszédet Pablo Iglesias és P. Galdos.

Barcelona 1909 után ismét a marokkói háború elleni tömegmozgalom gyújtópontja lett. A szónokok között ott volt Iglesias és a radikálisok képviselője Rodes is, aki utalt arra, hogy annak idején 1909-ben, a "tragikus hét"²⁰ után Moret

¹⁹ Idézi: Maria–Rosa de Madariaga: Le Parti Socialiste espagnol et le Parti Communiste d'Espagne face à la révolte rifaine. In: Abd el Krim et la République di Rif. (Szerk.: René Gallissot). Paris, 1976. 318.o.

²⁰ A "tragikus hét" jelzővel illette a hivatalos parlamenti szóhasználat, majd a történetírás is az 1909. júliusi barcelonai felkelés hetét. A felkelés leverése, főként az eseményekben részt sem vevő antiklerikális szabadgondolkodó, Francisco Ferrer

2.2. A marokkói krízis elmélyülésének tükröződése

liberális pártvezér is elmarasztalta a melillai beavatkozást. Rodes szót emelt az algecirasi egyezmény sértetlensége mellett, s elítélte a titkos diplomáciát.

A spanyol szocialisták küzdelme nem volt eredménytelen. Befolyásuk növekedését bizonyítja, hogy 1911-ben a cortesbe beválasztották az első szocialistát, Pablo Iglesiast. Az új parlament 1912-ben törvényt fogadott el a sorozási rendszer reformjáról. Ezután legalább öt hónapig mindenki köteles volt katonáskodni, csak utána válthatta meg szolgálatát.

Guardia kivégzése nagy nemzetközi visszhangot váltott ki.

2.3. A Németországi Szociáldemokrata Párt viszonya a második marokkói válsághoz

Az újabb német–francia konfliktus idején a német szociáldemokrata párt politikai befolyását tekintve kedvezőtlen helyzetben volt, de kellően elszánt, hogy küzdjön a háború ellen.

A háborúellenes mozgalom kibontakozását kezdetben nehezítette a pártvezetés már korábban is jelentkező, de a második marokkói válság kapcsán felszínre kerülő ideológiai bizonytalansága az eszmei tisztázódás hiánya. Amíg a baloldal mellett a centrum több tagja is az akciók koordinálásának szükségességét hangsúlyozta a marokkói ügyben, a jobboldalra a halogató politika, langyos reformizmus volt jellemző.

A pártvezetés helytelen taktikájával egyrészt elidegenítette magától azon egyszerű párttagokat, akik tiltakozó akciókat követeltek, másrészt akadályozta a Nemzetközi Szocialista Iroda összehívását. Camille Huysmans S., az iroda titkára felhívására a német párt részéről Molkenbuhr – a Szocialista Iroda tagja – a pártvezetőség megkérdezése nélkül válaszában kifejtette, hogy a választási harcra való tekintettel "egyelőre nem tartja ajánlatosnak az értekezletet. A találkozás elmaradt."²¹

Az agadír incidenst egyszerűen a német kormány hagyományos külpolitikai módszerének nyilvánította, amely a figyelem külső problémák felé terelésével, a nacionalista szenvedélyek felszításával a szociális problémák leplezésére szolgál.

²¹ Rosa Luxemburg: Beszéd a Németországi Szociáldemokrata Párt jénai pártkongresszusán. In: Rosa Luxemburg: Válogatott beszédek és írások. I–II. kötet. Kossuth, 1960. II. kötet. 291.o.

2.3. A Németországi Szociáldemokrata Párt viszonya a válsághoz

A német szervezett munkások nagy része azonban szembeszegült a hivatalos sovínishta uszítással, egymást követték az alulról kezdeményezett tömegmegmozdulások. Stuttgartban a július 13-i nagygyűlést kifejezetten a marokkói kaland elleni tiltakozásul hívták össze. Az első parlamenti képviselő, aki a nacionalizmus elleni küzdelmet elindította, a baloldali *Liebknecht* volt, aki Stuttgartban mintegy hatezer ember előtt a marokkói provokáció ellen agitált. Berlinben és más vidéki városokban is hasonló megmozdulásokra került sor.

A tömegek nyomására a pártvezetőség is megmozdult, s nyilvánosságot kaptak a vezetésen belüli viták. *Bernstein*, *Kautsky* és a baloldal kiváló teoretikusa *Luxemburg* között a marokkói válság ügyében kialakult polémia jól tükrözi a pártvezetés ideológiai megosztottságát.

Július 24-én megjelent *Luxemburg* "Marokkóért" c. cikke, amelyben elhatárolta magát a pártvezetőség döntésétől, bírálta annak passzivitását, s akadályozó szerepét a Nemzetközi Szocialista Iroda összehívásában. "A választ csak a pártvezetőség egyik tagja közölte ugyan magánvéleményként, de a többi tag is nyilván csatlakozott hozzá, mert erről a részről több nyilatkozat nem hangzott el."²²

Figyelmeztetett arra, hogy elengedhetetlen a közelgő Reichstag választásokon kizárólag a belpolitikai kérdésekre (adó, törvénykezés) való szorítkozás. Ellenkezőleg, fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a szociális reformok szoros kapcsolatban vannak a militarizmussal, a gyarmati politikával, s a kormány külpolitikájával. A választásokon a nagy nemzetközi összefüggéseket kell

²² Rosa Luxemburg: i.m. 280.o.

2.3. A Németországi Szociáldemokrata Párt viszonya a válsághoz

megvilágítani a belpolitikai viszonyok bírálatakor, "kiemelve ebben a folyamatban a gyarmati politika kimagasló szerepét".²³

A vitával egyidőben több vidéki szervezet munkásai – így a göppingeni, a brémai szociáldemokraták – levélben fordultak a pártvezetőséghez. Sajnálataikat fejezték ki súlyos mulasztása miatt, amiért nem használta fel az incidenst egy erőteljes agitációra a militarizmus ellen és a béke védelmében.²⁴

A szociáldemokrata baloldal és az Internacionálé nyomására a pártvezetőség megbízására 1911. augusztus 9-én "Világpolitika, világháború és szociáldemokrácia" címmel megjelent a Kautsky által írt röplap, amelyet a párt egyúttal a háborúellenes tömegakció kezdeményezésének is szánt.

A baloldal a röplap megjelenését helyeselte, hiszen "a röpiratok a nyilvános gyűléseknél kevésbé ösztönzően, de sokkal tartósabban hatnak",^[26] viszont nem volt megelégedve vele. Luxemburg volt az, aki a balszárny véleményének hangot is adott "Marokkói röplapunk" c. írásában. Ebben ismét a pártvezetőség elhibázott magatartását kifogásolta. Egy olyan röplaptól, amelynek szocialista szempontból kell megközelíteni a marokkói ügyet "elvárhatnánk, hogy megvilágítsa a világpolitika, de különösen a marokkói ügy összefüggéseit Németország belső fejlődésével, a militarizmussal, a marinizmussal, a pénzügyi és adópolitikával".^[27]

Luxemburg helyesen mutatott rá, hogy Kautsky a marokkói válság okát a Németország és Anglia közötti gyarmati, katonai versengésből vezette le, holott, ez a szembenállás nem az ok volt, hanem az okozat.

A jobboldal álláspontját képviselő Bernstein az ún. "pozitív" gyarmatpolitika pártolója a militarista politika (Agadír) ellen foglalt állást.

²³ Rosa Luxemburg: i.m. 285.o.

²⁴ Népszava, 1911. szeptember 16.

2.3. A Németországi Szociáldemokrata Párt viszonya a válsághoz

Elismerte, hogy csak a szociáldemokrácia fordult szembe a háborús politikával, de ezzel "semmilyen háborút sem képes megakadályozni, csak a népszerűtlenné válást éri el vele."²⁵

A marokkói kérdésben kibontakozó elméleti vita szorosan összefüggött az imperializmus értékelésével, de ezúttal sem érintette a gyarmati népek sorsát. A jénai pártkongresszuson szeptember 15-én elfogadott határozat is csupán a kolonializmus európai szempontjaira vonatkozott. A kulturnépek fölénye ezúttal is elnyomta a gyarmati bennszülöttek jogait, érdekeit, a világpolitika okozta szenvedéseit.

"A jénai pártgyűlés a legnagyobb nyomatékkal tiltakozik minden kísérlet ellen, amely embergyilkoló háborúnak kulturnépek – mint amilyenek a németek, franciák és az angolok – között való előidézésére irányul."²⁶

Csupán a baloldal néhány teoretikusa (Luxemburg, Liebknecht) emelte fel hangját a marokkói nép emberi jogainak védelmében.

A háborúellenes tömegmegmozdulások szeptemberben folytatódtak. Berlinben a Treptow-parkban, több, mint 100 ezer ember gyűlt össze szeptember 3-án. Kifejezték tiltakozásukat az imperialista gyarmati kaland ellen, s követelték, hogy a népképviselőnek adják meg a lehetőséget, hogy szembeszállhasson a népellenes mahinációkkal, megvédhesse a népeket és néptörzseket a pusztulástól.²⁷

²⁵ Vorwärts, 1911. augusztus 13. Idézi: Jemnitz János: A háború veszélye és a II. Internacionálé (1911–1914). Akadémiai Kiadó, 1966. 56.o.

²⁶ Népszava, 1911. szeptember 16.

²⁷ Népszava, 1911. szeptember 5.

2.4. A Francia Szocialista Párt állásfoglalása

Az a párt, amely a leghamarabb került szembe a háború gyarmati-
soviniszta hullámával a *Francia Szocialista Párt* volt. Vezetője Jaures, már a
marokkói belső zavargások első jelére figyelmeztetett a fosztogatás a rablás
politikai következményeire, jelezve, hogy "a hódítás, az invázió durvasága lázadást
vált ki, s a megtorlást újabb megtorlás fogja követni".²⁸

1911 folyamán Jauresnek a parlamentben, a sajtóban és a nagygyűléseken
hangoztatott antimilitarista nézeteit a titkos diplomácia elítélését, az algecirasi
egyezmény megtartását szorgalmazó kezdeményezéseit, az SFIO 1912.
februárjában megtartott IX. kongresszusa elismeréssel fogadta.

Franciaországban annak ellenére, hogy a pártvezetés egységesen és teljes
aktivitással fordult szembe a nacionalizmussal, a *munkástömegek aktivitása*
mérsékelt volt. Az 1911. júliusában megtartott tiltakozó gyűléseken csak
két-három ezer ember jelent meg.

Szeptember folyamán az SFIO országszerte nagygyűléseket szervezett.
Akcióival párhuzamosan megmozdult a CGT is. Az akcióegység a háború ellen jött
létre, s a szeptemberi tiltakozó gyűléseken már mintegy 60 ezer munkás vett részt.

A CGT rendkívüli értekezletein és felhívta a helyi szervezeteket a szükség
esetén való akcióba lépés előkészítésére, ill. általában az antimilitarista propaganda
fokozására.

A marokkói agresszió a második marokkói válság idején is közelebb hozta

²⁸ Jean Jaures: A véres rend. In: Jean Jaures i.m. 79.o.

2.4. A Francia Szocialista Párt állásfoglalása

egymáshoz a francia és a német pártot, s közös munkásgyűlésekre is sor került. Szeptember 18-án a francia határ mentén fekvő Bussangban történt aháborúellenes tiltakozó megmozdulás. A marokkói krízis záróakkordjaként 1912. június 12-én a francia parlament elé került a *Marokkó státuszát* szabályozó törvénytervezet. A kormány ekkor a kultúrmisszióra hivatkozva kérte a protektorátusi szerződés jóváhagyását. Ennek alátámasztására és az ellenzéki szocialista frakció leszerelésére megpróbálták felhasználni Jauresnek egy 1903-ból való beszédét. "Franciaországnak joga van gazdasági és morális hatását Marokkóra kiterjeszteni. Most minden katonai erőszaktól eltekintve a civilizáció kétségtelenül magasabbrendű mint a marokkói rezsim jelenlegi állapota."²⁹

Jaures differenciált álláspontot foglalt el ebben a kérdésben. A "civilizációs" szerepet elméletben valló Jaures a gyarmatosítást a reformista állásponttól eltérően az évszázados elmaradottsággal szemben fogadta el. Elismerte, hogy a Maghreb-országok a *francia civilizáció hatáskörébe* tartozó területek, ezért Franciországnak joga van gazdasági és morális befolyás megerősítésére a térségben. A civilizáció nevében véghezvitt brutális eljárásokat, az erőszakot, az agresszió alkalmazását azonban mélységesen elítélte. Az erőszakos gyarmatpolitikát, hamarabb távon kilátástalannak ítélte meg. 1912-re szakított a paternalis eszmékkel, s sikraszállt a gyarmati népek szabadságáért, függetlenségéért.

Felszólalásában az SFIO nevében a protektorátusi szerződés elvetését, s egy olyan megegyezést követelt, "amely Marokkó érzékenységét, jogait és függetlenségét jobban kíméli."³⁰

²⁹ Jean Jaures: Franciaországnak jogai vannak Marokkóban, de ezeket nem szabad háború útján érvényesíteni. In: Jean Jaures i.m. 66.o.

³⁰ Jean Jaures: A marokkói protektorátusra vonatkozó szerződés. In: Jean Jaures: i.m. 81.o.

2.4. A Francia Szocialista Párt állásfoglalása

A francia szocialisták a parlamentben és tiltakozó megmozdulásokkal sem tudták megakadályozni a marokkói expanziót. A marokkói agresszió záróakkordjaként történt parlamenti fellépésükkel lezárult egy periódusa azon évekig tartó küzdelemnek, amelyet a marokkói gyarmatosítás ellen folytattak.

A Szocialista Iroda szeptember 23–25-i zürichi ülésén értékelték a tömegméretű tiltakozó mozgalmat. A gyarmatosító törekvések ellen a nemzetközi tüntetéseket a későbbiekre nézve is hatékony eszközként ítélték meg a béke védelmében.

Az, hogy a második marokkói válság esetében a háború elmaradása mennyiben köszönhető – a katonai és diplomáciai okok mellett – a munkásosztály megmozdulásainak, mind a kortársak, mind az utókor számára nehéz megítélni. Az kétségtelen, hogy a háborús helyzet fennállott, a kormányok készen álltak a hadüzenetre, s a kormánykörök is nagyjából azonosak voltak az 1914. éviével.

Tény, hogy a német és francia szocialista párt hatásos ellenvéleményt tudott képviselni a kormányok ellen. A közvélemény megosztottsága, tekintélyes részének elutasító magatartása a szocialista pártok érdeme volt, s a nacionalizmus csak a következő években erősödött meg.

A marokkói válság idején a szocialista pártok egészében pozitív szereplése mellett, felszaporodtak a negatív elemek (saját kormány iránti jószándék, nacionalista elfogódottság, Európa-centrikus szemlélet) is. Mindez kiváltotta azokat az eszmei-taktikai vitákat, amelyek a II. Internacionáléban és az egyes pártokban 1912. tavaszán fellángoltak.

III. FEJEZET

A KOMMUNISTA VILÁGMOZGALOM VISZONYA A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOMHOZ. ELMÉLET ÉS GYAKORLAT: A RIF ESET (1920–1926)

3.1. A Kommunista Internacionálé és a nemzeti–gyarmati kérdés

Az I.világháború után kibontakozó antiimperialista mozgalom során fokozódott a gyarmati és függő helyzetben levő országok *nemzeti–felszabadító harca*. A kiszélesedő harcokra a *társadalmi sokszínűség* volt a jellemző, a vezetőket és a társadalmi bázist tekintve egyaránt. Az eltérő történelmi feltételekből következően Irán, Egyiptom stb. nemzeti–felszabadító mozgalmának irányítása a nemzeti burzsoázia kezében volt, a parasztság, a városi középrétegek és a munkások támogatásával. Másutt – így többek között Marokkóban és Mongóliában is – törzsi felkelések folytak a *feudális törzsi vezetők* irányításával.

A gyarmatosító hatalmak ellen folyó harc megerősödése a nemzeti– és gyarmati kérdés újraértékelését tette szükségessé az európai munkásmozgalomban. Világossá vált, hogy a Kommunista Internacionálénak (a továbbiakban KI) szakítania kell az elvont és formális, a nemzetek egyenjogúságának csupán deklaratív, a gyakorlatban azonban semmit sem eredményező politikájával. A *II.Kongresszuson* (1920) – ahol először vettek részt a gyarmati és függő helyzetben

3.1. A Komintern és a nemzeti-gyarmati kérdés

lévő országok képviselői – elhangzott felszólalások is erre irányították a figyelmet. Irán képviselője, Sultan Zade egyebek között ezt mondta: "A II.Internacionálé kongresszusain is megtárgyalták a gyarmati kérdést, sokat ígérő határozatokat hoztak, amelyek azonban sohasem léptek életbe."¹ Pach-din Sun (Korea) pedig arra mutatott rá, hogy "A Kommunista Internacionálé feladata kijavítani a II.Internacionálé által elkövetett hibákat."²

A tárgyalt időszakban a KI folyamatosan távolodott el a gyarmatosítás reformista koncepciójától. Alapító kongresszusán (1919) a gyarmatok felszabadítását még csak a gyarmatosító országok munkásosztályának felszabadításával együtt tartották megvalósíthatónak. Lenin 1920. július 19-i előadói beszédében maga is úgy nyilatkozott, hogy "Az I.Kongresszuson lényegében csak propagandisták voltunk, csak az alapelveket kiáltottuk oda a proletariátusnak, csak harcra hívtuk."³

Lenin munkássága nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a KI gyarmati politikájában szakítás történt az Európa-centrikus megközelítéssel. Az e kérdésről készített téziseinek, illetve az ezzel kapcsolatos vitaanyagainak a legfontosabb alapvető eszméje az elnyomó és elnyomott népek kategóriája közötti differenciálás volt. "A nemzeti elnyomás minden eddiginél erősebbé vált az új imperialista világrendszerben, ezért a kommunista pártoknak az elnyomott, függő, nem

¹ 2-ój kongressz Kommuniszticeszkovo Intyernacionálá. Sztyenograficeszkij atcsot – Zasedányije pjatoje. Petrográd, 1921. 118.o.

² 2-ój kongressz Kommuniszticeszkovo Intyernacionálá. i.m. 125.o.

Lenin már 1916-ban a "Marxizmus karikatúrájáról és az 'imperialista 'ökonómizmusról'" c. cikkében szolt arról, hogy az új internacionáleban nemcsak az elnyomó, de az elnyomott nemzetek képviselőinek is jelen kell lenni.

³ V.I.Lenin előadói beszéde a nemzetközi helyzetről és a Kommunista Internacionálé alapvető feladatairól. 1920. július 19. In: Lenin Válogatott Művei I–III. Kötet. Kossuth, 1980. III. Kötet. 273.o.

3.1. A Komintern és a nemzeti-gyarmati kérdés

egyenrangú nemzeteknek [a Föld lakosságának 70%-át adták] az elnyomó, kizsákmányoló, teljes jogú nemzetektől való világos megkülönböztetéséből kell kiindulni."⁴

Az imperializmus idején a nemzeti kérdés – az elmaradott országokban is folyó kapitalizálódás következtében – szorosan összekapcsolódott a gyarmati kérdéssel. A *nemzetté válás folyamatának súlypontja áthelyeződött Keletre*. A gyarmatokon és félgyarmatokon az önrendelkezés kérdésében a feudális és patriarchális viszonyokról a progresszió, a politikai függetlenség útjára való rátérés került a történelem napirendjére.

Az I.világháborút követően Lenin szakít az európai paradigmával, hangsúlyozva, hogy az európai nemzeti fejlődés modellje nem alkalmazható a Kelet nemzeti felszabadító mozgalmaira. A nemzetek között fennálló, kizsákmányoláson, elnyomáson és egyenlőtlenségen alapuló viszony differenciálása mellett a nemzetek önrendelkezési jogának kérdésében annak konkrét tartalma is elsődleges kérdéssé vált.⁵

A KI II.Kongresszusán amellet, hogy megállapították: "Az egész Kelet a feudális rabság időszakát éli át"⁶, felfigyeltek arra is, hogy ez a régió gazdaságilag, társadalmilag és politikailag sem tekinthető homogénnek, az uralkodó osztályok érdekei és vilégszemlélete sem azonosak. Egységről annyiban lehetett beszélni, amennyiben a kapitalizmus *gyarmati és félgyarmati periferiáját* alkotta. A Kelet népeinek egy része saját nyelvvel és kultúrával, több ezer éves hagyományokkal

⁴ 2—oj kongressz Kommuniszticeszkovo Intyernacionálá. i.m. 98.o.

⁵ Lenin A szocialista forradalom és a nemzetek önrendelkezési joga c. munkájában (1916) a függő helyzetben levő országokat az imperializmushoz való viszonyuk vonatkozásában egységesnek tekintette az önrendelkezés szempontjából.

⁶ 2—oj kongressz Kommuniszticeszkovo Intyernacionálá. i.m. 119.

rendelkező homogén etnikum volt. Ázsia ébredése ezen elnyomott nemzetek felszabadulását, s az önálló nemzeti fejlődés útjára lépését jelentette. Afrika országai ugyanekkor még csak a nemzetté válás folyamatának a kezdeti stádiumában jártak.

Igy a KI-ban a nemzeti és gyarmati kérdésben kialakított álláspontban az Oroszországgal való földrajzi közelség, a termelési módok és a társadalmi struktúra hasonlósága miatt is a függő helyzetben levő ázsiai társadalmak lettek a meghatározóak. Ez a társadalmi modell azonban nem vihető át Afrikára, hiszen ott – Egyiptomot és Tunéziát kivéve – nem volt kialakult nemzeti burzsoázia, s a hagyományos uralkodó osztályok sem azonosíthatóak az ázsiai feudalizmusokban meglévőkkel.

A nemzeti és gyarmati kérdésben a II.Kongresszuson hozott határozat "ázsiai orientációja" ellenére a lenini megközelítés nem zárja ki a gyarmatok között meglévő lényeges gazdasági, társadalmi különbségek elismerését. "A Kommunista Internacionálé proletárjai számára az imperializmus korszakában feltétlenül meg kell állapítani a konkrét gazdasági tényeket, és minden gyarmati és nemzeti kérdés megoldásakor nem egy absztrakt helyzetből, hanem a konkrét valóság jelenségeiből kell kiindulni."⁷

A lenini koncepció továbbfejlesztése és konkretizálása történik meg két évvel később, a IV.Kongresszuson (1922). Ez alkalommal még nagyobb hangsúlyt helyeztek a gyarmati országok kategóriájának differenciálására, a társadalmi struktúrák különbözőségének hangsúlyozására, arra, hogy a társadalmi fejlettség ill. elmaradottság különböző fokain élő sok sokféle népet és régiót jelöl. Hasonló gondolatot juttatott kifejezésre téziseiben Roy indiai küldött is. Az ő nevéhez

⁷ 2-ój kongressz Kommuniztyicseszkovo Intyernacionálá. i.m. 98.o.

fűződik a keleti országok három csoportba történő konkrét besorolása⁸. Roy szerint "A harmadik fokra azok az országok tartoznak, ahol még a primitív viszonyok a meghatározóak, ahol a feudális patriarchátus uralkodik, ... (a társadalmi rend egésze a feudális patriarchátuson alapszik)."⁹

Marokkó esetében nem egyértelmű a fenti meghatározás, hiszen ott a feudális és patriarchális viszonyokról a kapitalizmusra való átmenet olyan sajátos formája jelentkezett, ahol az ország irányítása a helyi feudálisok és törzsi elöljárók kezében volt. A kongresszus a feudálisokat és a feudális bürokráciát általános érvénnyel mint a külföldi imperialisták fő támaszát, az imperializmus elleni harc legfőbb akadályát jellemezte. Marokkó sajátos helyzetéből adódóan ez a besorolás csak részben állja meg a helyét, mivel ez a következtetés azon országok helyzetének

⁸ Lenin már a II. Kongresszuson is éles vitát folytatott a balos nézetek képviselőivel, így M. Roy indiai forradalmárral. Roy szerint a nemzeti felszabadító mozgalomk már Ázsiában is reakciós jellegűek, s a közvetlen szocialista forradalom került előtérbe. A viták a nemzeti burzsoázia szerepének megítélése körül élesedtek ki. A kongresszuson Lenin álláspontja kerekedett felül, amely elismerte a nemzeti burzsoázia forradalmi potenciálját a nemzeti felszabadító harcban. Azonban Roy javaslatára a "Határozatba" a burzsoá demokratikus nemzeti mozgalom helyett a nemzeti forradalmi mozgalom kifejezés került.

A IV. Kongresszuson Roy felszólulásában a keleti országokat három csoportba sorolta. Első helyen azokat az országokat említette, "amelyekben a kapitalizmus eléggé fejlett színvonalat ért el. Ott nemcsak a nagy kapitalista központok tőkeberuházása fejlesztette az ipart, hanem egy bennszülött kapitalizmus is kialakult, amely előmozdította egy fejlett osztálytudattal rendelkező burzsoázia megjelenését, és vele ellentétben egy proletariátust, amely szintén osztálytudatára ébred, amely jelenleg gazdasági harcokban jut kifejezésre, s amely fokozatosan politikai stádiumba megy át. Második helyen, azok az országok, amelyekben a kapitalista fejlődés megkezdődött, de még alacsony szinten van, ahol a feudalizmus (megcsontosodott) maradt a társadalom gerince."

La marxisme el l'Asie 1853–1964. Par Helene Carrere d'Encause et Stuart Schram. Paris V^e 1965. 2. kiadás. 260.o.

⁹ Pervoj Szjezd Narodov Váosztoka. Baku, 1920. szeptember 1–8. Sztyenograficseszki Atcsot. Petrográd, 1920. 3–119.o. A szöveget fordította és szerkesztette: Helene Carrere d'Encause – Stuart Schram. La marxisme el l'Asie 1853–1964. Paris V^e 1965. 2. kiadás. 260.o.

3.1. A Komintern és a nemzeti—gyarmati kérdés

reális elemzéséből adódott, ahol már kialakult vagy kialakulóban volt a nemzeti burzsoázia. Figyelmet érdemlő változás a IV. Kongresszuson következett be, ahol a feudálisoknak és a feudális bürokráciának a szerepét azon gyarmati országok vonatkozásában is megvizsgálták, ahol a feudális patriarchális rendszer nem bomlott fel még annyira, hogy teljesen elkülöníthető lett volna a bennszülött arisztokráciától és a néptömegektől. Rámutattak arra, hogy ezekben az országokban még aktívan lépnek fel az imperialista elnyomás elleni harcban.

3.2. A nemzeti felszabadító mozgalom mint a nemzetközi proletárforradalom része

A II. Kongresszuson elfogadott tézisek a gyarmatokon és félgyarmatokon végbemenő nemzeti mozgalmakat úgy értékelték, hogy azok objektíven és funkcionálisan egy forradalmi harcot jelentenek, s ezért a világforradalom részét képezik. Megfogalmazódott az elnyomott népek nemzeti öntudatra ébredésének s a forradalmi és nacionalista Kelet növekvő imperialistaellenes szerepének jelentősége.

A Kommunista Internacionálénak a gyarmati országok nemzeti felszabadító mozgalmaihoz való viszonya meghatározásakor és a követendő taktika kialakítása során a IV.Kongresszuson hangsúlyozottan vették figyelembe ezen országok társadalmi struktúráinak differenciáltságát. "A keleti népek élén az agonizáló feudális klikkek állnak, azok funkcionáriusai és hivatalnokai."¹⁰

Ez a Radek által felvázolt értékelés is figyelembe veszi azt a körülményt, hogy kommunista mozgalom Nyugat-Európában sem volt egységes, a Kelet országai többségében pedig nemcsak hogy kommunisták nem voltak, de a legtöbb esetben még burzsoá forradalmárok sem. Ez viszont a stratégia végiggondolását követelte meg az elmaradott országok vonatkozásában. Habár az említett rétegek nem játszhatnak vezető szerepet egy társadalmi forradalomban, az antiimperialista harc alapvető feladatainak megvalósításában aktív szerepet vállalhattak.

A KI ezt felismerve a kapcsolatfelvétel fontosságát hangsúlyozta mindazon erőkkal, amelyek a gazdaságilag-társadalmilag elmaradott országokban az

¹⁰ Bulletin IV. Kongresszá Kommunysztyicseszkovo Intyernacionálá. 1 gyekabrja 1922. godá N° 20. 10.o.

3.2. A nemzeti felszabadító mozgalom

imperialisták hatalmának megdöntésére törekedtek. A *Tézisek* kimondja: "Mivel a külföldi hatalom gátolja a társadalmi erők szabad fejlődését, ezért első lépésként a gyarmatokon a *külföld hatalmát* kell megdönteni."¹¹

Világossá vált, hogy az imperialista befolyás elleni harc sikerei vezethetnek el a nemzeti forradalmi mozgalom kifejlődéséhez ezekben az országokban. A kommunista mozgalom kialakulása az arab országokban is szoros kapcsolatban volt a tömeges nemzeti felszabadító mozgalom növekedésével, bázisának kiszélesedésével. Nem véletlen, hogy a prekapitalista viszonyok között létrejött kommunista csoportok és pártok ott alakultak ki az *Arab Keleten*, ahol a helyi kapitalizmus fejlődési szintje a legmagasabb fokot érte el. Ezért is minősíthető némi túlzásnak a IV.Kongresszuson született határozat azon megállapítása, amely szerint "a munkásmozgalom felébredése Kelet valamennyi országában végbement, és – szinte mindenütt – kommunista pártok alakultak."¹²

Ellenben a kongresszus helyesen határozta meg taktikáját akkor, amikor figyelembe vette azt a tényt, hogy a *gyarmati és függő helyzetben* levő országok lakosságának túlnyomó többségét a *parasztság* tette ki. A nemzeti és gyarmati kérdést a KI ezért globálisan a munkásosztály és a parasztság szövetségének problematikájaként kezelte. Ezzel meghatározta az Arab Kelet fiatal munkásmozgalma és a nemzetközi proletariátus szövetségi politikáját az imperializmussal szembeni harcban. Ez az elv a IV.Kongresszuson már konkrétan

¹¹ Csetvjortüj Kongressz Kommunisztjicseszkovo Intjernacionálá. Váosztocsnűje Váproszű. Tyeziszű. Glava 2. Uszlovűje barbű. In.: Kommunisztjicseszkij Intjernacionál v Dokumentáh. Resényija, Tyeziszű i vozzványijá kongresszov Komintjerná i plenumov IKKI. 1919–1932. Moszkva, 1933. 318.o.

¹² Csetvjortüj Kongressz Kommunisztjicseszkovo Intjernacionálá. Váosztocsnűje Váproszű. Tyeziszű. Glava 1. Roszt revoljucionovo dvizsenijá na Váosztoke. In.: Kommunisztjicseszkij Intjernacionál v Dokumentáh. Resényija, Tyeziszű i vozzványijá kongresszov Komintjerná i plenumov IKKI. 1919–1932. Moszkva, 1933. 317.o.

mint az *egységes antiimperialista front* kialakításának szükségessége fogalmazódott meg.

Ahogy a KI egész keleti politikájában – így az antiimperialista egységfront kérdésében is – tükröződött a kapitalizmus ideiglenes és részleges stabilizálódását elfogadó szemlélet. "Ha Nyugaton az átmeneti időszak körülményei között – amely a szervezett erőgyűjtéssel van összefüggésben – a munkás-egységfront jelszava a mérvadó, úgy a Kelet országában az antiimperialista egységfront taktikája a meghatározó."¹³ Ez a Keletre és a Nyugatra vonatkozó taktikai megállapítás szoros kapcsolatban áll egymással, mivel lényegében egy és ugyanazon politika különböző aspektusai.

Ezen szövetségi politika elvei alapján a KI egyes szekcióinak azt javasolta, hogy az arab népek antiimperialista mozgalmában résztvevő valamennyi erővel teremtsenek kapcsolatot. Azoknak az országoknak az esetében pedig, amelyekben túlsúlyban voltak a *feudális* vagy *patriarchális viszonyok*, a segítség megfelelő formáját az illető *gyarmatosító ország kommunista pártja* feladatává tette. "A legaktívabb segítség kötelezettsége elsősorban annak az országnak a munkásaira hárul, amelytől az elmaradott ország gazdasági vagy pénzügyi tekintetben függ."¹⁴

¹³ Csetvjortüj Kongressz Kommunisztjicseszkovo Intyernacionálá. Váasztocsnüje Váproszü. Tyeziszü. Glava 6. Jegyinüj antyüimperialisztjicseszkij front. i.m. 322.o.

¹⁴ Reljucijá po nácinálnomu i kolonyiálnomu voproszu. In.: Protokolü II Kongresszá Kommunisztjicseszkovo Intyernacionálá. Petrográd, 1921. 494.o.

3.3. A Kommunista Internacionálé és a rif háború

A *Szocialista Munkásinternacionálénak* (a továbbiakban SZMI) a rif háború idején folyó kongresszusain is napirenden volt a gyarmati kérdés, de a marokkói háborúhoz való viszonyt illetően konkrét állásfoglalás nem történt.

A hamburgi kongresszuson (1923) hozott határozat az internacionalizmus szavakban történő elismerését, a nemzetek *egyenjogúságának csupán formális deklarálását* jelentette. E szerint a proletariátusnak meg kell védenie valamennyi nép jogát az önrendelkezésre, a gyarmati népek esetében – az önkormányzatra és az autonómiára. (Azokon a gyarmatokon ahol erre a feltételek nem érettek, a szocialistáknak harcolniuk kell létrehozásáért.)¹⁵

A II. Internacionálét elődjének valló SZMI-ben lényegét tekintve inkább a *gyarmati reformok* tervéről, a szélsőségek elleni harcról volt szó a továbbiakban is mint olyan álláspontról, amely az ellene irányuló harcra szólít fel. Akceptálták a Nyugat-Európa "civilizációs missziójá"-ra vonatkozó álláspontot, célként a gyarmatok teljes emancipációját megjelölve. A gyarmati népek számára a szabadság és önállóság olyan mértékét tartották követendőnek, amelyet *fejlődésük el tud viselni*. 1925. szeptemberéig nem nyilatkozott az SZMI a marokkói kérdésről. 1925-ben marseilles-i kongresszusán a képviselők meg sem említették a Marokkóban folyó háborút, holott egész idő alatt csapatok indultak Marseilles-ből a marokkói frontra. A kongresszus végén – vita és hozzászólás nélkül – egyhangúlag elfogadtak egy határozatot, amelyben követelték, hogy Spanyolország

¹⁵ Idézi: Sz. N. Gurvics. *Rabocseje dvizsenyje i levij blok vo Fráncii (1921–1926)*. Moszkva, 1967. 36.o.

3.3. A KI és a Rif háború (1921–1926)

és Franciaország hozza nyilvánosságra a békefeltételeket, javasolták a Rif Köztársaság elismerését, a határok pontos megállapítását és a Népszövetség bevonását a rendezési folyamatba.

A szocialista pártok kritikájuk ellenére is azzal, hogy a rif probléma rendezését a kormányokra bízták – támogatták a kormányok politikáját. A kongresszus a tömegekkel való bármiféle kapcsolat nélkül folyt le, holott azzal egyidőben ülésezett egy munkás–paraszt kongresszus is, amelyet a Francia Kommunista Párt hívott össze a marokkói háború elleni tiltakozásul, s ahol mintegy ezer munkás, pártonkívüli, szocialista, reformista, kommunista fogadott el forradalmi antiimperialista határozatot. A hatalom tilalma ellenére kivonultak az utcára, s a marokkói háború elleni tiltakozásul forradalmi jelszavakat hangoztattak. A tüntetést a fegyveres erők szétverték, a megmozdulásnak sok sebesültje lett: "2 kongresszus – 2 világ" – írta az eseményről Valeckij.¹⁶ Az idézet jól tükrözi, hogy a munkásmozgalom két irányzata éppen a marokkói események kapcsán hozott állásfoglalásokban határolódott el véglegesen egymástól.

Miért hallgat Amszterdam? c. cikkében a reformista szakszervezeti Internacionálé passzívítása okát kereste a liberális *Berliner Tageblatt*. Leon Jonhaux (az Amszterdami Internacionálé elnöke) *"Marokkói ügyek"* c. cikkében kénytelen volt állást foglalni az eseményekkel kapcsolatban. "A kormánynak egy ténnyel kellett szembenéznie, s a vészhelyzetben semmi kétség sem férhet fellépése jogosságához. Bízunk a kormányban."¹⁷

Jonhaux opportunistá álláspontja megegyezett a spanyol kormány és a

¹⁶ G. Valeckij: Marszejszkij Kongressz II Intyernacionálá. Kommuniztyicseszkij Intyernacionál, 1925. N° 9. 102.o.

¹⁷ A. Lozovszkij: Párizs–Breszlav–Szkarboro: Kommuniztyicseszkij Intyernacionál, 1925. N° 9. 108–109.o.

3.3. A KI és a Rif háború (1921–1926)

francia baloldali blokk álláspontjával, amelyek a rif háborút az anyaország részéről "védekező háborúnak" nyilvánították.

A KI élesen bírálta a szocialista és reformista vezetők opportunistá politikáját, akik – akárcsak 1914-ben – néhány pacifista megnyilvánulás után a marokkói háború idején is, a "háború veszélyben van" jelszavával szövetségre léptek a burzsoáziával. "Hazugsághoz folyamodtak, csakhogy becsapják a munkásságot és a marokkói háborúval való megbékélésre kényszerítsék."¹⁸

A KI mellett a Kommunista Ifjúsági Internacionálé Végrehajtó Bizottsága is elítélte a szocialista pártoknak a háborús veszély jelentkezésekor tanúsított közömbösségét és tétlenségét, "gyenge határozatok, tüntetések a látszat fenntartására. A valóságban a francia szocialisták támogatása a marokkói rablőháború ügyében."¹⁹

Bírálta a szocialista munkásifjúságot is, amely képtelen volt a határozott cselekvésre és a kommunista ifjúsággal való összefogásra, háború elleni egységsfront kialakítására. "A szocialista fiatalok miután kifejezésre juttatták pacifista magatartásukat, a II. Internacionálé uszályában menetelnek kéz a kézben azokkal, akik éppen akkor fogadták el a marokkói háború céljait szolgáló hiteket."²⁰

A Kommunista Internacionálé Keleti Irodája 1925. júniusában közzétett felhívásában az Észak–Afrikában érintett gyarmattartó országok proletariátusához fordult, széles antiimperialista tömegmozgalom kialakításának szükségét hangsúlyozva. "A proletariátus szervezett tiltakozó megmozdulását a mielőbbi béke

¹⁸ Demonstrationstreiks in Frankreich Vorbereitung eines 24 Stündigen allgemeinen. La Correspondance internationale, 1925. október 3. 1169–1170.o.

¹⁹ Die kommunistischen Jugendverbände Europas und das EKKJ an die arbeitende Jugend! Inprekorr, 1925. június 20. 685.o.

²⁰ Die kommunistischen Jugendverbände Europas und das EKKJ an die arbeitende Jugend! Inprekorr, 1925. június 20. 685.o.

3.3. A KI és a Rif háború (1921–1926)

megteremtését kell elősegíteni. Csak rajtatok múlik! Ne engedjétek ezt a mérsárlást."²¹

A felhívás a rif felkelők antiimperialista potenciálját figyelembe véve az európai és rif katonák testvéri szövetségének hangsúlyozásával, a *gyarmati népek teljes függetlenségének* deklarálásával a *Marokkó katonai kiürítéséért* vívott közös küzdelemért szállt síkra. Az Abd el-Krim vezette függetlenségi harchoz való viszony igazi próbatételt jelentett a gyarmatosító országok munkáspártjai számára. Ugyanakkor az egész muzulmán világban felszította a nemzeti érzést és az idegen elnyomók elleni győzelem reményét. Komoly kihívást jelentett a formálódó észak-afrikai kommunista mozgalom számára is. A KI érdeklődésének homlokterében is inkább Algéria és Tunézia állt, ahol a törzsi felkeléseket a kommunisták tevékenységének következtében is a *politikai harc fejlettebb formái* váltották fel, amíg Marokkóban ezen harci formák szervezeti kereteinek még a csírái sem léteztek.

A francia kommunistáknak a gyarmati kérdésben kialakított álláspontjában Algéria játszotta a legnagyobb szerepet. Így a Komintern is elsősorban az FKP-val nemzeti egységet alkotó algériai kommunista csoportok tevékenységén keresztül bírálta a pártot: konkrétan a *Sidi bel-Abbes-i* szekciónak az antikolonialista mozgalmat nem csupán támogató, hanem vele kategórikusan szembehelyezkedő magatartása miatt.²²

²¹ Extracts from a manifesto of the eastern Bureau of the Ecce against the war in Morocco. Inprekorr, 1925. június 12. 1264.o.

²² A Komintern 1922. május 22-én Algéria és Tunézia népéhez egy felhívást intézett, amelyben a kommunista párt vezetésével harcba szólított a gyarmati elnyomás ellen. A Sidi bel Abbes-i szekció hevesen reagált erre a felhívásra, s a Kominternhez címzett levelében a muzulmán felkelést "veszélyes örökltségnek" nevezte, s tiltakozott a felhívás Algériában történő közzététele ellen. Álláspontja továbbra is az volt, hogy az észak-afrikai proletariátus felszabadulása csak az anyaországi forradalom eredménye lehet.

3.3. A KI és a Rif háború (1921–1926)

Már a Komintern IV. Kongresszusa (1922) is foglalkozott az FKP helyzetével, bírálta a gyarmatokon folytatott tevékenységét. Az V. Kongresszus (1924) olyan hiányosságokra mutatott rá, amelyek azt bizonyítják, hogy a párt még nem szakított teljesen a szociáldemokrata hagyományokkal. A világszervezet vezetősége részéről *Manuilszkij* bírálta a pártot, amely még mindig nem foglalt állást egyértelműen és tettekben is a gyarmati népek antikolonialista harcának támogatása, az önrendelkezési jog elismerése mellett.²³

A bírálatok ösztönzőleg hatottak és a Kongresszus után, 1924–1925. folyamán jelentős mértékben a francia–rif háború szorító kényszere alatt, egyre erőteljesebben nyert teret a *marxista–leninista* álláspont a francia kommunisták között.

A *Komintern Végrehajtó Bizottsága* is foglalkozott a Rif felkelés megítélésével és támogatásának lehetőségeivel. A Rif felkelést a Maghreb országokban elmélyülő és kiszélesedő nemzeti felszabadító mozgalom szerves részeként értékelte. Felhívta az észak–afrikai országok kommunista pártjainak figyelmét arra, hogy "a marokkói háború elmélyítette és megerősítette a *nemzeti önrendelkezés* folyamatát".²⁴ Ezzel korábbi elvi álláspontjának arra a mozzanatára helyezte a hangsúlyt, amely szerint támogatni kell a *politikai függetlenségért folytatott* valamennyi antiimperialista mozgalmat.

A fenti szellemben fogalmazódott meg a KI Végrehajtó Bizottágának állásfoglalása, amelyben támogatja a rif felkelésben résztvevő nomád törzsek és a feudális törzsi vezető réteg harcát. "Nekünk nem (*a törzsi*) vezetők ellen kell harcot

²³ Pjátüj vszemirnüj Kongressz Kommunizsityicseszkovo Intyernacionálá 17 ijunyjá–8 ijuljá 1924 godá. Sztyenograficseszkij atcsot. Dvadcatoje Zasedányije. Moszkva, 1925. 589–599.o.

²⁴ Kommunizsityicseszkij Intyernacionál, 1925. N° 12. 36.o.

3.3. A KI és a Rif háború (1921–1926)

folytatnunk, hanem – habár előítéletekkel rendelkeznek (a haladás híveivel szemben) – az imperializmus ellen, amely célja alárendelni magának ezeket a törzseket.”²⁵

A Rif felkelők antikolonialista harca a *szolidaritás* érzését váltotta ki más gyarmati népeknél, s különösen a szomszédos *Maghreb-országok nemzeti felszabadító mozgalmaira* volt hatással, kiélezte a nemzeti függetlenségért folyó harcot. 1925 folyamán Algériában a Rif háború hatására erős kommunista agitáció kezdődött. A Rif Köztársaság védelmében folytatott propaganda- és szervezőmunkát összekapcsolták a független Algériát követelő jelszó hirdetésével. Kétnyelvű (francia–arab) röpiratokat terjesztettek a hadseregben, amelyben a Rif háború imperialista jellegére mutattak rá. 1925 nyarán háborúellenes gyűlések és tüntetések követték egymást. Az algériai kommunista sajtó – *La Cusern* – fraternizációra és a Rif Köztársaság elismerésére hívta fel a francia katonákat.²⁶ A kibontakozó tömegmozgalom során a kommunista párt antiimperialista irányvonala egyre határozottabbá vált, s tovább növelte befolyását az algériai dolgozók körében.

A Kominternnek jelentős szerepe volt a nemzeti függetlenség jelszavának propagálásában a Maghreb-országokban. A KI Végrehajtó Bizottsága a Rif háborúnak a szomszédos országok vonatkozásában forradalmasító szerepet tulajdonított, s a Marokkóban és Szíriában kibontakozó események közvetlen hatására kilátásba helyezte a Maghreb-országokban a *nemzeti forradalmi harc*

²⁵ Sesztoj Raszsirjonnüj Plenum IKKI. In.: Kommunizsyticseszkiy Intyernacionál v dokumentáh. i.m. 604.o.

²⁶ Le Temps, 1925. június 10. Idézi: N. Sz. Luckaja: Ocserki Marokkanszkoj isztorii. Moszkva, 1977. 186–187.o.

3.3. A KI és a Rif háború (1921–1926)

útjára való rátérésnek a lehetőségét.²⁷

A KI Végrehajtó Bizottsága – Komintern szövetségi politikájának megfelelően – 1925-ben felhívta az algériai kommunisták figyelmét az antiimperialista egységfront kialakításának elengedhetetlen feltételeire, a *nemzeti és agrárkérdésben* a pontos program meghatározásának szükségességére, amely nélkül a párt elszigetelődik a nemzeti felszabadító mozgalomtól. A kommunisták által a Kelet országaira kidolgozott agrárprogram a feudalizmusnak és maradványainak teljes megsemmisítésére, a paraszttömegeknek a nemzeti felszabadító harcba bevonására irányult.

Az arab Kelet országokban azonban szó sem lehetett arról, hogy a kommunisták szerezzék meg a nemzeti forradalmi harc vezetését. Az *embrionális állapotban* levő kommunista pártok társadalmi bázis híján csakis a többi haladó társadalmi erővel való összefogás révén juthattak szerephez. Tunéziában például a Kommunista Párt ugyanúgy támogatta a nemzeti burzsoáziát tömörítő *Desztur Párt* által követelt nemzeti függetlenséget, mint a forradalmi Szíriával és Marokkóval létrehozandó antiimperialista egységfront gondolatát. Ez utóbbit a Desztur pártot és a kommunistákat is magában foglaló egységes antiimperialista nemzeti front kialakítása lényeges előfeltételének tekintette.

A rifek győzelmeinek híre nagy visszhangot váltott ki *Palesztínában* is, ahol a marokkói felkelők részére rendeztek gyűjtést. A távoli *Indiában* szintén hoztak áldozatot a rif nép számára, ahonnan egy orvoscsoporthoz küldtek a sebesültek és a betegek segítségére.²⁸

²⁷ Kommuniztyicseskij Intyernacionál 1925. N° 12. 36.o.

²⁸ Krásznaja Zvezda, 1925. szeptember 10.

3.3. A KI és a Rif háború (1921–1926)

De nemcsak a gyarmati és függő országokban kísérték figyelemmel a rif felkelők katonai sikereit. A Marokkóban folyó nemzeti függetlenségi harc iránti szolidaritási mozgalomban a legaktívabb szerepet Franciaország és Spanyolország munkásosztálya vállalta fel.

3.4. A pániszlámizmus: a nemzeti eszmék keleti specifikuma

A nemzeti függetlenségi harc folyamán az európai országok gazdasági, politikai és katonai fölényével szemben az *ideológia síkján* szinte egyidejűleg jelentkeztek a nacionalista és a *pániszlám* reagálások. A muzulmán országokban a nacionalizmus szerepét sok helyen a *pániszlámizmus* töltötte be, az idegen uralommal szemben elkerülhetetlenül felszínre kerülő ellenállás sajátos eszmei formájaként. A Kelet nemzeti jellegzetességei között a nyelvnél is markánsabb szerepet játszottak a *vallási és kultúrális* tényezők. Az iszlám a korábban szétszórt törzseket erős szolidaritással és közösségi szellemmel töltötte el, amely lehetővé tette az ellenállás szervezett formájának kialakulását. A pániszlám összefogás a muzulmán világ együvé tartozását fejezte ki.

A KI II.Kongresszusa (1920) a pániszlámizmus szerepét egyoldalúan állította be, a retrográd társadalmi erők, azaz a feudális arisztokrácia, a *kánok*, a *mullahok* saját pozíciójuk megszilárdítására felhasznált ideológiai segédeszközeként értékelte. *Izmael Hakki* pasa (Törökország) hozzászólásában a török szultánok azon regresszív erőfeszítéseire utalt, amelyek "a pániszlámizmust saját érdekében próbálták felhasználni a Kelet és Afrika muzulmán országainak egyesítésére".²⁹

A II.Kongresszuson az iszlámmal szemben kialakult merev, elutasító álláspont azon absztrakt és egyoldalú megközelítésből indult ki, hogy a félf feudális társadalmi struktúra az imperializmusnak biztosítékot nyújt a régi vagy új keretek közt pozíciói fenntartására, képviselői ezért támogatják a félf feudális rétegek *antidemokratikus politikáját*. Figyelmen kívül hagyták azonban a Kongresszuson

²⁹ 2—oj Kongressz Kommuniztyicseszkovo Intyernacionálá. i.m. 132.o.

3.4. A pániszlámizmus : a nemzeti eszmék keleti specifikuma

azt, hogy a pániszlámizmus a gyarmatosítókkal való szembenállás következtében a 19–20. század fordulóján olyan ideológiává alakult, amely a *függetlenség* kivívását fogalmazta meg célként. Az iszlám közösséghez (*umma*) tartozás tudata különösen olyan esetekben erősödött meg, amikor a gyarmati leigázás veszélye fenyegetett, tehát létkérdéssé vált az iszlám értékek, a kultúra védelme.

Lényeges momentum, hogy a pániszlámizmus a *nemzetek feletti egység* létrehozását hirdette meg egy olyan történelmi időszakban, amikor nemzetről, de még a nemzetté válás kezdetéről is csak alig beszélhetünk a muzulmán országokban. A pániszlámizmus ezen országok esetében ezért sokszor a *nacionalizmus* szerepét is betöltötte, és sok esetben *antiimperialista* jellegű is öltött.

A pániszlámizmus mint a nemzetek feletti egység kialakítását megfogalmazó vallási–ideológiai irányzat látszólag ellentmond a *nemzeti önrendelkezés* elvének, minthogy ez magában foglalja az egyes államok különválásának a jogát. Viszont a lenini koncepcióban is érzékelhető bizonyos fokú "*belső ellentmondás*", amennyiben az *internacionalizmustól* való időleges eltávolodást jelenti. A lenini álláspontnak lényeges eleme azonban az, hogy az osztályszempontot nem téveszti szem elől, hangsúlyozva, hogy a nemzetek önrendelkezési joga szükségszerűen alárendelődik a proletariátus osztályharcának.

Tekintettel azon erőkre, amelyekkel szemben álltak, a pániszlámizmus ideológiáját magukénak valló mozgalmak valóságos tartalma *progresszív*. Az imperializmussal szemben kezdeti szakaszában a pániszlámizmus a függetlenség elnyerését fogalmazza meg célként. A későbbi szakaszban a pániszlám egység megvalósítása azon múlik, hogy valamennyi ország kivívja politikai függetlenségét.

Tehát a KI II. Kongresszusa nem a konkrét nemzeti valóságból indult ki a

3.4. A pániszlámizmus : a nemzeti eszmék keleti specifikuma

pániszlám és más hasonló ideológiai áramlatok szerepének értékelésekor. A nemzeti felszabadító harcban betöltött *antifeudális* és *antiimperialista* szerepét figyelmen kívül hagyva, az önrendelkezés vonatkozásában progresszivitását nem ismerte fel.

A KI II.Kongresszusának ösztönzésére 1920-ban Bakuban tartották meg a *keleti népek első kongresszusát*, amely a KI és az oroszországi muzulmán kommunista vezetők közötti ellentétek színhelyévé vált. A muzulmán kommunisták ugyanis egy *sajátos keleti forradalom* számára akartak felhatalmazást nyerni, de elvi egyetértés a KI képviselőinek ellenállása miatt itt sem alakult ki. Zinovjev és más bolsevik vezetők arra törekedtek, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom elméletét a helyi sajátosságok figyelmen kívül hagyásával közvetlenül alkalmazzák. Zinovjev egyebek között kijelentette: "A pániszlám és más hasonló tendenciák nem a mieink."³⁰

A muzulmán kommunisták elfogadták a kommunista világmozgalomnak az imperializmus elleni harcra vonatkozó *politikai irányvonalát* s azt, hogy a kommunistáknak a nemzeti függetlenségi harc élenjáró erőivé kell válniuk. Elfogadták a dolgozók szovjetjeire épülő rendszer kialakításának szükségességét, de amint Narbutabekov (Turkesztán) is megfogalmazta, "A muzulmán millióknak a szovjet rendszerbe történő belépése alkalmazottan mehet végbe, a gazdasági, társadalmi, vallási feltételeknek megfelelően."³¹

Az iszlámnak a függetlenségi harcban betöltött *vallási-ideológiai szerepét* a KI IV.Kongresszusán (1922) már kellő differenciáltsággal értékelték. Szembesültek a II.Kongresszus óta eltelt idő alatt a KI helytelen irányvonalának szellemében

³⁰ Helene Carrere d'Encausse — Stuart Schram: i.m. 230.o.

³¹ Helene Carrere d'Encausse — Stuart Schram: i.m. 231.

alkalmazott hibás taktikai lépések következményeivel. *Tanmelaka* (Indonézia) kommunista felszószalásában előadta, hogy 1921-ben a *Sarekat Iszlám* (Iszlám Lígája)³² szervezetében történt szakadást követően a kormány kihasználta a kongresszus pániszlámizmus elleni harcra vonatkozó jelszavát, hogy a vallásos tömegeket leválasszák a kommunistákról. "Látjátok, a kommunisták nem akarnak mást, mint szakadást előidézni nálatok, meg akarják semmisíteni a vallásotokat."³³ A továbbiakban rámutatott arra is, hogy az érintett országok népeinek és dolgozóinak megnyerése érdekében figyelembe kell venni azt is, hogy a Kelet gazdasági, vallási szokások és a társadalmi szervezettség szempontjából sajátos helyzetben van.

A IV. Kongresszus határozatában már megállapítást nyert, hogy a nemzeti felszabadító mozgalom eltérő történelmi feltételek között különféleképpen mehet végbe. *Bodenga*, az Észak-Afrikát képviselő tunéziai kommunista országa kommunistáinak sikereit a *nemzeti sajátosságokat*, így az *iszlámot* is figyelembe vevő marxista álláspontnak tulajdonította. "A pániszlám mozgalmat fel kell használnunk céljaink érdekében. Ahol követtük ezt a taktikát, ott már valóban nagy eredményeket érhattünk el."³⁴

³² Jáván létezett egy népi szervezet, amely többmillió szegényparasztot tömörített. Az 13 ezer fős Indonézia Kommunista Pártja propagandájának következtében 1921-ben sikerült elfogadtatni a *Sarekat Iszlám*mal programjukat. Az Iszlám Liga propagandát végzett a falvakban a "termelés ellenőrzése" és a "Minden hatalmat a szegényparasztoknak, minden hatalmat a proletároknak!" jelszavakért. 1921-ben a *Sarekat Iszlám*ban bekövetkezett szakadás után a kommunisták megalakították a Vörös *Sarekat Iszlámot*.

³³ Helene Carrere d'Encausse — Stuart Schram: i.m. 257.

³⁴ Manifestes, theses et resolutions des quatre premiers congres mondiaux de l'Internationale communiste 1919—1923. Paris, 1975. 178—179.o.

Bodenga, kommunista képviselő 1922. szeptember 22-én szólalt fel a Komintern IV. Kongresszusán. A felszólalás magyarul megtalálható: J. Nagy László: A kommunista mozgalom kialakulása és tevékenységének első évei Tunéziában

3.4. A pániszlámizmus : a nemzeti eszmék keleti specifikuma

A kongresszuson a pániszlámista áramlatokkal szemben továbbra is meglévő aggodalmak ellenére a keleti országok képviselői a pániszlámizmust a világ imperialista hatalmai ellen irányuló felszabadító harcként jellemezték. "A pániszlámizmus valamennyi nép testvérisége ma a felszabadító harcot jelenti az egész világkapitalizmussal szemben... Ugyanannyira, amennyire támogatni akarjuk a nemzeti háborút, támogatni akarjuk a 250 millió nagyon aktív és nagyon harcos muzulmán szabadságharcát az imperialista hatalmakkal szemben."³⁵ Eredménynek tekinthető, hogy a IV. Kongresszuson a nemzetközi kommunista mozgalomban még meglévő Európa-centrikus álláspontok ellenére a résztvevő gyarmati és függő országok képviselőinek nyomására a határozatba a pániszlámizmus progresszív értékelése is bekerült: "A nemzeti felszabadító mozgalom belső növekedésének kiszélesítésével a pániszlámizmus vallási-politikai jelszavai konkrét politikai követelésekké alakulnak át."³⁶

A Kommunista Internacinálé külpolitikai irányvonalában 1927 végén bekövetkezett változás a gyarmati országok viszonylatában a Lenin által kidolgozott széles egységfront-koncepció végét jelentette. A KI VI. Kongresszusán (1928) már előtárba kerültek a szektás nézetek. Az újra dominánssá váló Európa-centrikus

(1920–1921) c. tanulmány Függelékében. Tájékoztató, MM–ML, 1983. 5. szám. 57.o.

35 Helene Carrere d'Encausse – Stuart Schram: i.m. 259.

36 Csetvjortüj Kongressz Kommunisztjicseszkoivo Intjernacionálá. Vasztocsnüje Váproszü. Tyeziszü. Glava 2. Uszlovüje barbü. In.: Kommunisztjicseszki Intjernacionál v Dokumentáh. Resényija, Tyéziszü i vozzványija kongresszov Komintjyerná i plenumov IKKI. 1919–1932. Moszkva, 1933. 318.o.

3.4. A pániszlámizmus : a nemzeti eszmék keleti specifikuma

szemlélet következtében a gyarmatok eltérő fejlettségi fokát a követendő politikában nem vették figyelembe. A különböző természetű és célú, de nem kommunista antiimperialista erőket kifejezetten ellenségesen kezelték. Elutasították a nem proletár rétegekkel és szervezetekkel való együttműködés valamenyi formáját. Helyette az elkötelezett, szűklátókörű csoportok tevékenységét támogatták.

IV. FEJEZET

AZ ABD EL-KRIM VEZETTE RIF ANTIKOLONIALISTA KÜZDELEM (1921–1926)

4.1. Az anuáli ütközet (1921. július 21–26)

A protektorátus állítása után Marokkó története a *leigázás ellen harcot vívó* törzsek története. Az *idegen elnyomók* uralma egyet jelentett az évszázados szokások, a hagyományok megsértésével. A spanyol gyarmatosítók azonban a legkegyetlenebb módszerektől sem riadtak vissza, hogy a felkeléseket leverjék.

Az első világháború idején Spanyolország jelentősebb csapatokat nem küldött Marokkóba, ennek ellenére a spanyolok mindvégig katonai fölényrel rendelkeztek. Spanyolország a belső gazdasági problémák miatt is csak fokozatosan törekedett a Madridi Egyezményben rögzített területek elfoglalására.

Spanyol–Marokkó kb. 20 ezer km² területén 66 törzs keretei között megközelítőleg 760 ezer fő élt.¹ 1921-re ezen területek egyharmad része került spanyol ellenőrzés alá, főként a földközi-tengeri sávra korlátozódva. Polgári közigazgatás a spanyol gyarmati közigazgatás területén gyakorlatilag nem létezett. A három *commandancia*, azaz központ (Larache, Tetuán, Melilla) vezetője – aki teljes autonómiával rendelkezett – az utasításokat a spanyol hadügyminisztertől és

¹ David S. Woolman: *Rebels in the Rif*. London, 1969. 18–19.o.

az államminisztertől a tetuáni főmegbízott közvetítésével kapta.

Az első világháború után Spanyol–Marokkóban fokozatosan két egymással laza kapcsolatban álló központ alakult ki a spanyol ellenőrzése megszilárdítására a *protektorátus belsejében*, ahol kezdetben egymástól függetlenül folytak az események. A nyugati övezetben Tetuán és Ceuta központokkal, ill. a keleti övezet a Rif vidékkel. 1921. januárjában a Spanyol–Marokkóba irányított 24 ezer fős hadseregben a 20 ezer spanyol nemzetiségűn kívül 4 ezer marokkói katona is szolgált. A spanyol kormány 1921-ben egy-egy tábornokot bízott meg a keleti és a nyugati övezet leigázására, – vagy ahogy azt a spanyolok nevezték: a protektorátus "pacifikálására". Berenguer és Silvestre tábornokok eltérő elképzelésekkel rendelkeztek a törzsek behódoltatására.² Berenguer, aki egyben Spanyol–Marokkó főmegbízottja is volt, a "pacifikálást" inkább politikai, mint katonai kérdésnek tekintette. Ezzel szemben a Keleti övezet parancsnoka Silvestre tábornok gyors katonai dicsőségre vágyott, s ezért a lehető legrövidebb időn belül le akart számolni a rif törzsekkel. A katonai vezetés optimizmusát a gyors sikereket illetően jól tükrözi XIII. Alfonz spanyol király 1921. január 21-i kijelentése: "Hamarosan véget vetünk a vérrel és pénzzel történő áldozathozatalnak."³

Amíg azonban nyugaton a Berenguer vezette csapatok tervszerűen nyomultak előre a protektorátus belseje felé és számottevő eredményeket értek el, keleten Silvestre csapatai a rifek ellenállásába ütköztek.

A Spanyol–Marokkó keleti övezetében, a Rif-hegységben élő *berberek*, közismert nevükön a *rifek*, kevésbé zárt közösségekben éltek, mint az

² Berenguer tábornok ill. Silvestre tábornok a spanyol tábornoki karból 1920. elején megszervezett marokkói Idegenlégión, közismert nevén a Terción tagjai közül kerültek ki.

³ Ladreit de Lacharière: La reve d'Abd el Krim. Paris, 1925. 117.o.

Atlasz–hegység berber törzsei. Számuk mintegy 400–500 ezer volt 1921-ben. Legnagyobb törzsük a *Beni Urriaguel* mellett a *Beni Amart*, a *Geznaya*, a *Bucoya* és a *Beni Tuzin*. Az ásványkincsekben – ezüst, vörösréz, antimon, vasérc – gazdag *Rif–hegység* már régóta magára vonta a spanyol tőkés körök és tisztek figyelmét, akik számára könnyű prédának tűnt. A spanyol gyarmati közigazgatás ezért megpróbálta megnyerni a *Beni Urriaguel* főnökét *Abd el–Krimet*.⁴ *Abd el–Krim*, aki a német Mannesmann Marokkói Részvénytársasággal állt kapcsolatban, válaszul minden összeköttetést megszkított a spanyolokkal, de a fegyveres konfliktust igyekezett elkerülni. A Rifben ui. ekkor már szervezett ellenállás volt kialakulóban. (Évek óta folyt a készülődés a védekezésre, amelyhez a fegyvereket a német cégekkel kereskedelmi kapcsolatban álló törzsek gyűjtöték össze.) A spanyol hódítók elleni elszigetelt harcok sikertelensége megmutatta, hogy az egymással is rivalizáló törzsek elszigetelt mozgalma nem hozhat sikereket. Az egység megteremtéséhez azonban a társadalmi rendet is garantálni kellett, ehhez pedig a törzseknek erőskezü, helyi bázissal rendelkező vezetőre volt szükségük.

Muhamed bin Abd el–Krim el Khattabi (1881–1963) a *Rif–hegység* leghatalmasabb törzséből a *Beni Urriaguel*ből származik. Az iszlám tanulmányok befejezése után elvégezte a melillai spanyol iskolát. Széles látókörű, jó szervező és

⁴Mohamed bin Abd el–Krim a Rif köztársaság megalapítója és vezetője. Apja a Beni Urriaguel törzs kadija volt egészen 1920-ig, amikor a törzs egyik, a spanyolok által felbérelt tagja – állítólag – megmérgezte. Az idősebb Abd el–Krim felismerte a Rif gazdasági jelentőségét, ezért a spanyolok jóváhagyása nélkül a német Mannesmann céggel kötött szerződést. Francia- és spanyolelleses nézeteket vallott, s a kiutat egy német uralomban látta. A spanyolok – miután tudomást szereztek tevékenységéről – házat felgyújtották, őt magát pedig híveivel együtt a hegyekbe száműzték. 1919-ben két fia csatlakozott hozzá, s megkezdték a fegyveres ellenállás szervezését. A tíz évvel fiatalabb testvér, Mhamed bin Abd el–Krim, aki Madridban folytatott bányamérnöki tanulmányokat, bátyjához hasonlóan figyelemre méltó személyiség volt. A kettejük közötti névhasznosság abból fakad, hogy a rifek között szokás volt az apai nagyapa után nevet adni: Mohamed és Mhamed ugyanannak a névnek két változata.

nemzetközi ügyekben is járatos melillai kádi volt (1915–19), emellett több évig az *El Telegrama del Rif* arab mellékleténél szerkesztőként dolgozott. 1917-ben spanyolelles nézetei miatt bebörtönözték Rostrogardoban (Észak–Melilla). Kiszabadulása után visszatért törzséhez, s apja halálát követően (1920) annak vezetője lett.

A fokozódó spanyol provokációk hatására nyilatkozatot tett közzé: "Muszlimok! Mi békét akarunk Spanyolországgal, de Spanyolország nem akar békét velünk! Készülnünk kell a háborúra!"⁵

Az első komolyabb összecsapásra 1921. június 1-én került sor, amikor Abd el–Krim mindössze 300 harcosával elfoglalta a *Dar Abar* nevű kis települést és jelentős fegyverkészlethez jutott. A spanyol katonai vezetés azonban nem érzékelte kudarcra jelentőségét. Legalábbis Berenguer főmegbízottat idézve a madridi *El Sol* c. lap 1921. július 20-i száma a következőket jelentette: "... A spanyolok nyugodtak lehetnek afelől, hogy Marokkóban a pacifikálás folyamata sikeresen zajlik egy izolált vereségtől eltekintve. újabb csapatokra nincs szükség."

Ezért is érte villámcsapásként Madridot az 1921. július 21–26-i anuáli csata híre, amely a spanyol csapatok csúfos vereségével végződött. Silvestre tábornok 25.700 fős serege felett Abd el–Krim törzsi felkelőkből álló 4000 fős serege elsöprő győzelmet aratott. Silvestre tábornok öngyilkos lett.

Mivel magyarázható a modern fegyverekkel felszerelt spanyol hadsereg veresége, amely számban is felülmúlta a rosszul felfegyverzett, katonailag képzetlen népfelkelők csapatát? A spanyol hadviselés problémáit hangsúlyozva Frunze rámutatott, hogy a hadműveleteket a spanyolok hozzá nem értő módon hajtották

⁵ J. Cabello Alcaraz: *Historia de Marruecos*. Tetuán, 1954. 282.o. Idézi: David S. Woolman: *Rebels in the Rif*. London, 1969. 89.o.

vége, s nem volt megszervezve az utánpótlás sem. A spanyolok tömeges csoportosulása jó célpontul szolgált a mozgékony és kisszámú rif csapatoknak.⁶

A vereség további okai mélyebben gyökereznek és jól tükrözik a *gyarmatosító ország* ekkor már különösen súlyos gazdasági, társadalmi és politikai válságát. A spanyol burzsoáziát az első világháború befejeződésével az európai hatalmak mindinkább kiszorították a világpiacról. Spanyolország gazdasági nehézségei az ipar elmaradottságában és a piac csekély felvevőképességében az 1821-es gazdasági válság hatására még tovább nőttek. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a katonákat rosszul fizették, problémák jelentkeztek az élelem- és az orvosi ellátás terén.

Az elmaradott monarchikus rendszert kiszolgáló tisztikar despotizmusát egyre fokozódó elégedetlenséggel szemlélő forradalmi beállítottságú altisztek egy csoportja saját *junták* kialakításával tiltakozott. Egy spanyol középosztálybeli értelmiségi, *Arturo Barea*, aki őrmesterként szolgált Marokkóban, a protektorátust találóan a "csatamező, a kocsmá és a bodélyház összetételeként" jellemezte.⁷ Véleménye a spanyolok "gyarmati hatalom" voltáról is lesújtó. Civilizálni a marokkóiakat? Mi, akik Kasztíliaából, Andalúziából jöttünk, és nem tudunk írni, olvasni? Lehetetlen. És ki fog civilizálni bennünket?"⁸

A demoralizálódott hadseregben, amelyből az anuáli csata idején sok tiszt *dezertált*, vagy kibújt a kötelezettsége alól, a katasztrófának előbb, vagy utóbb be kellett következnie.

⁶ M. V. Frunze: Az európai civilizátorok és Marokkó. M. V. Frunze Válogatott Művei II. kötet. Zrínyi Katonai Kiadó 1959. 512–521.o.

⁷ A. Barea: *The Forging of a Rebel*. New York, 1946. 251.o. Idézi: David S. Woolman: i.m. 57.o.

⁸ A. Barea: *The Forging of a Rebel*. New York, 1946. 285.o. Idézi: David S. Woolman: i.m. 57.o.

Hat hónappal később a *cortesben* az afrikanista *Cavalcanti* tábornok az anuáli vereség okairól szólva lényegretörően jellemezte a helyzetet. "Silvestre nem bukott meg! A rendszer bukott meg és Silvestre volt ennek az áldozata!"⁹

Az anuáli verségről a spanyol sajtó a cenzúra miatt nem írhatott. A kormány határozata a háború folytatására és újabb erősítések Marokkóba küldésére elégedetlenséget váltott ki a lakosság széles tömegeiben. 1922 folyamán a hadműveletek Spanyol–Marokkó nyugati övezetére is kiterjedtek, s a spanyolok visszavonulásának az lett a következménye, hogy Abd el–Krim vezetésével egy *muzulmán központ* alakult ki. Spanyolország kezén csupán a Földközi–tenger partján levő megerősített városok maradtak. A *cortes* egyik tagja összegezve a spanyolok helyzetét, 1922-ben kijelentette: "Ha így folytatjuk, hamarosan elveszítjük Marokkót, nem lesz többé hadseregünk, nem lesz többé Spanyolország."¹⁰

A spanyolok súlyos veszteségeit illusztrálják azok az adatok, amelyek a Melilla környéki veszteségekről adnak számot.¹¹

⁹ A. Vivero: *El Derrumbamiento: la verdad sobre el desastre del Rif*. Madrid, 1922. 131.o. Idézi: David S. Woolman: i.m. 135.o.

¹⁰ W. B. Harris: *France, Spain and the Rif*. London, 1927. 77.o.

¹¹ *La correspondencia Militar*, 1922. július. Idézi: P. Kitájgorodszkij — Pureckij: *Alzsir, Marokko, Tunisz v borbe za nyezaviszimoszty*. Moszkva, 1925. 93.o.

4.1. Az anuáli ütközet (1921. július 21–26.)

Év	Spanyol veszteségek (fő)
1914	237
1915	212
1916	124
1917	80
1918	187
1919	148
1920	210
1921	10.087
1922	307

(A francia és a spanyol sajtó becslései szerint a visszavonulás 1924-ben halottakban és sebesültekben több, mint 20.000 emberbe és 7000 hadifogolyba került.)

A sorozatos vereségek nyomán következett belső nyornás hatására a kormány 1922. március 7-én feloszlatta a katonai juntákat. Az elhúzódó rif háború emellett belpolitikai válságot idézett elő. Az anuáli vereségbe belebukott *Allendesalazar* kormányát követő *Maura*-kormány sem bizonyult elég erősnek a tisztek és a hadsereg megfékezésére, sőt azok beavatkozása a politikai életbe egyre fokozódott.

Az 1923. szeptember 13-i puccsal hatalomra kerülő *Primo de Rivera* korábbi nyilatkozatai alapján nem mutatkozott szélsőségesen elkötelezettnek a marokkói háború mellett. 1917-ben a Marokkóban katonai szolgálatot teljesítő tábornokot éppen háborúellenes nyilvános előadása miatt mozdították el *Cadiz* katonai kormányzói tisztségéből. "A spanyol intervenció egy szerencsétlen balfogás Marokkóban. Hazafiasan akkor cselekszünk, ha feladjuk Marokkót. A további

kitartás ebben a sajnálatos kalandban, amely ezrével szedte a hiábavaló áldozatokat, azt jelenti, hogy felidézzük Spanyolország pusztulását. Tépünk el minden köteléket, melyek bennünket Afrikában fogva tartanak, mielőtt azok olyan szorossá válnak, hogy megfojtanak bennünket."¹²

Miután a *katonai direktórium vezetője* lett, primo de Rivera habár óvatosabban, de továbbra is Marokkó részleges kiűrtését hangoztatta. Amikor azonban 1924. júliusában a tengerparti Tetuán és Ceuta környékén elhúzódó harcok a két fontos támaszpont elvesztésével fenyegettek, Primo de Rivera a helyszínrre utazott. A revansot követelő katonai direktórium kénytelen volt belátni ennek nehézségeit. Ez fejeződik ki az 1924. évi szeptemberi felhívásából is. "A bennszülött lakosság általános felkelése csapataink minden állását fenyegeti. Ez igazi háború, és erre ugyanilyen háborúval kell felelni."¹³

A mind nagyobb emberi és anyagi áldozatot követelő, egyre költségesebb háború miatt Spanyolország kimerült, s egyre nehezebben tudta vállalni a gyarmattartó hatalom pozíciójával járó terheket. Ez derül ki 1924–1925-ös költségvetési adataiból is: 2.941.724.894 pezetából 1.084.572.181 pezetát fordítottak katonai célokra, ami az állami kiadások 37%-át jelentette (a bevételnek 39%-a). Marokkóra 279.433.000 pezetát költöttek. (Ugyanekkor a *Rif Terület Gyarmatosító Társaságának* osztaléka 1924-re 75 pezetára nőtt az 1923-as 55 pezetáról.)¹⁴

1924-re a néptömegek belefáradtak a háborúba, s a balsikerek sorozatának következtében a háború már az uralkodó osztályon belül sem volt népszerű. Egyre világosabbá vált, hogy folytatása csupán néhány tökécs, a hadseregszállítók és a

¹² Der Spanische Imperialismus in Marokko. Inprekorr, 1926. június 4. 1291.o.

¹³ M. V. Frunze: i.m. 517.o.

¹⁴ Der Spanische Imperialismus in Marokko. Inprekorr, 1926. június 4. 1291.o.

4.1. Az anuáli ütközet (1921. július 21–26.)

tisztikar érdeke, akik a Társaság révén a Rif ásványkincseiből próbáltak busás profithoz jutni.

Abd el-Krimnek a szervezett haderőre támaszkodva sikerült felszabadítania a spanyolok által az elmúlt évtized során megszállt területek 2/3-át és fennhatósága alá került nemcsak a Rif vidéke, hanem Spanyol-Marokkó nyugati része is. Ezzel a rif állam 20 ezer km² területet foglalt el, mintegy félmillió lakossal.

4.2. A Rif Köztársaság

Az anuáli győzelem után elkezdődött a rif törzsek politikai és katonai egyesülése. Már a korábbi években is történt néhány kísérlet a törzsek egyesítésére, de ezek sikertelen próbálkozások maradtak.

A protektorátus felállítása (1912) után a spanyolok mindvégig kizárólag széthúzó törzsek ellen harcoltak. A rifeknek nem volt szervezett hadseregük, amelyet a protektorátus bármely pontján harcba lehetett vetni. A harcosok nagy része csak saját törzsének területén, vagy annak közelében harcolt. Amint az ellenség elhagyta a törzs területét, a harcosok hazatértek falujukba. Ez számottevően gyengítette a felkelő csapatok ütőképességét, mivel csak korlátozott jellegű feladatok végrehajtására vállalkozhattak, ami könnyített az ellenség helyzetén.

A Rif-vidék egyes törzsi vezetői akkor kísérletet tettek az ún. *haqq-bírság*¹⁵ rendszerének visszaállítására, némileg módosított formában. A korábbiaktól eltérően a *haqq*-ot nemcsak arra vetették ki, aki megszegte a törzsek közötti békét, hanem arra is, aki nem vett részt a spanyolok elleni harcokban.

A *haqq*-rendszer azonban nem vált általánossá. Változás akkor következett be, amikor 1920. szeptemberében *Sharif al-Idrasi* a spanyolok kiűzését és emberfeletti hatalmát hangoztatva néhány törzs szultánjává kiáltotta ki magát. Egy hónapos uralkodása ellenére tette mégis jelentős volt a spanyolok elleni küzdelem

¹⁵ A *haqq*-bírság rendszeréről bővebben lásd: C. R. Pennell: *Law, order and the formation of an 'islamic' resistance to European colonialism: the Rif 1921–1926*. *Revue d'Histoire Magrebine*. Numéros 21–22. Avril 1981. 26.o.

4.2. A Rif Köztársaság

történetében. Új korszakot nyitott meg a *spanyolelles koalíció* politikájában. Rávilágított arra, hogy az egység megteremtéséhez a társadalmi rendet is garantálni kell, s ehhez erős kezű, helyi bázissal is rendelkező vezetőre van szükség. Elsőként vetette fel a rif állam gondolatát, idegen lévén (török származású) szilárd társadalmi bázis hiányában azonban működése nem lehetett tartós.

Abd el-Krim a rif egységre és társadalmi rendre irányuló nézeteket vallott mielőtt a spanyolok elleni harc vezető szerepét felvállalta volna. A spanyolok feletti győzelem után azonban nehézségei támadtak hatalma kiterjesztésében a saját és a környező törzsekre egyaránt. A törzsek közötti *spanyolelles védelmi szövetség* a július 21-i anuáli győzelem után hamar *felhomlott*. Az újonnan felszabadított területeken a társadalmi viszonyok rendezetlensége gyors politikai fragmentációhoz vezetett, aminek következtében a spanyoloknak lehetőségük nyílt kezdeti pozícióik visszafoglalására.

Abd el-Krim közben újjászervezte erőit, s a zsákmányolt fegyverek és a foglyokért kapott hadisarc segítségével egy reguláris hadsereget épített ki. 1921 szeptemberében felszereltsége és a *szövetséges törzseknek a személyes uralma* alá kerülése lehetővé tették számára a rif állam *proklamációját*. Szeptember 19-én a *kabirok*, azaz a törzsi előjárók ülése rif nemzetgyűléssé alakult és kikiáltotta a független *Rif Köztársaságot*. Ennek vezetője az emír rangot viselő Abd el-Krim lett. Központja: Adzsdír (kb. 2 ezer lakossal).

A köztársaság proklamálásával megváltozott a *politikai egység tartalma* a rif államban. Amíg korábban időszakos volt és a spanyolok elleni védelemnek volt szentelve, most állandó lett és Abd el-Krim illetve támogatói hatalmát volt hivatott szolgálni. A létrehozott rif állam függetlenségének megvédéséhez azonban a rif állam valamennyi törzsének a személyes uralma alá kellett kerülnie. Abd

4.2. A Rif Köztársaság

el-Krim nagysága abban állott, hogy a törzsek közötti kialakulóban levő spanyolelleses egységtörekvések felismerését követően, megkísérelte a bizonytalan törzsi koalíciót egy *szilárd, centralizált hatalom* bázisává megnyerni, elfogadtatni velük az államiság gondolatát.

A rif nemzetgyűlés legfontosabb lépése a Rif Köztársaság függetlenségének kikiáltása mellett az államhatalom központi szerveinek a létrehozása lett. A köztársaság kikiáltása természetesen nem jelentette azt, hogy Európából adaptált, képviseleti demokrácián alapuló választott parlamentnek felelős kormány eszméjét igyekeztek volna megvalósítani. A köztársaság a *független törzsek föderatív szövetségét* jelölte, ahol a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat a *rif nemzetgyűlés* gyakorolta Abd el-Krim elnökletével.

A Rif-vidéken a tárgyalt időszakban mindvégig fennmaradtak a *törzsi-nemzetségi* viszonyok maradványai. A nemzetségek vezetői a *sejkek*, és a törzsek vezetői a *kaidok* nagy tekintéllyel rendelkeztek. Közülük kerültek ki a nemzetgyűlés és a köztársaság központi szerveinek a tagjai.

A *rif kormány* összetételére jellemző, hogy tisztségviselői rokoni kapcsolatban álltak Abd el-Krimmel. Így sógora, *Shaiha el-Iazid* volt a belügyminiszter, nagybátyja, *Mohamed Azerkan* a külügyminiszter, másik nagybátyja, *Mulej Abderlan* a pénzügyminiszter, öccse, *Mhamed Abd el-Krim*, mint a rif hadsereg vezetőségének parancsnoka szintén kulcsszerepet játszott a köztársaság életében.

A rif állam létrehozása a kormány és az alattvalók közötti kapcsolat újradefiniálását követelte meg. A Rif Köztársaság társadalmi és politikai rendszere a Rifben meglevő *hagyományos struktúra ismérveinek* és az *európai civilizáció hatásának* sajátos politikai alakulatát képezte. Az államhatalom helyi szerveinek a

kiépítése az évszázados hagyományok figyelembevételével történt meg, alapul véve a berber (rif) törzsek demokratikus hagyományait.

A centralizált hatalom működése azon múltott, hogy mennyire lesz sikeres a politikai és a társadalmi kontroll megvalósítása. Ez viszont mélyreható változásokat követelt. Újragondolták a közigazgatás, a gazdaság és a hadsereg szerepét. A rif egység és centralizált irányítási rendszer egy adminisztratív igazságügyi szisztéma kiépítését tette szükségessé. A Sariában¹⁶ megfogalmazott törvények általánossá és kötelező érvényűvé váltak. Ez tette lehetővé, hogy számottevő sikereket értek el a törzsi viszály megszüntetése, a helyi elkülönülési törekvések leküzdése és az egységes, központi hatalom megteremtése terén.

Egy amerikai újságíró 1925-ben a következőket jelentette: "Az országban törvény és rend uralkodott. A családok és a falvak között megszűnt a vérbosszú, a helyi viszálykodás. Gondoskodtak az emberek személyi és vagyoni biztonságáról."¹⁷

Az államhatalom helyi szerveinek a létrehozása az évszázados hagyományok figyelembevételével történt meg. A közigazgatási egység a törzs lett, kikiáltásakor 18 törzs tartozott a rif állam területéhez. A törzsek élén álló kaidok sokrétű munkát láttak el: bírói, adóbeszedői és katonai kötelezettségeket teljesítettek.

A kaidok mellett továbbra is működött az önkormányzatot gyakorló törzsi tanács, a dzsemaa. Új és haladó annyiban volt, amennyiben a kaidok a belügyminiszternek és a törzsi ügyekkel foglalkozó – a dzsemaa felett álló –

¹⁶ A saria szó jelentése "vízhez vezető út", "tisztu út". Olyan komplex jogrendszer, amely minden lényeges kérdés jogi szabályozását magába foglalja az örökösödéstől a házasságon át a büntetőjogig. A saria azonban nem pusztán az iszlám jogrendszert jelenti, hanem az emberi cselekvés minden fontosabb területét szabályozó normarendszert, az iszlám által lefektetett, a teljes életre vonatkozó viselkedésmódot is jelöl.

¹⁷ "La Guerre an Maroc" – "Les dossiers de l'agitateur". Paris, 1933. N° 17. 23.o.

4.2. A Rif Köztársaság

Központi Tanácsnak is alá voltak rendelve. (Pl. a kaidok bírói ítélete ellen fellebbezni lehetett a köztársaság központi szerveihez.)

A feudális viszonyok, amelyek Marokkó többi részén különösen Dél-Marokkóban – a gazdasági szféra uralkodó szektorává váltak, a Rif területén csak a kialakulása stádiumában voltak. Ebben szerepet játszott a spanyol gyarmati hatóságok sikertelen polgári közigazgatási politikája és az egészséges gazdasági kezdeményezés hiánya is. A franciákkal ellentétben, akiknek sikerült reális hatalmat kiépíteniük, felhasználva és megőrizve a régi bennszülött közigazgatási gépezetet, a spanyoloknak lényegében semmiféle polgári igazgatási rendszere nem volt. Nem teremtettek a bennszülött lakossággal semmiféle közös gazdasági érdekeltséget, s a termelőerők fejlesztése vonatkozásában sem adtak semmit az országnak.

Az áru- és pénzviszonyok fejlődése eredményeképpen már a földművelés és az állattenyésztés sem volt teljesen *naturális*. A Dél-Spanyolországgal és a szomszédos francia gyarmatokkal – így Francia-Marokkóval, Algériával – fennálló kereskedlem elkerülhetetlenül vagyoni differenciálódáshoz vezetett az egyes törzsekben belül. *Pierre Semard* a rif parasztok elszegényedésére hoz egy érdekes példát. Évente mintegy 20 ezer rif hagyta el a hazai hegyeket idénymunkára, főként az aratásra Algériába.¹⁸

A törzsi-nemzetségi viszonyok mellett előrehaladt az *osztálytagozódás* folyamata és fokozatosan megszilárdultak a *feudális viszonyok*. A törzsek osztályok szerinti tagozódása, s a rif törzsi *előljárók* feudális vezetőkké válásának a folyamata a 20-as években felgyorsult, de az egyes törzsek között differenciáltan jelentkezett.

A Rif Köztársaság társadalmi és politikai berendezkedése egy *harci*

¹⁸ P. Szemár: *Voja v Marokko*. Leningrád, 1925. 37.o.

4.2. A Rif Köztársaság

törzsszövetségnek tekinthető és egyfajta sajátos katonai demokráciához állt a legközelebb. Működését meghatározta, hogy fennállása első percétől harcban állt Spanyolországgal. Már az 1921. szeptember 19-i nemzetgyűlés elfogadta az ún. *Nemzeti Paktumot*, amelyben megfogalmazódtak a rif szuverenitás elvének és a későbbi béketárgyalások követeléseinek a főbb kitételei. A paktum tartalmazta a spanyol csapatok kivonásának követelését, a rifeknek kártérítés fizetését az elmúlt 12 év alatt okozott károkért, a Marokkó jogait sértő egyezmények semmissé nyilvánítását, s végül baráti viszony kialakításának készségét valamennyi országgal.¹⁹

A kormány gazdasági intézkedései is a háborút szolgálták. A hadifelszerelés megszerzéséhez szükséges anyagi fedezet megteremtéséhez kétféle adót vezettek be. A *fejadót*, amelyet a háborús rokkantakon kívül mindenki köteles volt beszolgáltatni; illetve a jövedelem után fizetendő 5%-os *személyi jövedelemadót*. A gazdaságban a pénzgazdálkodás megjelenésére utaló tény, hogy az adót nemcsak természetben, de pénzben is be lehetett fizetni.

A rif gazdaságpolitikában szintén érzékelhető a tradíció és modernizáció szintézise. Az adó mértéke ugyanis alacsonyabb volt a Kelet gyarmatain megszokottaktól, ugyanakkor központilag az állam által meghatározott és mindenkre kötelező érvényű volt, ami a lakosságot megkínélte a helyi feudálisok visszaéléseitől.

Tekintettel a hadiállapokra, a nemzetgyűlés *általános mozgósítást* rendelt el, s Abd el-Krimet a hadsereg *főparancsnokává* nevezte ki. Az általa irányított haderők *reguláris és irreguláris* csapatokból álltak. Abd el-Krim partizánosztagei

¹⁹ Amin Szaid: *Ad-daulat aj-arabija aj-mutahida*. Cs.Z. Kuir. 387.o. Idézi: Z.A. Mentessavili: *Szociálnoje rázvityije nyczaviszimovo Marokko*. Mosszkva, 1988. 53.o.

4.2. A Rif Köztársaság

csak bizonyos hadműveletek idejére alakultak meg, sőt néha annak csak egy szakaszára. A harcokban mindig azon terület törzsi népfelkelői vettek részt, ahol a hadműveletek folytak. Így a hadsereg létszáma a háború menetétől függően állandóan változott.

Abd el-Krim ha meg is tartotta a partizánosztagekat, sikeres kísérletet tett ezek központi irányítására. Szervezési szempontból – írja Frunze – jellegzetesen milícia hadsereg, amely bizonyos ideig fegyverbe áll, egyébként békésen dolgozik. A fegyverbíró férfiak katonai osztagekat, *harka*-kat alkotnak a falvak, (*duarok*) és a törzsek területén. Ilyen körülmények között a Rif, ha minden erejét megfeszíti 60–70 ezer katonát is ki tud állítani.²⁰

A 6–7 ezer fős reguláris hadsereg, amely felépítése európai példa alapján történt meg, főként a korábban spanyol, vagy francia szolgálatban álló marokkói katonákból állt.

A rif hadsereg sorozatos győzelmeinek a titka az igénytelen, bátor, a terep ismeretének előnyével is rendelkező rif harcosok ellenállóképessége, kitartása és a csapattestek mozgékonyága volt.

A fegyvereket Abd el-Krim különböző forrásokból szerezte be. A győztes csaták után jelentős zsákmányhoz jutott, és a hadifoglyokért járó hadisarcot is fegyverekre költötték. Emellett a nagy városokban, mint Melilla, Tetuán, Tanger általános volt a fegyvercsempészet, illetve a vásárlás.

Abd el-Krim ügyesen kihasználta az imperialista hatalmak ellentéteit is,

²⁰ M. V. Frunze: i.m. 553.o.

4.2. A Rif Köztársaság

amelyek a rif háborút a saját hagyományos érdekeiknek megfelelően próbálták eszközül felhasználni egy másik rivális nagyhatalom ellen, a rifek megfelelő fegyveres támogatása ellenében. (Igy pl. nyílt titok volt, hogy a franciák fegyverekkel támogatják a felkelőket.)

4.3. A rif háború nemzetközi visszhangja

Már az 1924. előtti években is úgy tűnt, hogy a Rif Köztársaság sorsának alakulása nem csupán a harcoló feleken múlik: a Rifben kialakult helyzet az Észak–Afrikában érdekelt nagyhatalmak politikai és gazdasági érdekeit is komolyan érintette.

1922-től Abd el–Krim több alkalommal is Angliához, Franciaországhoz és az Egyesült Államokhoz fordult azzal a kéréssel, hogy segítsék elő a béketárgyalások megtartását a spanyol csapatok evakuálása és a rif állam függetlenségének elismerése céljából. 1922. júliusában Londonba küldte megbízottjait. A Parlament alsóházában Chamberlain külügyminiszter kijelentette, hogy a Rif vidéket spanyol fennhatóságú területnek tekintik, így a rif felkelőkkel, akik egy baráti hatalom ellen lázadtak fel, nem kívánnak kapcsolatot kialakítani.²¹

Anglia magatartása egyrészt azzal magyarázható, hogy 1922-ben a rif törzsek függetlenségi harcát olyan szokásos *törzsi felkelésnek* tekintették, amelynek leveréséhez a spanyol katonai beavatkozás elegendő. Másrészt London katonai stratégiai szempontból úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a Földközi–tenger partvidékének mindenképpen Spanyolország kezén kell maradnia.

A rifek londoni diplomáciai kudarca ellenére sikerült felrázni az európai országokat és felhívni a figyelmet arra, hogy Spanyol–Marokkóban igazi háború folyik.

²¹ Seance aux Communes, du 4 aout 1922. Idézi: Ajas: Ocserki marokkanszkoj isztorii. MOszkva, 1982. 360.o.

Két évvel később, a spanyol csapatok kivonását követően, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Abd el-Krim a franciákkal is összeütközésbe kerül, Anglia magatartása határozotlan megváltozott. 1924. december 5-én Chamberlain Párizsban tárgyalásokat folytatott Herriot miniszterelnökkel. A sajtó tudósításaiból kiderül, hogy utazásának egyik célja volt a marokkói kérdésben a "közös politika" kialakítása. Érintve a gyarmatok nemzeti felszabadító mozgalmának témakörét, aggasztónak találták, hogy Törökország és a kommunisták fokozzák a muzulmán országokban folyó nacionalista agitációt. Megállapították a nagyhatalmak felelősségét a világbéke kérdésében, utaltak arra, hogy a közöttük fennálló kisebb-nagyobb nézeteltérések ellenére az európai szolidaritás felül kell, hogy emelkedjen a döntő pillanatban. Az I. világháborút követő stabilizáció, a fejlett tőkés országok gazdasági helyzetének konszolidálódása szilárd hátteret teremtett a külpolitikai problémák békés rendezéséhez.

Marokkó esetében megerősíteték az 1904-es entente cordiale-t: Franciaország szabad kezet adott Angliának Egyiptomban, Anglia viszont Franciaországnak Marokkóban. Ezzel hozzájárult egy jövőbeni francia intervencióhoz is, minthogy a Rif kérdést a továbbiakban francia belpolitikai problémának tekintette. Chamberlain leszögezte, hogy Franciaországnak ugyan a saját belátása szerint, de azért a világbékét szem előtt tartva kell cselekednie.²² Anglia nem akart beavatkozni a marokkói ügybe, hisz az Indiában és Egyiptomban kialakult helyzet következtében hasonló cipőben járt, mint Spanyolország, s ugyanúgy érdeke fűződött a Kelet gyarmatainak a béke fenntartásához.

Az angol hivatalos álláspont nem teljesen esett egybe a Marokkóban az angol pénzügyi befolyás megszilárdítására törekvő üzletemberek érdekeivel. A

²² The Times, 1924. december 20.

pénzügyi körök a marokkói konfliktus olyan megoldását tervezték, amely eredményeként a rif állam széleskörű önkormányzatot kapna, miközben Spanyolország szuverenitása formálisan továbbra is megmaradna.

Egy részük támogata a Londonban 1925. július 4-én megalakult *Rif Bizottságot*, amely célja volt a rifek gyógyszerekkel, kötszerekkel, élelmiszerrel történő ellátása, s kedvező közvélemény kialakítása a rif események mellett. Vezetői, *Gordon Canning* és *Alfred Gardinier*, a brit hadsereg két tisztje 1924. decemberétől – amikor már egyre valószínűbbé vált a francia intervenció bekövetkezése – mind gyakrabban követelték a rif állam elismerését és a rif kérdésnek a Népszövetség elé vitelét.

Egyes liberális párti képviselők az alsóházban aktívan hangot adtak azon véleményüknek, hogy az angol kormány nem fogja eltérni egyetlen ország próbálkozását sem a rif állam területének elfoglalására. Abd el-Krimet ők a rifek hősi harca vezetőjének tartották, s a történelem legnagyobb szabadsághőseivel és hazafiáival együtt emlegettek.²³

Olaszország arra számított, hogy a feszült nemzetközi helyzetben vele kevesen törődnek. Újra hangoztatta igényeit *Tunéziára*. Ugyanakkor a protektorátus felállításával elvesztett madridi és az algecirasi konferencián szerzett jogainak újbóli érvényesítését szerette volna.

A független Rif Köztársaság elismerése már sokkal kedvezőtlenebbül érintette volna a szomszédos területek felett befolyással rendelkező Franciaországot. Franciaország számára fontos nyersanyagforrást jelentettek az *észak-afrikai gyarmatok*, ahová kapitalistái jelentős tőkét fektettek be. Ezért nem engedhetette meg az események számára kedvezőtlen alakulását.

²³ The Times, 1924. december 20.

4.3. A rif háború nemzetközi visszhangja

Az európai hatalmak észak-afrikai gyarmatainak lakossága, Francia-Marokkó, Algéria, Tunisz, Líbia és Egyiptom népe figyelemmel kísérte a marokkói hadműveletek alakulását; de Elő-Ázsia és az Arab-félsziget muzulmán népei legalább ennyire felfigyeltek a marokkói eseményekre.

1925-ben az indiai Balgaumban megtartott iszlám kongresszuson több mint 2000 muzulmán delegátus szavazott a rifkabilokkal való szolidaritás kinyilvánítása mellett. Abd el-Krim számos üzenetet kapott lodnoni és indiai titkos muzulmán társaságoktól.

1924 őszén forrongani kezdett Szíria francia mandátumterületének drúzok lakta vidéke, majd a következő év tavaszán általános felkelés tört ki. A fiatal, 1924. októberében alakult Szíriai (és Libanoni) Kommunista Párt rövid életű újságjában, az *Al-Insaniyahban* (Emberiség) a francia L'Humanite cikkeit átvéve, népszerűsítette Abd el-Krimet.²⁴

Franciaországot azonban aggasztotta a rif állam fennmaradása, amely vonzó példát jelenthetett észak-afrikai gyarmatain a lakosság számára: miközben ezek az országok képezték egész afrikai gyarmatbirodalmának a tengelyét.

A rifek győzelme a francia uralmat különösen a szomszédos Algériában és Tunéziában fenyegették, ahol egyre több *szolidáris megnyilvánulás* történt. Erre utal a *tunézizi főmegbízottnak* a francia külügyminisztériumba tett jelentése is: "Az általános szimpátia minden rétegben megnyilvánul Abd el-Krim iránt, akit hősnak tartanak. Nem kell álmítani magunkat, a rif háború súlyos következményekkel fog járni a francia befolyású Tunéziában. Hadseregünk győzelme komoly hatással lehet és megerősítheti presztizsünket."²⁵

²⁴ Jacques Couland: *Le mouvement Syndical an Liban (1919–1946)*. Paris, 1970. 118.o.

²⁵ Mustapha Kraiem: *Nationalisme et syndicalisme en Tunisie 1918–1959*. Tunis UGTT, 1976. 627.o.

4.3. A rif háború nemzetközi visszhangja

Franciaország a legközvetlenebbül mégis a szomszédos *Francia–Marokkóban* érezte veszélyeztetve pozícióját. A franciák attól tartottak, hogy a Rifben zajló események lendülete Francia–Marokkóban is egy *általános felkelést* vált ki. Az itt lakó törzsek szoros kapcsolatba kerültek megalakulása után a Rif Köztársasággal, amelynek az *Uergha folyó völgye* lett az éléstára. Ez a határövezet egy 20–30 km-es földszáv, amelyet sem a spanyolok, sem a franciák nem foglaltak el, korábban pontos határvonal megvonására sem törekedtek. A rif kormány kezdettől fogva békés, jószándékú kapcsolatok kiépítésére törekedett a *marokkói francia hatóságokkal*. 1923. április 4-én a Rif Köztársaság külügyminisztere, Mohamed Azerkan levélben fordult *Lyautey marsallhoz*.²⁶ Biztosította afelől, hogy a rifek baráti viszony kialakítására törekednek Franciaországgal. Utalt arra, hogy Franciaország már nem egyszer kinyilvánította a muzulmán világ iránti szimpátiáját, s kifejezte reményét, hogy Franciaország elismeri a Rif Köztársaságot. Hivatalos választ azonban a képviselők nem kaptak. Ugyanakkor Dadi ibn Maszudat Rabatba küldte a Rif Köztársaság állandó képviselője minőségében. Sem a szultán, sem Lyautey marsall nem fogadta a delegátust.²⁷

Abd el-Krim célja az volt, hogy a Rif vidéken a spanyol protektorátusban szilárdítsa meg hatalmát. Nem kezdeményezett háborút a franciák ellen, került az ellenséges incidenseket. Egy 1924. áprilisában keletkezett dokumentum is erről tanúskodik. "Nagyrabecsült szultán, Mulej Juszuf offensége és a francia protektorátus egyaránt számíthat teljes és őszinte barátságunkra. Biztosíthatjuk

²⁶ Lyautey marsall 1912-től 1925-ig Franciaország marokkói főmegbízottja és katonai parancsnoka. 12 évig sikeresen irányította a franciák marokkói politikáját. 1925. augusztusának végén felmentették a parancsnoki tiszt alól.

²⁷ Jacques Hubert: *L'aventure riffaine et ses dessous politiques*. 22–24. Idézi: N. Sz. Luckaja: *Reszpublika Rif*. Moszkva, 1959. 97.o.

afelől, hogy a Rif vidék semmilyen esetben sem fejt ki a legcsekélyebb ellenséges tevékenységet sem ... Ha mégis, Abd el-Krim kéri Chambre generálist, hogy értesítse mindenről, ami esetleg kellemetlenséget jelent a szultánnak és a protektorátusnak. A kérést a főmegbízott kívánságának megfelelően teljesítjük."²⁸

Abd el-Krim arra törekedett, hogy a francia–spanyol határvonal diplomáciai tekintetben tisztosítva legyen. E környéken ugyanis gyakran történtek vitatható katonai lépések, de azok 1924-ig nem okoztak gondot.

1924 őszén a franciák egy erődvonalat építettek ki az Uergha folyó völgyétől 20 km-re Északra, amely a rif államot elzárta a katonai- és élelmiszerutánpótlás szempontjából stratégiailag fontos bázisától. Az elszaporodó katonai összetűzések következtében 1924. végére feszültté váltak a franciák és a rif állam közötti kapcsolatok.

Amikor kiderült, hogy Spanyolország nem tudja magát tartani saját protektorátusában, a marokkói francia főparancsnokság Lyautey marsall vezetésével – egy nagyobb felkelés megelőzése végett – megkezdte a rifek elleni háború előkészítését. A *The Times* tangeri tudósítója jelentésében megfogalmazódott Abd el-Krim álláspontja. E szerint az Uergha völgye az ő fennhatósága alá tartozik, s így "a francia csapatok előrenyomulása ellenséges cselekedet, a rif állam területére való erőszakos behatolás volt".²⁹

Abd el-Krim továbbra is kész volt a kérdés tárgyalásos rendezésére, ugyanakkor kijelentette, hogy ha kell, fegyverrel védik meg területüket a rifek. Erre

²⁸ A dokumentum D. A. Lebegyev: Reszpublika Rif c. munkájának függelékében található meg. D. A. Lebegyev: Reszpublika Rif. Tri dokumenta. Moszkva, 1931. 82.o.

²⁹ *The Times*, 1924. november 11.

1925. áprilisában került sor, amikor válaszul a francia provokációra a rif hadsereg megkezdte a hadműveleteket a francia protektorátus ellen.

A francia kormány hónapokon keresztül próbálta eltitkolni a közvélemény elől, hogy Marokkóban háborút akar kezdeni. Az angol sajtó 1924. végi tudósításaiból is tükröződik, hogy bár a franciák nem merik vállalni nyíltan az intervenciót, mégis határozott lépéseket tesznek a támadás előkészítésére. "úgy tűnik, hogy Abd el-Krim a már megszerzett területen akarja konszolidálni pozícióját, s nem új ellenséget szerezni magának. Ennek ellenére Lyantely megtesz minden óvintézkedést a veszély elhárítására."³⁰

A francia kormány sajtó, de a szocialista lapok is azt próbálták bebizonyítani, hogy a háború a francia protektorátus területére való rif behatolással kezdődött, s ezért a felelősség Abd el-Krimet terheli. Céljuk, a francia közvéleménynek a rifek elleni hadviselésére hangolása volt.

³⁰ The Times, 1924. december 18.

4.4. A közös spanyol–francia támadás a rifek ellen.

A Rif Köztársaság bukása

Az offenzíva a francia–rif háború kezdetét jelentette. A támadás két fő irányban bontakozott ki: a marokkói protektorátus fővárosa *Fez*, illetve a *Fez–Algir vasútvonal* mentén fekvő fontos stratégiai pont, *Taza* ellen. A francia–rif háború első szakaszában (1925. április–június) a rif hadsereg egymás után foglalta el a francia katonai erődítményeket. A protektorátus területét benépesítő törzsek fegyvert ragadtak és csatlakozásukkal növelték a rifek erejét. A rifek előrenyomulása egész júniusban folytatódott. "A marokkói véres kaland mind nagyobb méreteket ölt. Egész Marokkó felkelt."³¹

A francia védelmi vonal összeomlott, sok erődítményt feladni kényszerültek. A spanyolok után most a franciák is kénytelenek voltak belátni, hogy nem egyes "rablóbandák" – ahogy korábban nevezték – megbüntetéséről van szó, hanem "igazi háborúról, egy elszánt és tehetséges vezér ellen, akinek tekintélye és ereje az elmúlt hat hónap alatt roppant méretűvé növekedett".³²

Mivel Abd el–Krim katonai ereje sokkal kedvezőbb volt, mint korábban gondolták – a franciák az igazi nagy háborúkra jellemző frontparancsnokságot állítottak fel. A hadműveleti területeket az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger közötti részen különleges katonai övezetté nyilvánították, s katonai fennhatóság alá helyezték. A katonai funkciót elválasztották a polgáritól. Lyautey tábornok

³¹ Izvesztyija, 1925. július 24.

³² Le Temps, 1925. május 25.

A franciák nagyszámú marokkói törzset fegyvereztek fel. Ez a taktikájuk bumerángxént ütött vissza. A felfegyverzett törzsek a franciák ellen harcoltak katonai vezetőjük, Abd el–Krim fővezérletével.

4.4. Közös spanyol–francia támadás a rifek ellen

megmaradt a továbbiakban is főmegbízottnak, de a főparancsnoki funkciót Petain tábornok vette át.³³

Franciaország a Rif Köztársaság elleni harc során elszenvedett kudarcok és veszteségek után, a spanyol politikai vezetéssel fennálló ellentétét félretéve, Spanyolországhoz fordult segítségért. 1925 júliusában Madridban a két fél között megállapodás született a rif törzsek elleni összehangolt hadműveletek folytatásáról, és arról, hogy a Rif Köztársaságot közös tengeri és szárazföldi blokád alá veszik.

A rifeknek a továbbiakban egyenőtlen háborút kellett folytatni mindkét tőkés nagyhatalom hadserege ellen. 1925. augusztusában Marokkóban már közel 200 ezer francia és több, mint 100 ezer spanyol katona állt fegyverben. Ez a hatalmas sereg modern haditechnikával, harckocsikkal, tüzérséggel, légierővel rendelkezett, Abd el–Krim ezzel szemben mindössze 70 ezer katonát tudott kiállítani.³⁴

A Madridban Jordano spanyol tábornok elnökletével lefolyt spanyol–francia konferencia befejezése után közzétett egyezmény a következőket tartalmazta:

- 1) Mindkét fél kötelezi magát, hogy nem köt különbékét Abd el–Krimmel
- 2) Mindkét fél kölcsönösen feljogosítja egymást arra, hogy az ellenséget a másik területén üldözze, és azon keresztül légi összeköttetést létesítsen.³⁵

³³ Petain marsall kegyetlenkedéseiről volt hírhedt. Ugyanakkor kiváló hadvezér, s nagy tekintélynek örvendett burzsoá körökben. 1925. július 17–én Rabatba érkezett, és kezébe vette a katonai hatalmat Marokkóban.

³⁴ A rifek nem rettentek meg a technikai fölénytől, erejük nem ebben, hanem rendkívüli mozgékonyágukban, mesterlövész–képességükben, kitartásukban, a hegy háború feltételeihez való kitűnő alkalmazkodóképességükben rejlett. A francia és a spanyol hadseregek eleinte nem működtek együtt. Egymás kölcsönös támogatását a hadműveletekben 1925. végén szervezték meg.

³⁵ M. V. Frunze: i.m. 559.o.

4.4. Közös spanyol-francia támadás a rifek ellen

Az erőviszonyok ilyen alakulása mellett Abd el-Krim esélyei a minimálisra csökkentek. Az az előnyök, amelyek az ellenség helyzetének bizonytalanságából fakadtak, a továbbiakban megszűntek. A rifeket emellett megosztotta az is, hogy két *arcvonalon* kellett hadat viselniük. 1925. október közepére elvesztették azoknak a területeknek jelentős részét, amelyeket 1925. nyarára foglaltak el. Ezzel a Rif Köztársaság elvesztette szövetségeseit is, mivel a kiűrt területen élő törzsek nem akarták elhagyni földjüket, inkább kiszolgáltatták magukat a győzteseknek.

Abd el-Krim még egy utolsó próbálkozásként Algéria és Tunézia népéhez fordult azzal a javaslattal, hogy együtt lépjenek fel a francia gyarmatosítók ellen. Indítványozta egy olyan köztársaság létrehozását, amelybe Észak-Afrika valamennyi országa beletartozott volna. E népek azonban annak ellenére, hogy szolidárisak voltak a rifek felszabadító harcával, kellő szociális és politikai szervezettség hiányában nem tudták támogatni a fegyveres felkelést, amely így. határozott erkölcsi támogatást csak a formálódó *kommunista mozgalomtól* kapott.

Mobilizálva a belső erőket a közös francia és spanyol agresszió ellen, a rif kormány újra kifejezte békekötési szándékát. Gordon Canning, a Rif Bizottság elnöke az angol kormány nem hivatalos képviselőjeként októberben Párizsban tárgyalásokat folytatott *Painlave* miniszterelnökkel. Ezt követően személyesen utazott el Abd el-Krimhez, hogy meggyőzze: Mondjon le a Rif szuverenitásáról és elégedjen meg az *autonómiával*. Abd el-Krim ugyanis hiába kérte az ellenséges kormányokat, hogy tegyék közzé békefeltételeiket, erre nem került sor. 1925. őszén Abd el-Krim hajlandó lett volna egy a brit dominiumokhoz hasonló autonómiát is tárgyalási alapul elfogadni. Canning a párizsi tudósítóknak adott interjúban

4.4. Közös spanyol–francia támadás a rifek ellen

hangsúlyozta: "Abd el–Krim még most is a legmesszebbmenő baráti és békés viszony kialakítására törekszik.)"³⁶

A francia és a spanyol kormánytól ezúttal sem érkezett hivatalos válasz. Abd el–Krim az angol és francia sajtóban közzétette a rif békefeltételeket, de most már ragaszkodott az 1922 óta fenntartott kezdeti követeléséhez, a Rif Köztársaság szuverenitásának elismeréséhez.

- A Népszövetségnek el kell ismernie a rif államot és szavatolnia kell annak szuverenitását.
- A rifkabirok elismerik a marokkói szultán vallási természetű hatalmát (a Rif Köztársaság a serifiátus része).
- Spanyolország megtartja Ceutát és Melillát az erődökkel és vasércbányákkal.
- A rifkabiloknak megengedik, hogy korlátozott létszámú hadsereget tartsanak.³⁷

Franciaország és Spanyolország kölcsönnyújtás feltételei mellett kereskedelmi és vasútépítési előnyökben részesült volna.

Bármilyen szerények is voltak Abd el–Krim előzetes követelései ebben a végső megfogalmazásban nem szolgálhattak a békekötés alapjául.

1926 áprilisában a francia és a spanyol kormány mégis hozzájárult a tárgyalások megkezdéséhez. Magatartása két tényezővel magyarázható. Egy újabb koncentrált támadás megkezdéséhez időt akartak nyerni. Másrészt a rifek nemzeti

³⁶ Krásznaja Zvezda, 1925. december 29.

³⁷ The Times, 1925. december 14.

4.4. Közös spanyol–francia támadás a rifek ellen

felszabadító harca támogatásra talált a Spanyolországban és Franciaországban kibontakozó háborúellenes mozgalomban, a széles néptömegek szolidáris megnyilvánulásaiban. A kommunista és a szocialista munkások követelték a kormánytól a mielőbbi békekötést, a csapatok kivonását. Az *L'Humanite*-ben 1925-ben közzétettek egy Marokkóban szolgáló fiatal katonának a szüleihez írt elkeseredett hangvételű levelét. "... Micsoda értelmetlen háború! Ez sokkal inkább Franciaország dicsőségének lerombolása, mint harc a rifekkel."³⁸

Spanyolországban is felerősödött a háborúellenes mozgalom, a marokkói háború a nép egyre növekvő felháborodását váltotta ki. 1925. végére olyan feszültté vált a belpolitikai légkör, hogy 1925. december 3-án *XIII. Alfonz királyi dekrétummal* menesztette a katonai direktóriumot, és *minisztertanácsot* nevezett ki helyette. Ez az intézkedés a gyakorlatban semmilyen politikai változást nem ígért, hiszen továbbra is Primo de Rivera maradt a miniszterelnök, aki folytatta marokkói háborús politikáját.

1926. április 11-én a francia és a spanyol kormány elfogadta Abd el-Krim tárgyalási ajánlatát; és Oujdában (ÉK-Marokkó) április 15-én megkezdődtek a tárgyalások. A francia sajtó részletesen tájékoztatott ezek menetéről. A *Le Temps* április 15-i számában kétségbe vonta a tárgyalások törvényességét Abd el-Krimmel, aki maga nincs nemzetközileg elismerve. A két kormány (francia, spanyol) előzetes feltételei a fegyveres tevékenység megszüntetésére a következők voltak:³⁹

³⁸ A dokumentum megtalálható D.A. Lebegyev: Reszpublika Rif. c. munkájának Fügelékében. D. A. Lebegyev: Reszpublika Rif. Tri dokumenta. 1931. 83.o.

³⁹ *Le Temps*, 1925. április 15.

4.4. Közös spanyol–francia támadás a rifek ellen

- a rifek ismerjék el a szultán fennhatóságát
- Abd el–Krim eltávolítása
- a törzsek lefegyverzése
- fogolycsere
- a francia és a spanyol előrenyomulása biztosítása.

A legfontosabb kérdésben, a Rif Köztársaság *szuverenitásának* jövőjét illetően fennmaradt a nézetkülönbség. A rif delegáció a *szultánnak* csak a *vallási* természetű hatalmát volt hajlandó elismerni. A rifek *független államot* akartak *Abd el–Krimmel* az élen, saját hadsereggel, saját állami szervekkel, széleskörű belpolitikai önállósággal. Ezért utasították el az ellenséges hatalmaknak a szultán legfőbb *világi hatalmát* elismerő követelését. A korábbi évek tapasztalatai alapján a rif vezetők számára is nyilvánvalóvá vált, hogy maga Mulej Juszuf is csak báburalkodó, akinek tevékenysége a protektorátus területén korlátozott, s minden fontos kül– és belpolitikai kérdésben a franciák főmegbízottja Lyautey marsall dönt.

A rifek a leszerelés kérdésében részben értettek egyet az ellenség követeléseivel. Hajlandóak voltak a hadsereg leszerelésére, de az e feletti külföldi ellenőrzés igényét elutasították.

Azerkan külügyminiszter április 18-án a sajtónak tett nyilatkozatában elfogadhatatlannak találta a fogolycserét, s különösen azt, hogy a francia és spanyol csapatok előre nyomulhassanak. Abd el–Krim eltávolítását pedig egyszerűen lehetetlennek vélte, mivel ez a lépés minden további megkérdőjelezett volna.

A franciák és a spanyolok ragaszkodtak az általuk felvázolt lefegyverzés feltétel nélküli elfogadásához. A Le Temps április 22-i száma fenyegető hangú

4.4. Közös spanyol–francia támadás a rifek ellen

vezércikke figyelmeztetett: "amennyiben a rifek sokáig húzzák a tárgyalást, a francia és a spanyol csapatok megindítják a hadműveleteket". A május 2-i számban Painlave hadügyminiszter nyilatkozatában *ultimátimszerűen* kijelentette, hogy a *feltételekből nem engednek*. Az álláspontok a május 6-i tanácskozáson sem közeledtek, a háború kiújulása ezzel elkerülhetetlennek látszott.

A *leszerelési tárgyalások megszakadtak*, s másnap megkezdődött a francia és a spanyol csapatok támadása. Május 22-én Abd el-Krim – látva az ellenfél túlerejét – *beszüntette a fegyveres harcot*. Május 28-án Targuist-ra a franciák katonai támaszpontjára érkezett.⁴⁰ Egyes törzsek ellenállása azonban tovább folytatódott. A gyarmat "pacifikálása" csak az 1930-as évek elején fejeződött be, amikor már Allal al-Fassi kezdeményezésére kialakultak az antikolonialista nemzeti mozgalom első politikai szervezetei.

⁴⁰ 1926. május 27-én Abd el-Krimet maroknyi hű harcosával együtt bekerítették és foglyul ejtették. Volt hadvezérei a franciák és a spanyolok szolgálatába álltak. Később Reunion szigetére száműzték, ahonnan – kalandos módon – Egyiptomba szökött és bekapcsolódott a Maghreb-országok antikolonialista harcába. Marokkó függetlenné válása (1956) után az uralkodó hívására azt válaszolta, hogy addig nem tér haza, amíg ilyen (amerikai) támaszpontok lesznek az országban. 1963-ban Kairóban hunyt el.

V. FEJEZET

A FRANCIA ÉS A SPANYOL MUNKÁSMOZGALOM A RIF HÁBORÚRÓL

5.1. A rif háború és a spanyol munkásmozgalom

Az anuáli vereség sokkolta a spanyol közvéleményt. A lapok – amíg írhattak róla, mert rövidesen cenzúrárt vezettek be a marokkói hadműveletekkel kapcsolatos hírekre – a gazdasági pozíciókkal rendelkező német részvénytársaságok ügynökeit okolták a vereségért.¹

A spanyol kormány határozata a háború folytatására és újabb csapatok Marokkóba küldésére elégedetlenséget váltott ki a lakosság széles tömegeiben. Az elégedetlenség azonban határozott irányítás hiányában nem szerveződhetett tömeges mozgalommá. A szocialista sajtó meghatározása alapján a közömbösség és a letargia egyaránt megfigyelhető volt. Csupán a *Spanyol Kommunista Párt* tett közzé egy általános sztrájkfelhívást, amelyben a háború befejezését követelte. Néhány megmozdulástól eltekintve a felhívás nem talált visszhangra. Baszkföldön azonban 1921. augusztus 21-én *Bilbaoban* egy általános sztrájk robbant ki

¹ Le Temps, 1921. július 24., 25., 26. A francia polgári lap hosszasan idézi a spanyol sajtót.

5.1. A rif háború és a spanyol munkásmozgalom

tiltakozásul a csapatok Marokkóba küldése ellen. A sztrájkban 15 ezer fémmunkás vett részt, s véres összetűzésekre került sor a rendőrséggel. Augusztus 2-án a felkelés áterjedt Zaragozára, ahol a sztrájkolók száma elérte a 40 ezret. A tömegeknek az imperialista gyarmatpolitika elleni fellépése folytatásaként 1921 szeptemberében Baszkföldön a több ezres tömeg megpróbálta megakadályozni a Marokkóba irányított csapatok behajózását.

Miután 1922-ben feloldották a cenzúrát, a vereség okainak feltárását és a felelősök megbüntetését követelte az egész monarchia-ellenes ellenzék a polgári radikálisoktól a szocialistákig. Az ún. "védelmi juntákba" tömörült tisztek – ellentétben a közvéleménnyel – még erőteljesebb Észak-Afrika politikát követeltek.

1922. március 7-ét, az alkotmányos jogok visszaállítását követően a szocialisták aktivitásának fokozódása figyelhető meg. A Spanyolországban kibontakozó széles tömegmozgalomban állásfoglalásukat a *pacifizmus* és az *antimilitarizmus* diktálta. Álláspontjuk megegyezett a "szocialista gyarmatosítás" reformista koncepciójával. Sajnálták, hogy Spanyolország nem tud civilizációs missziót betölteni Marokkóban. Habár 1921 folyamán több alkalommal is szerveztek tüntetést a háború ellen – pl. 1921. május 1-én Madridban került sor tömeges megmozdulásra – a tüntetés nem a gyarmatosítás ellen irányult, hanem csupán a vezető tőkés katonai körök militáns politikáját, annak erőltetlen jellegét ítélte el. A kormányt azért támadták, mert hatalmas összegeket pocsékolt el Marokkóban, a tisztikart pedig azért, mert korruptsága miatt képtelen ellátni feladatát.

1922-től két irányzat körvonalazódott a *Spanyol Szocialista Munkáspárton* belül a Rif háború megítélésében. *Iglesias* csoportja nemcsak a háború, hanem a

5.1. A rif háború és a spanyol munkásmozgalom

katonai hódítás ellen is fellépett és Marokkó azonnali kiűrtését követelte. Prieto a hadsereget azért hibáztatta, mert önkényesen és nem a protektorátusi irányítás szellemében cselekedett. Prieto 1922. november 21-én az anuáli felelősökről folytatott parlamenti vitában egy olyan tehetetlen szervezetnek nevezte a hadsereget, "amely képtelen betölteni misszióját, a hadviselést".²

A párt azonban csupán a propagandaeszközöket vette igénybe a Rif háború elleni harcban. Tömegakciók szervezését nem szorgalmazta, sőt ha mégis kibontakoztak, inkább leszerelni igyekezett azokat. 1923 augusztusában, amikor Malagában a katonák fellázadtak, s megtagadták a hajóra szállást, a szocialisták az eseményt úgy tüntették fel, mint a "felelősségük súlyát nem érző fiatalok meggondolatlan akcióját".³

Spanyolországban a munkásosztály viszonyát a marokkói eseményekhez befolyásolta az, hogy 1921. november 7-én megalakult – az egyesítés után – *Spanyolország Kommunista Pártja* (a továbbiakban *SKP*). A csekély befolyással rendelkező párt – melynek legalitása inkább formális volt – a forradalmi erők nemzetközi előretörése és a spanyolországi társadalmi–politikai feszültségek növekedésének hatására bízott a szocialista forradalom közeli győzelmében. A Rif háborút is ebből a szempontból értékelte és az anuáli vereséget követő felháborodás forradalmasító hatását eltúlozta. Juan Pinazonak a francia szakszervezetek lapjában kifejtett véleménye is ezt tükrözi: "1909 óta Spanyolországban forradalmi helyzet van. Egyrészt a bűnös marokkói kaland, másrészt a katonai és polgári hatalom inkvizícióra emlékeztető elnyomó rendszere a munkások, parasztok és az

² Maria–Rosa de Madariaga: *Le Parti Socialiste espagnol et le Parti Communiste d'Espagne face a la revotte rifaine*. In.: *Abd el Krim et la Republique du Rif*. Maspero, Paris, 1976. 329.o.

³ *El Socialista*. 1923. augusztus 27. Idézi: Maria–Rosa de Madariaga: i.m. 327.o.

5.1. A rif háború és a spanyol munkásmozgalom

értelmiségiek között lázadó szellemmel szított. A háború folytatása egyenlő a forradalommal. Spanyolországban forradalmi szellem él a tömegekben, csak a hívó szót várják."⁴

Ennek megvalósítása érdekében – a Komintern egységfronttaktikájának megfelelően – a munkás-egységfront megteremtésére törekedett. Ezt a folyamatot azonban gátolta a munkásosztály megosztottsága.

1922 folyamán az SKP több alkalommal is nyílt levelet intézett a *Spanyol Szocialista Munkáspárthoz* és az *Általános Munkásszövetséghez* az egységfront kialakítására a Marokkóban folyó háború ellen. Javasolta egy a szocialista párt, a két szakszervezeti központ és az anarchista csoportok képviselőiből álló akcióbizottság megalakítását a háborúellenes harc szervezésére és vezetésére. Ebben hangsúlyozták, hogy "Spanyolország proletariátusának nem szabad részvétlen maradnia, hanem hangot kell adnia a kizsákmányoló bűnös tevékenysége elleni tiltakozásnak. El kell érni, hogy az elnyomott népek mindig számíthassanak a függetlenségükért folytatott harcban az elnyomó nép munkásosztályának segítségére és szolidaritására."⁵

A szocialista párt vezetősége azonban elutasította a kommunisták minden, a háború elleni egységfront megalakítására irányuló kezdeményezését.

Valójában a kommunista párt eltúlozta a forradalmi harc szervezettségét, mivel nem rendelkezett annak megvalósításához elgendő befolyással a tömegek között, alábecsülte az uralkodó osztály erejét, s tudatosságát.

⁴ Juan Pinazo: Abandon du Maroc on la revolution. *Vie Ouvriere*, 1921. augusztus 26.

⁵ KP Spanies Schlagt die Einheitsfront gegen den Krieg in Marokko vor. *Inprekorr*, 1925. június 20. 687.o.

A sorozatos letartóztatások következtében a kommunisták egyötöde sínylődött börtönben.⁶

A kommunista párt cselekvőképességét a párton belüli viták is gátolták. A Kominternnek a gyarmati kérdésben kialakított álláspontja lényegét nem értették meg. Akkoriban még nem gondolták végig a párt taktikájának és stratégiájának számos kérdését sem. Meg kellett birkóznuk egyrészt a régi szociáldemokrata befolyással, másrészt az anarcho-szindikalizmus hatásával. Súlyosbította a helyzetet a pártvezetőségben térthódított antidemokratikus módszerek alkalmazása, a vezetők nem tűrtek el semmiféle konstruktív bírálatot. A balszárny nézeteire rányomta bélyegét a "baloldaliság gzermekbetegsége", s mivel a tömegek szemében ők látszottak az igazi forradalmároknak, a harc 1925-re az utóbbiak javára dőlt el.

A párt képtelen volt összekapcsolni a marokkói háború elleni harcot a belpolitikai problémák megoldásáért folytatott küzdelemmel. Pedig 1922-ben, de főként 1923-ban az országot továbbra is az erjedés állapotában tartó marokkói problémához a szociális és politikai feszültség növekedése járult, amit a sztrájkok elszaporodása is jelzett.

A párt azonban nem talált utat a tömegekhez, s az országban a katonáskodás ellen kialakult gyűlöletet kihasználva a spontán háborúellenességet követte. A kommunista párt az 1914 előtti szocialista baloldal álláspontját képviselte, s ennek megfelelően propagandája középpontjába az antimilitarizmust állította. 1923 májusában két hónapig tartó sztrájk bontakozott ki Katalóniában, ahol a hagyományosan szeparatista katalánok mindvégig szimpátiával kísérték a rif harcokat. 1923 augusztusában Malagában fellázadtak a katonák. A csapatok

⁶ Die Spanier in Marokko. Inprekorr, 1925. április 18. 446–447.o.

5.1. A rifháború és a spanyol munkásmozgalom

megtagadták a hajóra szállást, s Jose Sánchez Barroso tizedes vezetésével megtámadták az elszállításukra kirendelt hivatalnokokat, akik közül egyet megöltek, hármat pedig súlyosan megsebesítettek.⁷

A fokozódó nacionalista megmozdulások, a tömegmozgalmak újabb lendülete, s a spanyol területi és anyagi veszteségek Marokkóban oly mértékben kiélezték a társadalomban már amúgy is meglevő feszültségeket, hogy az uralkodó osztály a régi módon már nem tudta hatalmát fenntartani. Válaszként a jobboldal keménykezű politikát követelt, amiben támogatta a tisztikar is. Amikor ismertté vált, hogy az anuáli vereség okait vizsgáló bizottság a tisztikart elmarasztaló jelentését 1923. szeptember 20-án a cortes elé terjeszti, a jobboldal cselekedett. Nem véletlen, hogy éppen Katalónia lett a Primo de Riverát hatalomra juttató katonai puccs színhelye. A kommunista pártot betiltották, a szocialisták viszont megőrizték legalitásukat, sőt egyes vezetőik együttműködtek a diktatúrával.

1924-re megváltozott a kommunisták véleménye a rifek harcának jellegéről. A sorozatos győzelmeknek nemzetközi visszhangja volt, de korábban alig akadt olyan, aki Abd el-Krim harcát igazságosnak tekintette. A gyarmati népek antikolonialista harcának marxista-leninista megközelítését a párt még nem tette magáévá. A rifek antikolonialista küzdelmét az imperialista hatalmak vetélkedésének függvényében szemlélték, s nem a nemzetközi forradalmi mozgalom komponenseként fogták fel.⁸

A kommunisták is úgy vélték, hogy a Marokkóban folyó háború az angol-francia imperializmus közötti konfliktus, amelyben a spanyol katona a brit birodalom érdekéért harcol, Abdel Krim pedig a francia politika ügynöke.

⁷ Maria-Rosa de Madariaga: i.m. 329.o.

⁸ Értékelésük szerint az egész fegyveres ellenállás "néhány hegyi törzs műve", Abd el-Krim pedig egy átlagos törzsfőnök, aki a fegyvereket a franciáktól szerzi be.

5.1. A rif háború és a spanyol munkásmozgalom

1924-ben a rif problémának – benne Abd el-Krim szerepének – az átértékelése megtörtént. Már nem csupán marokkói belső ügyet, törzsek vetélkedését látták benne, hanem *antikolonialista nemzeti küzdelemnek* minősítették.

Korábban a spanyol imperializmus is csak néhány időnként fellázadt, egység és politikai célok nélküli törzs szembenállásával találkozott. "Abd el-Krim megjelenése az afrikaiak élén a probléma minden oldalát módosította. Abd el-Krim a rif függetlenségi mozgalom vezetője."⁹

A kommunisták változtattak álláspontjukon, hangsúlyozták a *gyarmati népek és az európai proletárok természetes szövetségét* az imperializmus elleni küzdelemben. "A gyarmatosítók veresége nagyon meggyengíti a spanyol proletariátus kínzóit és ellenségeit. Fontos szerepet játszanak a félsziget dolgozó népének a felszabadulásában. A gyarmati népek, az európai proletariátus természetes szövetségesei offenzívában vannak."¹⁰

A kommunisták álláspontjában bekövetkezett változás a gyarmati népek és az európai munkásosztály viszonyának megítélésében is tükröződött. Elismerték a függetlenségükért harcoló népek *antiimperialista öpotenciálját*, s az európai proletariátus természetes szövetségeseinek tekintették őket.

⁹ J. A. R. : Les Espagnoles au Maroc. Cahiers du bolchevisme, 1925. április 10. 98.o.

¹⁰ La défaite de Primo de Rivera du Maroc. Inprekorr, 1924. szeptember 17. 714.o.

5.2. A háborúellenes munkásmozgalom kibontakozása Franciaországban

Bár a spanyol munkások háborúellenes megmozdulásai is jelentősek, a *Francia Kommunista Párt* (a továbbiakban *FKP*) vezette munkáságnak még nagyobb eredményeket sikerült elérnie. A *jaures*-i antiimperialista hagyományok, az *FKP* parlamenti képvisellete erősebb bázist teremtettek a marokkói háború nyomán kibontakozó következetes antimilitarista harchoz.

A kommunisták érdeklődését a marokkói rifek harca iránt két tényező váltotta ki, illetve növelte meg: az egyre határozottabb francia katonai akciók és a Komintern bírálatai a kommunista pártnak a gyarmati kérdésben képviselt elvi és gyakorlati politikájáról.

A francia kommunisták 1924 őszén – még a francia katonai beavatkozást megelőzően – nagy visszhangot kiváltó módon hozták a közvélemény tudomására, hogy kinek az oldalán állnak a marokkói háborúban. Szeptemberben a párt nevében *Pierre Semard*¹¹ és *Jacques Doriot* táviratot küldött Abd el-Krimnek. Ebben a kommunisták üdvözlik a marokkói népnek a spanyol imperialisták fölötti győzelmét. Gratulálnak a rif vezetőnek, remélve, hogy a spanyol imperializmus felett aratott végső győzelme után a francia és az európai proletariátussal szövetségben folytatni fogja a harcot valamennyi imperializmus, köztük a francia ellen is, a marokkói föld teljes felszabadításért.¹²

¹¹ Pierre Semard az FKP Központi Bizottságának első proletár származású titkára. 1925-ben jelent meg Párizsban a "La guerre du Rif" c. munkája, amelyben a kommunista pártnak a Rif háború kérdésében elfoglalt álláspontját vázolja fel.

¹² P. Szemár: Vojna v Marokko. Leningrad, 1925. 59.o.

5.2. A háborúellenes munkásmozgalom Franciaországban

E távirat az első dokumentum, amely a kommunisták határozott kiállását bizonyítja Abd el-Krim és a Rif felkelők mellett.

A francia kapitalizmus 1924-től rohamosan fejlődött, emelkedett az áru- és tőke kivitel, de mindez a monopóliumok tulajdonosai, a finánc tőkések uralmát erősítette. Velük szemben a kommunista párt felkarolta a néptömegek leghalaszthatatlanabb követeléseit. Síkra szállt gazdasági és szociális rendszabályokért, a békés külpolitikáért és küzdelmet indított a kolonialista előítéletek felszámolásáért. Megfogalmazódott a gyarmati népek kizsákmányolását "törvényesítő" *Code de l'indigénat* ("bennszülött-törvénykönyv") eltörlésének követelése is. A Rif háború idején a gyarmati kérdésben már a Komintern által meghatározott szellemi és politikai irányvonal követésére törekedett. Támogatta a francia gyarmatok népeinek nemzeti függetlenségért folytatott harcát. (1925-ben Szíriában is nemzeti felszabadító háború kezdődött.)

Az FKP-n belüli irányzatok között 1922-ben lezajlott harc után 1924-re létrejöttek – miután az oportunizmus jelentős vereséget szenvedett – annak feltételei, hogy a párt életében új szakasz kezdődjék.[3]

Már a francia agresszió előtt, 1925 februárjában a kommunisták progresszív álláspontot foglaltak el a Marokkóban folyó spanyol-rif háború értékelésekor. A kommunista pártnak az 1924. májusi választások után lehetősége nyílt a parlamenten keresztül az antimilitarista propaganda terjesztésére. A párt először indult a parlamenti választásokon és közel 900 ezer szavazattal 26 képviselői helyet

5.2. A háborúellenes munkásmozgalom Franciaországban

szerzett.¹³ A győzelmet az ún. *baloldali blokk* vívta ki, a radikálisok alakítottak kormányt, amelyet a szocialisták is támogattak. A kommunista párt így Marokkó kapcsán esett át a parlamenti tűzkeresztségen. Offenzív magatartást tanúsított és a nemzetgyűlést jól használta fel politikája, ideológiája propagálására.

Már 1925 februárjában a Marokkóban állomásozó francia csapatok költségeire kért 850 millió frank összegű hitel ellen szavaztak. A parlamenti képviselők – *Doriot, Cachin, Berton* – június folyamán több alkalommal követelték, hogy a kormány tárja fel a marokkói kaland indítékait és vonja felelősségre a Marokkóban döntő befolyással rendelkező bankárokat és katonai köröket.

A kommunista sajtó felhívta a munkások figyelmét arra, hogy a kormány eltitkolja az igazságot a Marokkóban folyó hadiállapotokról. Az *FKP* határozottan elutasította a kormány minden próbálkozását a francia tőkéseknek "*humán civilizátorként*" való beállítása, a háború kirobbanásában a felelősségnek a rif törzsekre történő hárítása érdekében tett lépéseit. A *Heriot-kormány* ugyanis az Abd el-Krim "*agressziója*" elleni *védelmi hadműveletnek* tüntette fel a Rif háborút.

A kommunisták kampánya a polgári politikai közvéleményben, de a szocialisták körében is nagy felháborodást váltott ki. A radikálisok "*Moszkva ügynökei*"-nek nevezték a kommunistákat és hazaárulással vádolták őket. A

¹³ A baloldali blokk pártjai közül a Radikális Párt 139 helyet szerzett a parlamentben. Az SFIO 105-öt, a szocialista-republikánusok 44-et. A legtöbb kommunista képviselőt Párizsban választották meg – 16 mandátum, míg vidéken összesen 10 (az egész országban 26).

Sz. N. Gurvics: *Rabocseje dvizsenyije i levij blok vo Francii (1921–1926)*. Moszkva, 1967. 63.o.

szocialisták azt rótták fel nekik, hogy miközben az internacionalizmus mellett tesznek hitet, Marokkóban a nacionalizmust tárnogatják.

A kommunisták válaszul – élve képviselői jogaikkal – a parlamentben követelték, hogy a kormány hozza nyilvánosságra a birtokában levő bizonyítékokat a kommunisták "árulására" vonatkozóan. Június 23-án Doriot az FKP-t ért fenyegetésekre reagálva kijelentette: "Mindenkit arról akarnak meggyőzni, hogy a marokkói háborúban a kommunisták a bűnösök, hogy ők készítették el Abd el-Krim tervét. Mi meg vagyunk győződve igazunkról, amikor teljes erővel harcolunk a háború ellen. Folytatni fogjuk propagandánkat mindannyiuk akarata ellenére."¹⁴

Hasonlóan vélekedett a kommunisták által elfoglalt pozícióról Semard: "Valamennyi megtorló intézkedés nem a kommunisták ellen irányul, hanem a munkásosztály és részben a gyarmati népek ellen, akiknek bűne az, hogy emberi jogaikért és függetlenségükért harcolnak."¹⁵

A pártvezetés elvi álláspontja és kritikus magatartása is jelzik, hogy a kommunisták fokozatosan eltértek a szociáldemokrata hagyományoktól a gyarmati kérdésben. Elvetették a "civilizációs küldetés" elvét, és a napi politikai harcokban is támogatták a gyarmati népek küzdelmét. Fellépéseik nyomán pedig a tagságban is mind jobban tudatosult a *gyarmati kérdés fontossága*. Az I. világháború utáni győztes Franciaország kiterjedt nacionalista légkörében egyáltalán nem volt könnyű ilyen nézeteket propagálni, még a munkások körében sem. Ez is részét képezte azonban annak a tudatos offenzívának, amelyet – a Komintern irányelveit

¹⁴ P. Szemár: i.m. 65.o.

¹⁵ P. Szemár: i.m. 67.o.

figyelembe véve — a párt baloldala indított a szociáldemokrata szervezeti és ideológiai hagyományok ellen. Ennek a küzdelemnek fontos területe volt a gyarmati kérdés.

Áttörés volt tapasztalható a *gyarmatosító ország proletárforradalma* és az *antikolonialista mozgalom* viszonyának megítélésében is. Elvetették azt a téves nézetet, hogy a gyarmatok antikolonialista erőinek csak a gyarmatosító ország győztes szocialista forradalma után van esélye a győzelemre: "Téves álláspont az, hogy meg kell várni a kommunista forradalom győzelmét. Európában ahhoz, hogy felszabadítsuk a gyarmati népeket az imperialista iga alól ... A gyarmati népek nacionalizmusa nem reakciós, az ő harcuk az európai proletariátus felszabadító harcát segíti."¹⁶

1925 tavaszára Marokkó miatt már a szocialisták is kritikus álláspontra helyezkedtek szövetségeseikkel, a radikálisokkal szemben. Nyugtalanok voltak amiatt, hogy a hadműveletekről, azok méreteiről nem kaptak korrekt tájékoztatást. *Frontanier* képviselő a parlament 1925 február eleji ülésén a *Népszövetség* bevonásával az Abd el-Krimmel való tárgyalásra szólította fel a kormányt.¹⁷

A szocialista vezetés magatartását befolyásolták a közvélemény aggályai, amely szerint a Marokkó körüli imperialista vetélkedés *világháborús tűzfészekké* teszi a térséget. Kritikai megnyilatkozásaik mellett pacifista szólamok hangoztatásával próbálták semlegesíteni a háborúellenes közvéleményt.

A kommunista párt által kiadott felhívások mindegyike is egyértelműen a háború *imperialista jellegét* hangsúlyozta. "A háború a bankárok háborúja, a

¹⁶ El Djazairi: Le Parti communiste et la question coloniale. Cahiers du bolchevisme, 1925. január. 475.o.

¹⁷ Charles-Robert Ageron: Les socialistes français et la guerre du Rif. In: Abd el-Krim et la République du Rif. 278.o.

gyárosok háborúja, akik profitot kovácsolnak a halálból. ... Mint annak idején Agadír, most Marokkó is konfliktusokat szít a zsákmányra éhes imperialisták között, akik civakodnak a koncon."¹⁸ – hangzott el egy párizsi munkásgyűlésen.

A kommunisták eltúlozták az imperialista hatalmak között fennálló ellentéteket. Úgy ítélték meg, hogy a rif felkelés felújítja az Észak–Afrika felosztásával kapcsolatos hagyományos imperialista ellentéteket. Ez viszont újabb konfliktusokat és olyan feszült nemzetközi bonyodalmakat idézhet elő a rivalizáló nagyhatalmak között, amely könnyen világháborúba torkollhat.

1924–25-ben azonban más volt a nemzetközi helyzet, mint 1913–14-ben. Az első világháború után a győztes imperialista hatalmak Németország és szövetségesei rovására – egy időre – rendezték ellentéteiket a Mediterrán térségben is. A 20-as évek közepére elült a háborút fenyegető forradalmi megmozdulások vihara, beköszöntött a kapitalizmus részleges és viszonylagos stabilizációjaként emlegetett időszak.

Az első világháború után a győztes imperialista hatalmak Németország és szövetségesei rovására – egy időre – rendezték ellentéteiket a Mediterrán térségben is. A 20-as évek közepére elült a háborút követő forradalmi megmozdulások vihara, beköszöntött a kapitalizmus részleges és viszonylagos stabilizációjaként emlegetett időszak. A stabilizáció mindenekelőtt a tőkés országok gazdasági és politikai helyzetének konszolidálódásában fejeződött ki. Politikai téren helyenként a szocialisták támogatta szilárd hatalom jött létre. Tény azonban, hogy a nemzetközi helyzet alakulását befolyásolták a versailles–washingtoni rendszerből fakadó ellentétek, amelyek tovább fokozták annak ingatagságát.

Marokkó nem szerepelt a béketárgyalásokon a vitatott problémák között.

¹⁸ Manifest des Pariser Arbeitskongresses. Inprekorr, 1925. július 18.sz. 811.o.

Spanyolország nem volt igazi vetélytárs Franciaország számára, Anglia várakozó magatartása pedig 1924-ben határozottan megváltozott.

Ez a hibás nézet szolgált alapjául annak az *FKP*-n belüli ultrabalos tévedésnek a jelszavául, amely a háború polgárháborúvá történő átalakítását hirdette meg. A Komintern Végrehajtó Bizottsága 1926. márciusi ülésén ezt súlyos politikai hibának minősítette. Rámutatott, hogy a Rif háború nem világháború, amely az imperialista világrendszer válságából született, hanem gyarmati háború.¹⁹

¹⁹ Resolution sur la question française. La Correspondance internationale, 1926. május 25. 706.o.

5.3. A marokkói háború elleni harc megszervezése:

az akcióbizottság tevékenysége

Az 1925 áprilisában *Maurice Thorez* vezetésével megalakult *hánorúellenes akcióbizottság* kettős céllal jött létre: a munkások életfeltételeinek javítására, valamint a *Marokkóban* és *Szíriában* folyó igazságtalan gyarmati háború ellen. Csatlakoztak hozzá az ifjúkommunisták, a *CGTU*, a *Volt Frontharcosok Szövetsége*, a *Clarte (Világosság)* köré tömörült értelmiségiek és a *Hadiözvegyek Szövetsége*.

1925. május 14-én "*Franciaország és a gyarmatok munkásságához és parasztságához*" intézett felhívásában feltárta a mozgalmat kiváltó okokat és megjelölte a célokat. Rámutatott a kapitalista rendszer és a háború közötti összefüggésre, a nagybankokat és a katonai klikkeket vádolva felelősséggel a háború kirobbantásáért. Felszólította a dolgozókat, hogy minden erejükkel akadályozzák meg ezt az újabb "*vérfürdőt*". Élesen vetette fel a szocialista vezetők felelősségét, akik megtagadva a *jaures-i* hagyományokat a hadihitelek megszavazása mellett álltak ki.

A mozgalom céljait a megfogalmazott követelések is jelezték: *azonnal béke* a rifekkel, *fraternizáció* a francia és a rif katonák között, a *Rif Köztársaság* elismerése, *Marokkó kiürítése*, és a gyarmati népek *önrendelkezési jogának* elismerése.²⁰ A felhívás rámutatott ugyan arra, hogy a "*költséges háború*" a dolgozó

²⁰ Idézi: Jacques Jurguet: *Éa revolution nationale algérienne et le Parti Communiste francais*. 2. K.. Paris, 1974. 255.o.

osztályok szociális helyzetét rontja, de a jelszavak mögött még nem szerepeltek a munkások anyagi helyzetét javító követelések.

Az akcióbizottság tagjai a hadseregben is aktív háborúellenes kampányt folytattak. A kommunista ifjúság aktivistáit is bevonva a háborút elítélő arab és francia nyelvű röpiratokat terjesztettek a Marokkóba irányított katonák között a laktanyákban, a vonatokon és a hajókon. A katonai szerelvények egyre gyakrabban az Internacionálé éneklésével, a gyors békekötés követelésének proklamálásával indultak el.²¹

A kormányt és a polgári közvéleményt leginkább a hazaárulásnak tekintett fraternizáció nyugtalanította. 1925 nyarán több hajón történt kisebb–nagyobb különböző motivációjú zendülés. A Courbet és Provence nevű hajókon az ellátás romlása váltotta ki elégedetlenségüket. A Strasbourgban viszont a lázadásnak kimondottan politikai oka volt: a háborúellenesség.

Renleyben pedig május 21–én 600 fiatal az Internacionálét énekelve és háborúellenes jelszavakat hangoztatva vonult a laktanyába. 1925. június 1. és 1926. július 31. között a katonai bíróságok 1371 ítéletet hoztak háborúellenes megnyilvánulások (parancsmegtagadások, tüntetéseken való részvétel stb.) miatt.²² A katonai parancsnokság kénytelen volt visszavonni a frontról azokat az egységeket, amelyek nem akartak harcolni, vagy fraternizáltak a rifekkel.

A fraternizáció propagálásakor a kommunisták az ismert lenini célokat hangoztatták: az imperialista háborút át kell alakítani osztályháborúvá, polgárháborúvá. Alapvetően tehát *osztályharcos jellegét* emelték ki, fraternizálni a

²¹ P. Szemár: i.m. 65.o.

²² Jacques Varin: Jeunes Comme J.C. Sur la jeunesse Kommuniste de 1920. a 1939. Paris, 1975.

kizsákmányolás ellen. Ennek túlhangsúlyozását nyilvánvalóan a munkásmozgalomban még erősen ható, a háború osztályalapnélküliségét valló pacifista háborúellenesség motiválta. Újszerű volt abban is, hogy erőteljes *gyarmatosításellenesség* jellemezte. Alapvető célja nem az volt, hogy lövészárkok barátkozást érjenek el vele, hanem, hogy lázadást szítsanak a háború ellen, *növeljék a forradalmi szellemet*. Mint harci formát mobilizáló tényezőt, a Komintern is támogatta.

Az akcióbizottság tevékenysége széles területet fogott át. Külön propagandát fejtettek ki a nők, és a gyarmati népek irányában. A nők első ízben tartottak nagygyűlést, ahol a marokkói háború gyors befejezését, a *Rif Köztársasággal* való mielőbbi békekötést követelték. A résztvevők többségét világháborús özvegyek és olyan anyák adták, akik fiai Marokkóban harcoltak. A francia csapatok hazatérését, s azok felelősségre vonását sürgették, akik gyermekeiket kényszerítették azt a "francia földet megvédeni", amelyet semmi veszély nem fenyegetett. Megválasztották a kormányhoz menesztendő küldöttséget, amely június 7-én egy beadvánnyal fordult *Herriot* miniszterelnökhöz. Ebben megfenyegették a kormányt, hogy a munkásosztállyal együttműködve energikus tettekkel képesek, ha kell, kényszeríteni is a békekötésre.²³

A nagy visszhangot kiváltó esemény újabb lendületet adott a megmozdulásoknak. Az akcióbizottság még májusban megszervezte az első *tömegdemonstrációkat*. 16-án mintegy 15 ezer dolgozó tiltakozó gyűlésére került sor a *Luna-parkban*, 24-én, a *Kommün mártírjai* emlékére 60.000 párizsi tett hitet a forradalmi hagyományok folytatása mellett, s egyben háborúellenességének is hangot adott. Augusztus 2-án pedig – Franciaország világháborúba lépésének

²³ P. Szemár: i.m. 62.o.

5.3. A marokkói háború elleni harc megszervezése

évfordulóján – az országszerte megrendezett tüntetések, gyűlések jelszava a tanulságra hívta fel a figyelmet: "Ne kövessük el az 1914-es év hibáit."²⁴

Az akcióbizottság tevékenysége eredményeképpen 1925. július 4–7. között ülésezett Párizsban a *Párizs és környéke területének munkáskongresszusa*, amelyen 2470 küldött vett részt – köztük számos nem kommunista is – több, mint egymillió munkás képviselőjében. A kongresszus egy kiáltványt tett közzé: amelyben rámutatott arra, hogy a "marokkói kaland" pénzügyi terheit – akárcsak 1914–1918-ban a munkások és a parasztok viselik, s ugyanúgy közülük kerülnek ki az áldozatok is.²⁵ Döntés született egy marokkói vizsgálóbizottság felállításáról. Működését a franciaországi katasztrofális helyzet is indokoltta tette.

A marokkói és szíriai gyarmati háború idejére esik a pénzügy válsággá tetőpontja a világháború utáni időszakban. Az állami költségvetés krónikus deficitje a külső és belső eladósodásban, az infláció viharos növekedésében, újabb drágulási hullámban jelentkezett. A Marokkóban és Szíriában folyó háború is hozzájárult a többmilliárdos deficit növekedéséhez.

A Herriot-kormány megpróbált néhány tökeellenes rendszabályt bevezetni, így többek között megkísérelte a nagytőke megadóztatását. Mivel ez kudarcba fulladt, az ország pénzügyi helyzete tovább romlott – 1925-ben már 400 milliárdos adósságállománya volt a francia államnak – Caillaux pénzügyminiszter egy újabb támadást indított a kisemberek ellen, ezzel a munkásokra, a parasztokra és a középosztályhoz tartozókra hárítva a terheket (adóemelés, béradó fenntartása, stb.).

²⁴ N. Le Guennec: *Le Parti Communiste français et la guerre du Rif. Mouvement social.* 1977. 78.sz. 43.o.

²⁵ *Manifest des Pariser Arbeitskongresses.* Inprekorr, 1925. július 18.sz. 811.o.

5.3. A marokkói háború elleni harc megszervezése

A drágaság fokozódása, a munkaidő meghosszabbodása, az életkörülmények fokozatos romlása kétszeresen is sürgette az egzisztenciális problémákkal küszködő alsóbb rétegek összefogását, szervezett fellépését a baloldali blokk külpolitikájával szemben.

A kongresszuson a háború elleni jelszavakat már összekapcsolták a dolgozók közvetlen követeléseivel.

Ugyanakkor élesen bírálja a reformista vezetők magatartását, akik szavakban ugyan elítélték a háborút, s jóváhagyták az akcióbizottságokat, de soraiba mindezidáig nem léptek, s passzív magatartásukkal végül is támogatták a kormány politikáját.

A mozgalom célja, amint azt a felhívást záró jelszavak is bizonyítják, tartalmában bővült. A tömegek mindennapi gondjainak növekedése kedvezőbb lehetőséget teremtett az egységfront létrehozásához, szélesebb rétegeket tett érdekeltté a küzdelemben. Olyanokat is, akiknek a gyarmati kérdésről még hagyományos szocialista nézetei voltak. Ugyanakkor azokat is közelebb juttatta a tömegek mindennapi gondjaihoz, akik kizárólag az antimilitarista propaganda fontosságát hangsúlyozták.

5.4. A háborúellenes harc és az egységfront fejlődése

Az akcióbizottság célja volt az is, hogy a háborúellenes mozgalom szervezésekor – a Komintern egységfronttaktikájának megfelelően – Franciaország határain belül megteremtse az egységfrontot a reformista CGT-hez tartozó dolgozókkal és a szocialistákkal.

A szocialisták nem mutattak hajlandóságot az egységfront kialakítására. Határozott antikolonialista álláspont hiányában, reformokkal akartak a gyarmatok helyzetén javítani. A jaures-i "civilizációs misszió" elméletére hivatkozva elismerték Franciaország jogait és "kötelességeit" a "kultúrátlan" népek felett. Ebből fakadt az az álláspontjuk, hogy nem ismerték el a Rif Köztársaságot, a marokkói nép önrendelkezési jogát, s nem követelték a francia csapatok Marokkóból történő kivonását sem.²⁶

A két munkáspárt között fennálló elvi nézetkülönbségek ellenére volt egy közeledési pont, amely az egységfrontot elősegíthette volna: a marokkói helyzet békés úton történő megoldása, az Abd el-Krimmel folytatandó tárgyalások révén.

Az FKP május 19-i ülésén megállapították, hogy a szocialista pártban van egy baloldali háborúellenes áramlat. Ezt figyelembe véve a munkásegység megteremtésének feladatával létrehozták a munkásegység-bizottságot.

A gyarmatosítás bizonyos szocialista hívei és a reformista szakszervezetek

²⁶ Az SFIO is elfogadta a Hamburgban 1923-ban hozott határozatot, amely a gyarmati népek számára a szabadság és önállóság olyan mértékét ismerte el, amelyet fejlődésük el tud viselni. Elérendő célként a gyarmatok emancipációja fogalmazódott meg.

5.4. A háborúellenes harc és az egységfront fejlődése

vezetőinek egy része nyíltan a háborút üzenő kormányok politikáját támogatta. Másik csoportjuk háborúellenes, pacifista szólamok hangoztatásával próbálta megnyerni a dolgozók tömegeit, ezzel semlegesítve antiimperialista törekvéseiket. A parlamenti szocialista frakció két részre szakadt: a kormány háborús politikáját továbbra is támogatók és a "szakítás" hívei. Az 1925. június 23-i viharos parlamenti ülésen a kormányfő a *Kominternt* vádolta a háborúért, *Pierre Renaudel* szocialista képviselő bírálta a kormányt és magyarázatot kért a hadi cselekmények kiterjedéséről, azok jellegéről.²⁷ A képviselők többsége mégis további bizalmat szavazott a kormánynak, mert az békét ígért.

"Akik korábban a "baloldali blokk" szilárd támaszát adták, most képtelenek voltak bírálni tevékenységét azért, hogy befolyásukat továbbra is meg tudják tartani a munkások körében."²⁸ A szocialisták magatartását meghatározta az is, hogy munkáspárt révén tartaniuk kellett a *belső szociális problémáktól*, és a nemzetközi helyzet bonyodalmaitól is. Politikai magatartásukban kénytelenek voltak figyelembe venni a dolgozók körében, de a pártban is megnyilvánuló elégedetelenséget, ezért időnként kénytelenek voltak kompromisszumra hajlani. "A szocialista párt teste ellentmondásba került a fejével." – jellemezte a pártban 1925-ben kialakult helyzetet *Pierre Semard*.²⁹

Az *ideológiai különbségek* ellenére tehát a szocialista munkások legöntudatosabb része résztvett az akcióbizottság által szervezett háborúellenes

²⁷ P. Szemár: i.m. 56.o.

A parlamenti ülés vitája ellenére végül a szocialista képviselők többsége (160 fő) a kormánynak további bizalmat szavazott. 40 fő tartózkodott a szavazástól, és mindössze 2 fő szavazott ellene.

²⁸ Die kommunistischen Jugendverbände Europas und das EKKJ! an die arbeitende Jugend! Inprekorr, 1925. június 20. 685.o.

²⁹ P. Szemár: i.m. 58.o.

5.4. A háboriellenes harc és az egységfront fejlődése

tüntetéseken, nagygyűléseken. A munkásgyűlések az *FKP* kísérletei voltak az egységfront "alulról" történő kialakítására. Bár sikere tagadhatatlan, tartóssága már vitatható, hisz hosszabb távon nem oldotta meg a problémát a szocialista vezetés mindvégig elutasító magatartása miatt.

5.5. A háborúellenes egységfront és a szakszervezeti mozgalom

A munkásegységfront kialakítását Franciaországban a szakszervezeti mozgalom megosztottsága is gátolta. Újraegyesítésükért régóta folyt a kampány, de különösen a Komintern V. és a Vörös szakszervezeti Internacionálé III. Kongresszusa (1924) után gyorsult fel a folyamat. A reformista szakszervezeti vezetők minden alkalommal elhatárolták magukat az egységtől, azzal, hogy nem kívánnak Moszkva irányítása alá kerülni, s továbbra is önálló, független politikát akarnak folytatni. Május 27-i manifesztumában a CGT vezetősége kinyilvánította, hogy Abd el-Krimet – néhány törzs vezetőjét – nem tartja az egész marokkói nép képviselőjének, így a kommunisták taktikájával és módszereivel sem ért egyet.³⁰

A CGT többször próbált közös háborúellenes akciókat kezdeményezni. Ahogy azonban a szocialista vezetés elutasította a kommunistákkal való együttes fellépést, úgy a CGT is ezt tette a CGT javaslatával. 1925 májusában "Le a marokkói háborúval" címmel nyílt levéllel fordult a CGT-hez egy közös tömegmozgalom megszervezésére, tiltakozásul a francia kormánynak a Rif Köztársaság ellen megindított háborúja miatt. "Ez az újabb marokkói háború azoknak a gyarmati expedícióknak a hosszú sorát folytatja, amely ellen a francia proletariátus mindenkor joggal emelte fel élesen a szavát.³¹ A nyílt levél amellet, hogy kiemelte a marokkói háború imperialista jellegét, hangsúlyozta, hogy "szégyenletes támadás a népek önrendelkezési joga ellen". Utalás történt arra is,

³⁰ Le Peuple, 1925. V. 27.

³¹ Offener Brief de CGTU au die CGT. Inprekorr, 1925. május 30. sz. 601.o.

5.5 A háborúellenes egységfront és a szakszervezeti mozgalom

hogyan passzív magatartásuk esetén a szakszervezetek is felelősek lesznek a szabadságukat, s jogaikat védő Rif nép elleni háborúban elesett katonák haláláért. "A hallgatás azt jelenti, hogy bűnrészességet vállalnak a Rif nép legyilkolásában."³² Ennek megakadályozása végett a CGTU híven a forradalmi elvekhez felszólított minden forradalmi szervezetet, a szakszervezeteket és az egész proletariátust az összefogásra, a marokkói háborúért felelős kormányok elleni harcra.

A kibontakozó háborúellenes mozgalomnak új lendületet adtak a CGTU által kezdeményezett munkáskongresszusok. A július 5-i Párizs és Párizs környéke területének munkáskongresszusán Faure Brac, a Citroen gyár dolgozója egy 24 órás általános sztrájk megszervezését javasolta azzal a céllal, hogy "felrázzák a munkásosztályt az egész országban."³³ A kongresszus egyhangúlag megszavazta a javaslatot, és felhívással fordult az ország dolgozóihoz.

A mozgalom vidékre történő kiterjesztésével Franciaország nagyobb városaiban is munkás–paraszt gyűlésekre került sor, ami szintén az egységfront tömegkapcsolatainak kiszélesítését szolgálta.

A célok bővülését nem volt könnyű elfogadtatni magában a pártban sem. Sokakban élt az illúzió, hogy a sztrájk önmagában elegendő a háború megállításához. Akik ezen az állásponton voltak, eltúlozták a tömegek háborúellenességének mélységét, nem számoltak a gyarmati háborúhoz fűződő, még a munkások körében is ható francia "civilizációs misszió" mítoszával. A helyes álláspont, amelyet Maurice Thorez képviselt különösen szenvedélyesen, az volt, hogy a tömegmozgalom legyen egy szervezett demonstráció a rifek támogatása mellett, tiltakozás a háború ellen, de a kormány bel- és főként szociális politikája

³² Offener Brief de CGTU an die CGT. Inprekorr, 1925. május 30. sz. 601.o.

³³ Offener Brief de CGTU an die CGT. Inprekorr, 1925. május 30. sz. 601.o.

5.5 A háborúellenes egységfront és a szakszervezeti mozgalom

ellen is.³⁴ A párt és a *CGTU* vezetésének marxista–leninista magva (*Maurice Thorez, Pierre Semard, Gaston Monmousseau*) tudatosan magáévá tette ezt az álláspontot és arra törekedett, s ezt igyekezett elfogadtatni, hogy minél szélesebb tömegek kapcsolódjanak be a mozgalomba. *Thorez* egyik beszédében erről a következőképpen szólt: "A szocialista munkások érdekei állnak legközelebb a kommunista munkásokéhoz, mivel ugyanazok a kérdések foglalkoztatják őket, amelyek felé a kommunista munkások figyelme is irányul. Ezért a szocialista munkásokat kell megnyerni – és nem reformista vezetőikkel keresni a megegyezést."³⁵

Nem olyan sztrájkot akartak, amely egy aktív kisebbség hangos és kellően elő nem készített akciója lenne, s olyat sem amelynek fő célja kizárólag az anyagi követelésekre irányulna. Az ösztönösséget a lehető legnagyobb mértékben kizáró, ugyanakkor a tudatosság lehető legmagasabb fokán álló politikai sztrájkot terveztek. Ennek realizálására nem csupán a reformista hagyományokkal kellett megküzdeniük, hanem a francia szakszervezeti mozgalomban ugyancsak jelentős befolyással bíró *anarchoszindikalizmussal* is. Az anarchisták próbálkozásai a *CGTU* bomlasztására megerősítette a *CGT* hívek reményét abban, hogy a szakadás útján sikerül likvidálni a forradalmi szakszervezeti mozgalmat. Ugyanakkor a *CGT*-ben is kialakulóban volt egy *baloldali irányzat*, amely aktivistái elsősorban a munkásosztály érdekeiért küzdöttek, és nemcsak a kommunisták izolálásáért. A *CGT* vezetők opportunistá politikája, a *CGTU*-val való tárgyalások állandó visszautasítása arra készítette őket, hogy határozottabban lépjenek fel az egység és az egységfront kialakulásának a támogatására. A szocialista, vagy a *CGT*-hez

³⁴ Georges Oved: *La gauche française et le nationalisme marocain*. Paris, 1984. 262.o.

³⁵ Maurice Thorez: *Az egységfront taktika*. In: Maurice Thorez: *Válogatott beszédek és írások*. Szikra, 1952. 14.o.

5.5 A háborúellenes egységfront és a szakszervezeti mozgalom

tartozó dolgozók hangulatának fejlődése kifejezésre jutott több helyi *SFIO* csoport és *CGT* szervezet állásfoglalásában, amelyek határozottan a marokkói háború ellen nyilatkoztak.

1925 májusában a *CGTU* vezetősége már elégedetten vette tudomásul *Gironde*, *Haute-Garonne* és *Rhone* megyék reformista szakszervezeteinek a marokkói háború és a kormány elleni kezdeményezéseit. Úgy tűnt, hogy van mire alapozni az egységfrontot. Jelszóként a *CGTU* az azonnali békét és Marokkó azonnali kiűrtését javasolta.³⁶

Július és október között több tucat regionális munkáskongresszust tartottak az ország nagyobb városaiban (*Marseille*, *Lyon*, *Lille*, stb.)

Ezekén az országos célkitűzések támogatása mellett az egyes szakmák, társadalmi rétegek speciális követeléseit is megfogalmazták. Így pl. a pedagógusok követelték a sztrájkjogot az állami alkalmazottaknak is, a gyarmatokról származók részére pedig politikai jogokat. Nekik az általános sztrájk megszervezése jelentette az első nagy politikai harci élményt. Sokan ekkor csatlakoztak a *CGTU*-hoz és a *Kommunista Párthoz*. A gyűléseken támogatták a 24 órás sztrájk bevezetését.

A nyár folyamán a *CGTU* kezdeményezésére találkozott a két szakszervezet vezetősége és a munkásegység megteremtéséről tárgyalt. Megegyezniük azonban nem sikerült. A *CGTU* viszont lehetőséget kapott, hogy képviseltesse magát a *CGT* kongresszusán.

1925 szeptemberében egyidőben ülésezett a *CGTU* és a *CGT* kongresszusa, s mindkettőn felvetődött a marokkói és a szíriai háború kérdése. A résztvevő 1800 küldött közül – 118 szervezet nevében – sokan az általános sztrájk és a *CGTU*-val való egység mellett foglaltak állást. *Léon Jouhaux*, a *CGT* elnöke azonban nagyon

³⁶ Offener Brief de CGTU au die CGT. Inprekorr, 1925. május 30. sz. 601.o.

élesen lépett fel velük szemben, s ebben követte a küldöttek többsége.

Ennek ellenére a *CGTU* nem mondott le az egységfrontról, kategorikusan elutasította a "gyarmati kalandot" Marokkóban, s annak mielőbbi kiürítését követelte. A reformisták támadása sem a francia kormányt, hanem az *FKP* és a *CGTU* "demagóg" jelszavait ítélte el. Demagógián a háború – amely értelmezésük szerint egyenlő lett volna az európaiak lemészárlásával – gyors befejezésének követelését értették. Ebből kiindulva az opportunistáknak a vezetés arra az álláspontra helyezkedett, hogy a munkásosztály nem tud, de nem is szabad, hogy fellépjen a háború ellen.

A *CGTU* még ezek után is ragaszkodott az egységfront gondolatához. Jogos a megállapítása *André Ferrat*-nak, a korabeli kommunista mozgalom alakjának az egységfront-politika eredményéről: "A munkáskongresszusokkal első ízben valósult meg egy komoly egységfront-munka."³⁷

³⁷ André Ferrat: *Historie du P. c. F.* Paris, 1931. 148.o.

5.6. Az 1925 október 12-i 24 órás általános sztrájk

1925 őszére megérték a feltételek a sztrájk kirobbantására. A *Rif Köztársaság* szilárdan tartotta magát. Szíriában kiszélesedett a felkelés, *Elzászban* és *Lotharingiában* is élesedőben volt a nemzeti mozgalom. Augusztus 23-án még egy felhívást tett közzé, amelyet többé-kevésbé reálisnak értékelhetünk. A hangsúlyt a szervezeti és eszmei megerősítésre helyezte, óvott attól a feltételezéstől, hogy a sztrájk majd egycsapásra megold minden problémát. "A párt ne gondolja, hogy csodával határos módon létrejöhet a végleges béke vagy kirobbanhat a forradalom. Ezzel kapcsolatban semmilyen illúziót nem szabad táplálni. Tagságunkban nem maradhat a szindikalizmus régi ideológiájából semmi. A 24 órás általános sztrájknak a proletariátus békeakarátát kell demonstrálni ... El kell érni, hogy a proletariátus megerősítse szervezetét a proletáregység-bizottságban és az akcióbizottságban."³⁸

Szeptemberben a tömegmozgalom kiterjedésének határozott jelei figyelhetők meg; több nagyüzemben sztrájkoltak a háború ellen és a szociális követelésekért. Az elhúzódó háború, az adó és a drágulás által fenyegetett proletariátus az *FKP* és a *CGTU* vezetésével október 12-re tűzte ki az általános sztrájkot. "A vidék minden pontjáról érkező hírek azt bizonyítják, hogy rendszeresen folyik az sztrájk előkészítése."³⁹

³⁸ Idézi: Georges Oved: i.m. 245.o.

³⁹ Demonstrationstreike in Frankreich. Vorbereitung eines 24 stündigen allgemeinen Inprekorr, 1925. október 3.sz. 1169.o.

A polgári és a reformista sajtó sajátosan reagált az eseményekre. Míg korábban ellenhadjárattal válaszoltak hasonló megmozdulásokra, most mély hallgatásba burkolóztak. "Csupán az *L Humanité* és a *Vie Ouvriere* különkiadása betiltására futotta erejükből. Ez nem más – írta *A. Freit* –, mint újabb bizonyítéka a munkástömegek tiltakozó mozgalma erejének."⁴⁰

Október 12-én közel egymillió munkás lépett sztrájkba Franciaországban. Az ezt megelőző napokban már számos szakszervezeti aktivistát letartóztattak, a kommunista sajtót elkobozták. Néhány munkásközpontban (*Saint-Denis*, *Bagnolet*) véres összetűzésre is sor került a sztrájkolók és a rendőrség között.

A polgári sajtó – s ezt ma is osztja néhány történész, *Ageron*, *Le Guennec*, stb. – kevesebb résztvevőről írt, mint a kommunisták, s azt a következtetést vontak le, hogy a sztrájk sikertelen volt, a kommunista politika bukását demonstrálta. Az esemény lényege és jelentősége azonban nem aritmetikai, hanem politikai. A *Komintern Végrehajtó Bizottsága* 1926. februári plénuma értékelte az október 12-i eseményeket. Kiemelte, hogy "ez volt az első politikai sztrájk a modern francia munkásmozgalom történetében"⁴¹ amely a párt legszebb forradalmi hagyományait örözi".

A *Komintern VII, Kibővített Plénumán* 1926. végén konstatálták, hogy az *FKP* sikeresen vitte végbe a marokkói háború elleni kampányt. Igazi jelentőségét az adta, hogy az első világháború befejezése óta ez volt a legnagyobb szervezett tömegmozgalom a gyarmati népek antikolonialista küzdelme mellett s egyúttal a tőkés rendszer ellen is. Merőben új módon közelítette meg a gyarmati kérdést és az

⁴⁰ Demonstrationstreike in Frankreich. Vorbereitung eines 24 stündigen allgemeinen. Inprekorr, 1925. október 3.sz. 1170.o.

⁴¹ VI. Raszisrijonnüj Plénum IKKI. Komintern v dokumentah. i.m.: 640.o.

addig többnyire csak nyilatkozatokban megnyilvánuló antikolonializmusa nagy tömegeket mozgató politikai harcban öltött testet, ami teljesen új jelenség volt a francia munkásmozgalom történetében.

A párt ekkor alapozta meg harcos antikolonializmusát, politikájának szerves részévé vált a gyarmati népek nemzeti függetlenségi harcának támogatása. Az indokínai és az algériai háború idején tanúsított későbbi magatartása a gyarmatosítással szembeszegülő rifek védelmére és támogatására életre hívott tömegmozgalomban gyökerezik.

Nem csupán a gyarmatosító ideológiával, de a sovinizmussal szemben is ekkor sikerült először felrázni a lakosság jelentős részét. Az antimilitarizmus is új tartalmat nyert. A dolgozók szociális helyzetét javító követelések és a politikai célok összekapcsolásával jelentős mértékben sikerült visszaszorítani az anarchoszindikalizmust.

Az általános sztrájkban kicsúcsosodó mozgalom és politikai harc eredményei nem váltak azonnal nyilvánvalóvá. A küzdelem még a párton belül is tovább folytatódott az eszmei tisztulásért. Eközben felszínre kerültek azok a hibák is, amelyek a tömegmozgalom további kiszélesedését és elmélyülését akadályozták.

ÖSSZEGZÉS

A XX. század elején Marokkó politikailag formálisan független, de a szultánra kényszerített egyenlőtlen gazdasági–kereskedelmi szerződések (1880. Madridi Konvenció, 1906. Algecirasi Főegyezmény, stb.) következtében gazdaságilag már az európai tőkétől függő állam volt.

Az európai expanzió megakasztotta a belső fejlődést, ezzel kizárta a nemzetgazdaság onálló állam keretein belül történő megszervezésének lehetőségét. Meggyökeresedett a gazdasági és társadalmi életben kialakult pluralitás.

Az ország gyarmatosításáért az imperialista hatalmak között folyó vetélkedés következtében Marokkó körül a nemzetközi politika egyik legveszélyesebb regionális konfliktusa alakult ki már a XX. század elejére. Habár az algecirasi konferencián Marokkó protektorátussá alakítását még sikerült elodáznai, a konferencia határozata, majd a casablancai incidens (1907–1908) még jobban elősegítette Franciaország – és nyomában Spanyolország – hegemoniájának megszilárdulását.

Németország kereskedelmi forgalmának gyors emelkedése, ill. ennek védelmében a szélsőséges német kolonialista körök agresszív lépései (1905. első marokkói válság; 1922. második marokkói válság) következtében a német–francia ellentét vált a konfliktus csomópontjává.

A század elejétől az Észak–Afrikával – így Marokkóval – kapcsolatos imperialista érdekellentétek kiéleződésekor a nagyhatalmi státuszból eredő

stratégiai érdekeit a Mediterrán térségben is szem előtt tartó Anglia álláspontja mind a századvégi krízisek, mind a Rif Köztársaság diplomáciatörténeti aspektusából jelentős.

Az 1905-ben feszültté váló német–francia viszony Marokkó kapcsán először hozta Európába a háború közvetlen veszélyét. Az 1907-ben megtartott stuttgarti kongresszuson lezárult a II. Internacionálé háborúval kapcsolatos felfogásának egy korszaka. Ezt követően a háború megelőzésére, illetve annak módszereire irányult a háborúellenes küzdelem.

A marokkói válságok nyomán kibontakozó háborúellenes megmozdulásokat nem annyira a marokkói nép iránti szolidaritás váltotta ki, mint inkább a feszültté vált európai helyzet. Csak a baloldali szocialisták hívták fel a figyelmet a marokkói nép alapvető jogaira, a militarizmus és a gyarmatosítás összefüggéseire, s a militarista kolonialista politikának a dolgozók szociális helyzetét közvetlenül is érintő következményeire.

A gyarmati kérdés és az elnyomott népek nemzeti felszabadító mozgalmainak elméleti, stratégiai–taktikai kérdései kidolgozásában jelentős feladatot hárult a Kommunista Internacionáléra.

A gyarmati felszabadító mozgalmak és a világ forradalmi munkásmozgalma kapcsolatosának kimunkálásában jelentős szerepe volt Leninnek. Az ő nevéhez fűződik ellentétben a II. Internacionálé számos megállapításával – az elnyomott és elnyomó népek közötti különbségnek mint legfontosabb, alapvető eszmének a meghirdetése.

A Kominternben a legélesebb viták a gyarmatok osztályszerkezetéből, társadalmi struktúrájából fakadó kérdések körül folytak. Marokkó – és a hasonló társadalmi–gazdasági berendezkedésű országok – felszabadító mozgalmának

megítélésében a IV. Kongresszuson (1922.) történt változás, ahol elismerték a feudálisoknak és a feudális bürokráciának az antiimperialista potenciálját.

A Kelet országában folyó antikolonialista harcnak a sajátos eszmei irányvonalát, a pániszlámizmus – a Kelet országai képviselőinek nyomására – már differenciáltan értékelték, antifeudális és antiimperialista törekvéseinek figyelembe vételével.

A gyarmati népek, így a rifek antikolonialista harcának újszerű, marxista–leninista módon történő megközelítése nem valósult meg azonnal az európai kommunista pártok többségében. Egy ideig tovább éltek a harcos baloldali szocialista hagyományok.

Ahogy a Spanyol Kommunista Párt is sokáig a spontán háborúellenességet követte, úgy a Francia Kommunista Párt is csak későn kapcsolta össze a dolgozókat közvetlenül érintő szociális kérdésekkel a háborúellenes jelszavakat. Így az egységfront kialakítására indult mozgalom nem ragadta, nem ragadhatta magával a munkásosztály egészét.

A rif háborúellenes kampány során világossá vált, hogy mindkét ország munkásmozgalmában két, jól elkülöníthető irányzat alakult ki.

A kommunista mozgalom nem volt mentes bizonyos elméleti hiányosságoktól sem. Nevezetesen a Marokkó kiürítését követelő és a fraternizálást propagáló jelszó abszolutizálása távol tartotta a megmozdulástól azokat a munkásokat, akik a háború ellen készek voltak fellépni, de a gyarmatok önrendelkezési jogát még nem ismerték el.

Ultrabalos tévedés volt az a jelszó is, amely a háború világháborúvá történő átalakítását hirdette meg, azon téves értékelésből kiindulva, amely a rif háborút az imperialista világrendszer válságából vezette le.

Nemcsak Franciaországban, de Spanyolországban is midvégig tartotta magát a rifek harcának leértékelése. Felbukkant az a nézet is, hogy Abd el-Krim vezetésével a feudális urak a saját egyéni érdekeikért folytattak harcot.

Az Abd el-Krim vezette rif antikolonialista harc azonban messze túlhaladta a marokkói történelem hagyományos lázadásait. Nem egy fanatikus, tudatlan vezető kilátásaiban és céljaiban korlátozott mozgalmáról volt szó. Ez tükröződött a mozgalom célkitűzéseiben is.

- az európai hódítókkal szemben szemben e Rif-vidék megvédelmezése
- a Rifben kialakult iszlám társadalom megreformálása.

A rif törzsek élén álló kiváló szervező és tehetséges hadvezér reális gondolkodása mutatkozott meg abban, hogy az európaiakban nemcsak a Rif területére betörő hódítókat látta, hanem követésre méltó példát is a modern állam- és nemzetalkotásban.

Kísérletet tett a rif tradícióknak az európai civilizációval való ötvözésére. Ennek eredményeképpen megváltozott nemcsak a politikai vezetés, de a régió társadalmi struktúrája is. Központilag irányított hadsereg és közigazgatás, a hagyományokat őrző egységes jogrendszer garantálta a társadalmi rend és biztonság fennmaradását.

A közös terület, a nyelv, a szokások, az erkölcs és a kultúra közössége, az azonos történelmi múlt alapul szolgálhatott az állam kialakulásához, de elégtelennek bizonyult a nemzetállam létrejöttéhez. A Rifben hiányoztak a modern nacionalizmus társadalmi feltételei, a kialakuló nacionalizmus majd az elkövetkező évtizedek terméke lesz.

A Rif Köztársaság bukásának oka – az intervenció túlereje mellett – a Rif társadalmi-politikai viszonyaiban keresendő. Abd el-Krim fellépésével megelőzte

korát, mert a Rif társadalmi–politikai feltételei nem garantálták elképzeléseinek, intézkedéseinek a gyakorlatban hosszabb távon való fennmaradását.

Modern nacionalista meggyőződése ellenére a spanyolok elleni védelem megszervezésekor Abd el–Krim a törzsek között akkor létező egyetlen társadalmi összetartó erőhöz, a valláshoz volt kénytelen nyúlni, hogy elképzeléseit valóra válthassa. Törekvései komoly ellenállásba ütköztek a tradicionális vezető rétegek (marabutok, sejkek) nagy és befolyásos családjai részéről. Kezdetben megpróbált érvekkel hatni rájuk, s egy ideig látszólag sikerült is együttműködni velük, de amint úgy érezték, hogy partikuláris privilégiumaik veszélyeztetve vannak, inkább ellene fordultak.

A rif antikolonialista harc jellegének vizsgálatánál a dzsihád szerepét figyelmen kívül hagyni nem lehet. Magam azon a véleményen vagyok, hogy a rif háború vallási színezetű, de már a nacionalizmus egyik válfaját képező háborúnak tekintendő.

Az iszlám vallásnak a rif függetlenségi harcban s a központosított állam kiépítésére tett kísérletében betöltött meghatározó szerepének a vizsgálata azonban nem volt célja a dolgozatnak, annak kereteit meghaladná. Viszont a problémakör vizsgálata – amint az eddig tárgyaltakból is kitűnik – a téma még teljesebb feldolgozásához igen hasznos adalék lehet.

IRODALOM

I. Források

A) EGYEZMÉNYEK

1. Traktát po marokkánszkim gyélám. Zakljucsonnűj v Madrigye 3 ijulja 1880 goda. In: J. V. Kijncsikov – A. Szobanyin: Mezsdunarodnaja polityiká novejsevo vremenyi v dogovorah, notah i gyeklaracijáh. Csaszty 1. Izdányije Litizdáta. N. K. I. D. 1925. 233–234.o.
2. Genyerálnűj akt alzseziraszkoy konferencii po marokkanszkim gyelám. Zakljucsonnűj 25 marta 17 apreljá. 1906 godá. In: J. V. Kijncsikov – A. Szobanyin: Mezsdunarodnaja polityika novejsevo vremenyi v dogovorah, notah i gyeklaracijah. Izdányije Litizdáta. N. K. I. D. 1925. 301–308.o.
3. Franko–germánszkoje szoglásenyije po marokkánszkomu vaprozsu. Zakljucsonnoje v v Berlinye 8 fevráljá 1909 godá. In: J. V. Kijncsikov – A. Szobanyin: Mezsdunarodnaja polityika novejsevo vremenyi v dogovorah, notah i gyeklaracijah. Izdányije Litizdáta. N. K. I. D. 1925. 341–342.o.
4. Franko–germanszkoje szoglasenyije po marokkanszkomu voproszu. Zakljucsonnoje v Berlinye 4 nojabrja 1911 godá. In: J. V. Kijncsikov – A. Szobanyin: Mezsdunarodnaja polityika novejsevo vremenyi v dogovorah, notah i gyeklaracijah. Izdányije Litizdáta. N. K. I. D. 1925. 350–352.o.

5. Franko–marokkánzkij dagavor 30–ovo marta 1912 godá. In: Vázsnyejsije szoglásenyija v XX veke o Marokko. Dokumentü. Mezsdunarodnaja Létopisz. Moszkva, 1925. N° 6–7. 79–81.o.
6. Franko–iszpánzkij dagavor ot 27–ovo nojabrjá 1912 godá. In: Vázsnyejsije szoglásenyija v XX veke o Marokko. Dokumentü. Mezsdunarodnaja Létopisz. Moszkva, 1925. N° 6–7. 81–95.o.

B) KOMINTERN KONGRESSZUSOK, PLÉNUMOK JEGYZŐKÖNYVEI, HATÁROZATAI

7. Pervoj Szjezd Narodov Váosztoka. Baku, 1920. szeptember 1–8. Sztyenograficseskij Atcsot. Petrográd, 1920. Helene Carrere d'Encause – Stuart Schram. La marxisme el l'Asie 1853–1964. Paris V^e 1965. 2. kiadás. 227–268.o.
8. Helene Carrere d'Encause – Stuart Schram: La marxisme el l'Asie 1853–1964. Paris V^e 1965. 2. kiadás.
9. 2–oj kongressz Kommunisztjicseskovo Intyernacionálá. Sztyenograficseskij atcsot. Petrográd, 1921.
10. Reljucijá po nácinálnomu i kolonyiálnomu voproszu. In.: Protokolü II Kongresszá Kommunisztjicseskovo Intyernacionálá. Petrográd, 1921. 490–499.o., 646–650.o.
11. Bulletin IV. Kongresszá Kommunisztjicseskovo Intyernacionálá. 1 gyekabrja 1922. godá N° 20.
12. Pjátüj vszemirnüj Kongressz Kommunisztjicseskovo Intyernacionálá 17 ijunyjá–8 ijuljá 1924 godá. Sztyenograficseskij atcsot. Moszkva, 1925.

13. Szsztoj Raszsirjonnüj Plenum IKKI. In.: Kommunysztyicseszki Intyernacionál v dokumentáh. 1912–1932. Moszkva, 1933.
14. Kommunysztyicseszki Intyernacionál v dokumentáh. Pecsényijá, Tyeziszü i vozzányijá kongresszov Kominterná i Plénúmov IKKI. 1919–1932. Moszkva, 1933.
15. VI. Raszsirjonnüj Plénú Izszpolkoma Kominterná. Sztyenográficsezkij atcsot. Moszkva, 1927.

C) SAJTÓ

16. Budapesti Hírlap,
1905–ös évfolyam
1906–os évfolyam
17. Cahiers du bolchevisme,
1925. január
április
18. La Correspondance internationale, 1926. május 25.
19. Internationale Presse – Korrespondenz
1925–ös évfolyam
1926–os évfolyam
20. Izvesztyija, 1925. július 24.

21. Kommunysztyicseskij Intyernacionál,
1921-es évfolyam
1922-es évfolyam
1923-as évfolyam
1924-es évfolyam
1925-ös évfolyam
1926-os évfolyam
22. Krásznaja Zvezda, 1925-ös évfolyam
szeptember
október
november
december
23. Mouvement social. 1977. 78.sz.
24. Népszava, 1905-ös évfolyam
1906-os évfolyam
1911-es évfolyam
25. Le Peuple, 1925. V. 27.
26. Le Temps,
1921. július 24., 25., 26.
1925. április 15.
május 25.
1924. december 21., 23.
1926. április 11., 15., 21., 22.
május 2., 3., 6., 8., 28., 29.

27. The Times,
1921—es évfolyam
1924—es évfolyam
1925—ös évfolyam
1926. január
április
május

II. Feldolgozások

28. Abd el Krim et la Republique di Rif. (Szerk.: René Gallissot). Paris, 1976.
29. Amparo Alvarez Rubio: Le guerra de los banqueros (La guerra de Marruecos 1909.). Kézirat.
30. A: Ajas: Marokkó. Itogi odnoj kolonyizácii. Moszkva, 1958.
31. Zs. Ajas: Ocserki marokkanszkoi isztorii. Moszkva, 1982.
32. Geoffrey Barraclough: Agadírtól a háborúig. Kossuth, 1988.
33. Jacques Couland: Le mouvement Syndical an Liban (1919—1946). Paris, 1970.
34. Friedrich Engels: A mór háború fejleményei. In: Karl Marx és Friedrich Engels művei. Kossuth, 1965. 13. kötet. 534—538.o.
35. Friedrich Engels: A mór háború I. In: Karl Marx és Friedrich Engels művei. Kossuth, 1965. 13. kötet. 538—543.o.
36. Friedrich Engels: A mór háború II. In: Karl Marx és Friedrich Engels művei. Kossuth, 1965. 13. kötet. 547—553.o.

37. Andre Ferrat: *Historie du P. c. F.* Paris, 1931.
38. A Francia Kommunista Párt története. Kossuth, 1968.
39. M. V. Frunze: Az európai civilizátorok és Marokkó. M. V. Frunze Válogatott Művei II. kötet. Zrínyi Katonai Kiadó 1959.
40. José Garcia: *Spanyolország a XX. században.* Kossuth, 1973.
41. German Imperialism in Africa. From the beginnings until the Second World War. (Szerk.: Helmuth Stoecker). Berlin, 1986.
42. Sz. N. Gurvics: *Rabocseje dvizsenyije i levij blok vo Fráncii (1921–1926).* Moszkva, 1967.
43. W. B. Harris: *France, Spain and the Rif.* London, 1927.
44. Iszlám: *Krátkij Szprávocsnyik.* Moszkva, 1983.
45. Jean Jaures: *Válogatott beszédek és írások.* Kossuth, 1973.
46. Jemnitz János: *A háború és a gyarmati kérdés a II. Internacionálé 1907. és 1910. évi Kongresszusán.* Akadémiai Kiadó, 1978.
47. Jemnitz János: *A háború veszélye és a II. Internacionálé (1911–1914).* Akadémiai Kiadó, 1966.
48. Jacques Jurguet: *Éa revolution nationale algérienne et le Parti Communiste francais. 2. K.* Paris, 1974.
49. P. Kitájgorodszkij – Pureckij: *Alzsir, Marokko, Tunisz v borbe za nyezaviszimoszty.* Moszkva, 1925.

50. A Kommunista Internacionálé története. Kossuth, 1977.
51. Ladreit de Lacharière: La reve d'Abd el Krim. Paris, 1925.
52. D. A. Lebegyev: Reszpublika Rif. Moszkva, 1931.
53. Lenin: A nemzeti és a gyarmati kérdésről. Kossuth, 1981.
54. V. I. Lenin előadói beszéde a nemzetközi helyzetről és a Kommunista Internacioálé alapvető feladatairól 1920. július 19. In: Lenin Válogatott Művei I–III. Kötet. Kossuth, 1980. III. Kötet. 259–274.o.
55. V. I. Lenin: Tyetrágyi po imperializmu. Moszkva, 1939. 451–630.o.
56. V. I. Lenin: Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. In: Lenin Válogatott Művei. I–III. kötet. Kossuth, 1980. I. kötet. 437–531.o.
57. V. I. Lenin: A Stuttgarti Nemzetközi Szocialista Kongresszus. Lenin Összes Művei. Kossuth, 1954. 13. kötet. 66–86.o.
58. N. Sz. Luckaja: Reszpublika Rif. Moszkva, 1959.
59. N. Sz. Luckaja: Marokko v nov obretájet nyezaviszimoszty. Moszkva, 1958.
60. N. Sz. Luckaja: Ocserki novejsej isztorii Marokko. Moszkva, 1973.
61. Rosa Luxemburg: Válogatott beszédek és írások. I–II. kötet. Kossuth, 1960. II. kötet. 280–290.o.
62. Marx–Engels–Lenin: A nemzeti kérdéseöl. Kossuth, 1965.
63. Z. A. Montesavili: Szociálnoje rázvityije nyezaviszimovo Marokko. Moszkva, 1988.

- 64. Mustapha Kraiem: Nationalisme et syndicalisme en Tunisie 1918–1959. Tunis UGTT, 1976.
- 65. Georges Oved: La gauche française et le nationalisme marocain. Paris, 1984.
- 66. Rostványi Zsolt: Mit kell tudni az iszlámról? Kossuth, 1983.
- 67. Salgó Iászló – Balogh András: A gyarmati rendszer története 1870–1955. Kossuth, 1980.
- 68. A spanyol kommunista párt története. Szerk.: A Spanyol Kommunista Párt Központi Bizottsága által létrehozott munkaközösség Dolores Ibarruri vezetésével. Kossuth, 1964.
- 69. William Spencer: Historical Dictionary of Morocco. African Historical Dictionaries, N^o24. London, 1980.
- 70. P. Szemár: Vojna v Marokko. Leningrad, 1925.
- 71. Maurice Thorez: Válogatott beszédek és írások. Szikra, 1952.
- 72. David S. Woolman: Rebels in the Rif. London, 1969.

III. TANULMÁNYOK

- 73. Ágh Attila: A nemzeti kérdés a XX. századi marxizmusban. Világosság, 1981. július. 401–407.o.
- 74. Jemnitz János – Feliks Tych: A II. Internacionálé és a gyarmati kérdés. Párttörténeti Közlemények, 1978. január. 84–113.o.

75. G. G. Koszacs: Komintern i kommunyiszcicseszkije pártyii arabszkih sztran v 20–30–h godah. In.: Komintern i Vosztok. Kritika kritiki. Moszkva, 1978. 298–320.o.
76. J. Nagy László: A kommunista mozgalom kialakulása és tevékenységének első évei Tunéziában (1920–1921). Tájékoztató, MM–ML. 1983. 5.sz. 43–61.o.
77. J. Nagy László: Az öntudatra ébredés kezdete: antikolonialista erők Algériában az 1920–as években. Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Scientia Socialismi. Szeged, 1978. 85–109.o.
78. C. R. Pennell: Law, order and the formation an 'islamic' resistance to european colonialism: the Rif 1921–1926. Revue d'Histoire Maghrebine, Numeros 21–22. Avril 1981. Tunis. 25–39.o.
79. V. P. Viktorov: Kolonyiálnüje vojnü v Marokko i Szirii i ih vlijányije na vnutrennyeje polozsényije Francii. Ucsónüje zápiszki. Tom CXXI. Moszkovszkij oblasztnoj pedagogicseszkij insztyitut. Moszkva, 1965. 28–89.o.